

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДОНБАСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ТЕХНІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ**

**Н.Г. Лебедєва
О.Т. Джузелюк
Д.О. Самойленко**

РЕЛІГІЄЗНАВСТВО

Навчально-методичний посібник

Рекомендовано вченою радою ДонДТУ

Алчевськ
2007

ББК 86.3

Л 33

Лебедєва Наталія Геннадіївна - доцент каф. філософії та правознавства
Донбаського державного технічного університету.

Джурелюк Олена Тадеушівна -доцент каф. філософії та правознавства
Донбаського державного технічного університету.

Самойленко Дмитро Олександрович - асистент каф. філософії та правознавства
Донбаського державного технічного університету.

Учебно-методическое пособие содержит основные материалы, соответствующие
структуре дисциплины «Религиоведение» на уровне современного философского
мышления и на основе новейших достижений религиоведческой науки.

Для студентов, изучающих дисциплину «Религиоведение» и всех интересующихся
религиозным феноменом, его природой и действием на разных исторических
этапах.

Рецензенти:

В. В. Патерикіна - канд. філософ. наук, проф.,зав. каф. філософії та правознавства
Донбаського державного технічного університету

(м. Алчевськ) ;

Л. Ц. Ваховський - докт. іст. наук, проф., декан історичного ф-ту

Східноукраїнського національного університету ім. Т. Г. Шевченка .

Лебедєва Н. Г. та ін.

Л33

Релігієзнавство: Навч.-метод. посібн./ Н. Г. Лебедєва,

О. Т. Джурелюк, Д. О. Самойленко. - Алчевськ: ДонДТУ, 2007. - 247 с.

ISBN 978-966-310-178-1

Навчально-методичний посібник містить основні матеріали
відповідно до структури дисципліни «Релігієзнавство» на рівні
сучасного філософського мислення й на основі новітніх здобутків
релігієзнавчої науки.

Для студентів, що вивчають дисципліну «Релігієзнавство» та усіх
зацікавлених релігійним феноменом, його природою та дією на різних історичних
етапах.

ББК 86.3

© Н. Г. Лебедєва, 2007

О. Т. Джурелюк, 2007

Д. О. Самойленко, 2007

© ДонДТУ, 2007

ISBN 978-966-310-178-1

ЗМІСТ

1. ПЕРЕДМОВА

2. ТЕМА 1

РЕЛІГІЯ ТА СУСПІЛЬСТВО. ФОРМИ РЕЛІГІЙНОГО ЖИТТЯ ЛЮДИНИ.

Основні структурні елементи релігії

Соціокультурні функції релігії

Походження релігії

Еволюція релігійних вірувань

Типи і класифікація сучасних релігій

3. ТЕМА 2

ЕВОЛЮЦІЯ ТА ТИПИ РЕЛІГІЙ

Анімізм

Фетишизм

Тотемізм

Магія

4. ТЕМА 3

ЛОКАЛЬНІ РЕЛІГІЇ

Іудаїзм

Індуїзм

Теїстичні вірування праукраїнців часів київської русі

5. ТЕМА 4

СВІТОВІ РЕЛІГІЇ. БУДДИЗМ

Походження буддизму

Святе письмо буддистів

Основні напрями в сучасному буддизмі

Поширення буддизму

Соціальна сутність буддизму

6. ТЕМА 5

СВІТОВІ РЕЛІГІЇ. ХРИСТІЯНСТВО

Християнство, як світова релігія: загальна характеристика

Походження християнства: соціально-економічні причини та ідейні джерела

Еволюція християнства, виникнення церкви

Основи християнського віровчення

7. ТЕМА 6

РЕЛІГІЙНІ КОНФЕСІЇ ТА НАПРЯМИ ХРИСТІАНСТВА

Православ'я

Віровчення і культ православ'я, церковна організація

Модернізм сучасного православ'я

Католицизм

Протестантизм

8. ТЕМА 7

СВІТОВІ РЕЛІГІЇ. ІСЛАМ

Походження ісламу, його віровчення й основні напрями

Мусульманські свята та обряди

Мусульманський шаріат

Традиціоналізм і модернізм в ісламі

9. ТЕМА 8

СВОБОДА СОВІСТІ В ДУХОВНОМУ ЖИТТІ СУСПІЛЬСТВА

Сутність свободи совісті, її формування і розвиток

Свобода совісті в історії України

Конституція і законодавство України про свободу совісті

Ставлення політичних партій і громадянських рухів до релігії, церкви, віруючих

Сучасний стан релігійності і нерелігійності в Україні

10. Короткий релігієзнавчий словник

11. Рекомендована література з усіх тем курсу

12. Тестові завдання до складання модулів та заліку

13. Методичні рекомендації до семінарів

14. Методичні рекомендації до контрольних робіт
15. Робоча навчальна програма навчальної дисципліни «релігієзнавство» для студентів спеціальностей економічного напрямку освітньо-кваліфікаційний рівень – бакалавр
16. Робоча навчальна програма навчальної дисципліни «релігієзнавство» для студентів спеціальностей напрямку менеджменту освітньо-кваліфікаційний рівень – бакалавр
17. Рекомендована література
18. Інструкція з кредитно-модульної системи контролю знань з дисципліни «релігієзнавство» для спеціальностей економічного напрямку і напрямку менеджменту
19. Зміст модулів з дисципліни «релігієзнавство»
20. Розподіл кредитів\балів

ПЕРЕДМОВА

Духовне відродження українського суспільства значною мірою залежить від глибини теоретичного осмислення явищ і процесів дійсності в усій її багатогранності, повноті реальних суперечностей і визначальних тенденцій. Це стосується й функціонуючої конкретної духовної реальності – релігії як специфічного способу відображення дійсності за допомогою ідей, поглядів, уявлень, почуттів, переживань, нагромаджених людством у процесі історичного розвитку і таких, що реалізовані у певному способі життя.

Знання релігії як духовного феномена є невід'ємною умовою становлення кожної людини як особистості і особливо студентської молоді – майбутньої еліти держави. В поєднанні з іншими гуманітарними знаннями вони формують духовну культуру, світоглядні орієнтири, духовні інтереси й моральні цінності молодих людей. Поповнити знання з релігії дасть змогу релігієзнавство, що посідає сьогодні чільне місце серед гуманітарних дисциплін вузів. Воно допомагає студентству не лише самовизначитись у світоглядних питаннях, а й глибоко зрозуміти особливості філософії конфесій, які найпоширеніші на теренах України.

Посібник містить теоретичний матеріал за темами навчальної дисципліни, завдання та запитання для самоконтролю, теми для підготовки рефератів, методичні вказівки для студентів, що навчаються заочно, тематику контрольних робіт та матеріали, що стосуються кредитно-модульної системи оцінювання знань. У посібнику також розміщено словник релігієзнавчих понять.

Опанувавши матеріал цього посібника, студенти отримають досить повні знання закономірностей виникнення, розвитку й функціонування релігії, дані про основні компоненти історичних різновидів релігій та їхні специфічні особливості, взаємоз'язки і взаємодію релігії з міфологією, філософією, наукою, широку інформацію про особливості формування сакральної культури України, сучасне релігійне життя в Україні та основні положення українського законодавства про свободу совісті та про релігійні організації. Наслідком такого духовного багажу буде як уміння молоді формувати власну позицію щодо сакральної духовності, світової та національної культури, розрізняти особливості діяльності релігійних організацій, так і здатність використовувати положення Українського законодавства про свободу совісті та про релігійні організації у практичній роботі, впроваджувати заходи, спрямовані на відродження

української духовної культури, підтримувати діалог і співпрацю, віруючих і невіруючих в інтересах зміцнення української державності, розвитку національної культури.

Автори посібника:

теми: 1, 2, 3, 6, 7 – Н.Г. Лебедева;

теми: 4, 5 – О.Т. Джурелюк;

тема 8 – Д.О. Самойленко

**РЕЛІГІЯ ТА СУСПІЛЬСТВО.
ФОРМИ РЕЛІГІЙНОГО ЖИТТЯ ЛЮДИНИ.**

- * ОСНОВНІ СТРУКТУРНІ ЕЛЕМЕНТИ РЕЛІГІЇ**
- * СОЦІОКУЛЬТУРНІ ФУНКЦІЇ РЕЛІГІЇ**
- * ПОХОДЖЕННЯ РЕЛІГІЇ**
- * ЕВОЛЮЦІЯ РЕЛІГІЙНИХ ВІРУВАНЬ**
- * ТИПИ І КЛАСИФІКАЦІЯ СУЧАСНИХ РЕЛІГІЙ**

Релігія – винятково складне явище суспільного життя і за змістом і за способами життєдіяльності. Релігія – єдине явище суспільного життя, що стверджує і намагається обґрунтувати існування надприродного: Бога, богів, дияволів, духів, чудес. Специфічним поглядом на світ, природу, людину крізь призму надприродного релігія істотно відрізняється від науки, яка вивіряє вірогідність теоретичних висновків суспільною практикою.

Нарешті, релігія багатоманітно вплетена у структуру соціального життя, торкається життєвих інтересів різних прошарків і груп людей. Тому релігію сприймають, розуміють, тлумачать порізному бідні й багаті, служителі культу та пересічні віруючі, православні і мусульмани. вчені та митці.

Оскільки **основним предметом** вивчення релігієзнавства є **релігія**, то цілком закономірно постає питання змісту цього поняття. Справа це дуже складна й нео днозначна, адже існує не лише різне його змістове наповнення, а й кілька варіантів етимологічного тлумачення латинського слова religio. В їх основі, як відомо лежать варіанти Цицерона (106-43 до н.е.) і раннього християнського мислителя Лактація (близько 250-після 325 pp.). Перший виводив згаданий термін від латинського слова relegere, що означало йти назад, повертатися, обдумувати, збирати, споглядати, боятися і характеризувало релігію як богобоязливість, страх і пошанування богів. Лактацій же вважав, що слово religio походить від латинського слова religare, що означає в'язати, зв'язувати, прив'язувати, а стосовно релігії означає зв'язок із Богом, служіння йому і покору через благочестя. Точка зору останнього й закріпилася, принаймні у християнській культурі.

Сучасні українські словники (наприклад: Політичний енциклопедичний словник. – К., 1997. – С.295) латинське слово religio тлумачать як набожність, святиня. предмет культу і тут вони близькі до тлумачення цього слова російськими виданнями (Краткая философская энциклопедия. – М., 1994. – С. 391). Щоправда, в «Латинсько-російському словнику» О. Петрусенка (М., 1994. – С. 546) подається дещо інше значення цього слова: 1) совісність, добросовісність; 2) сові сливе ставлення до чого-небудь священного, в тому числі релігійне почуття, благочестя, набожність, богопочитання, культ.

У китайській мові для позначення того, що в європейській культурі позначається словом «релігія», використовується ім'я **Chiao** – вчення. В ісламі вживається назва **din**, у сучасному розумінні означає безумовне підпорядкування Аллаху і його безмежній владі,

віддання себе Богу, вдосконалення ширості віри. Відповідно *din* означає: **іман** (віра, вірити), **іслам** (покорність), **іхсан** (совісність, чистосердечність – вдосконалення в ширості віри). Тож не існує єдиного слова для позначення явища, яке ми здебільшого позначаємо латинським словом **religio**. Але існує єдність у тому, що релігія як феномен нерозривно пов'язана із людським буттям, сутністю людини.

Сучасні дослідники феномена релігії вважають, що всі великі релігії, зокрема буддизм, християнство, іслам, мають спільну сутнісну основу релігійного знання, яку називають вічною мудрістю чи вічною філософією. Це є не що інше, як глибинне осягнення сутності життя, яке не зважаючи на плин часу, залишалося незмінним у різних культурах і мало місце у вченнях великих мудреців усіх часів і народів. Безмежна за обширом і бездонна за глибиною ця скарбниця мудрості містить у собі численні міркування щодо природи життя і любові, здоров'я і щастя, страждання і спасіння. Її серцевиною, за Роджером Уолтом, є **чотири фундаментальні висновки**: 1) існують дві сфери реальності: перша – світ фізичних об'єктів і живих істот; друга – сфера свідомості, духу, яка не обмежена простором, часом, фізичними законами, оскільки вона їх створює, а тому є безмежною, нескінченною і вічною; 2) людські істоти входять до обох сфер, оскільки ми не лише біологічні, а й духовні істоти. Ми маємо як тіло, так і центр трансцендентного усвідомлення (душу, дух); 3) людина здатна усвідомити свою божу іскру і божу причину, із якої вона випливає; 4) усвідомлення нами своєї духовної природи є найвищим благом: найвища мета і найбільша користь людського існування.

Кожна з великих релігій у своєму духовному центрі містить кілька спільних духовних практик, універсальних за своєю природою і покликаним допомогти нам відкрити власну душу або внутрішню Самість, наш взаємозв'язок із божественним, тобто сприяти осягненню надбань вічної філософії. Серед цих практик-репетицій, бажаних духовних якостей виокремлюють **сім вічних**:

1. Зміна мотивації: вивільнення від пристрастей, жадань та пошук бажань власної душі.
2. Розвиток емоційної мудрості: зцілення власного серця і навчання любові.
3. Моральне життя: відчуття приємності від продукування добра.
4. Концентрація й заспокоєння власного розуму.
5. Пробудження духовного бачення: навчання чіткого бачення божественного в усьому.

6. Виховання духовного розуму: розвиток мудрості й розуміння життя.

7. Вияв духу в дії: пізнання великодушності й радості служіння.

Духовні практики сприяють розвитку глибоких станів свідомостей і таких якостей, як мудрість і любов. Вони є необхідними, якщо ми хочемо зрозуміти життя і самих себе. Приміром, деструктивна сила таких почуттів, як страх, ненависть, відома кожному. Їм протистоять методи їх нейтралізації, зменшення і водночас розвитку благодійних емоцій, зокрема любов та співчуття, що сприяють повільній, але неухильній зміні нашого емоційного життя і розвитку емоційної мудрості. А чого варта, наприклад, практика свідомого сприяння іншим людям. Адже служіння іншим зменшує такі руйнівні спонукання, як жадоба, ненаситність, і виховує протилежні якості – добро і безкорисливість.

Духовні традиції великих релігій акцентують увагу на трьох якостях розуму і містять практики для їх розвитку – практики розвитку етики, концентрації і мудрості. Етика є неодмінною умовою, оскільки коли ми живемо неетично і цілеспрямовано шкодимо іншим людям, ми шкодимо й самим собі, оскільки наш розум починає охоплювати страх і провину. Концентрація необхідна для того, щоб втихомирити наш неспокійний розум і вивільнити його від численних клопотів, невідчепних думок, які нас часто переслідують. мудрість необхідна для осягнення власних глибин і навколишнього світу.

Релігія є складним, синтезуючим духовним феноменом, який виражає не лише віру людини в існування надприродного Начала, Бога, що є джерелом буття всього існуючого, а й виступає для неї засобом спілкування з ним і суттєвим чинником її духовного зростання, важливою сферою універсалу культури.

ОСНОВНІ СТРУКТУРНІ ЕЛЕМЕНТИ РЕЛІГІЇ

Структурні елементи релігії – це ті складові, які у єдиному взаємозв'язку становлять релігію як суспільну систему.

Існують різні критерії виявлення структурних елементів релігії, звідси – строкатість у визначенні кількості і в назві цих елементів. Слід виходити з того, що релігія, як і взагалі всі явища духовного життя, є результатом психічної діяльності людини – її розуму, почуття і волі, тому її складниками виступають світорозуміння, світовідчуття і ставлення до світу. Вони й становлять три основних елементи релігії, її каркас. оскільки всі історичні релігії

певним чином організовані, то характер їх організації становить четвертий структурний елемент.

Наведемо ще декілька підходів щодо визначення основних елементів релігійного комплексу. Так, одні автори як основні складники релігій відокремлюють релігійну свідомість, діяльність, інститути й організації; інші вважають, що структуру релігій становлять доктрина, міф, естетичні цінності, ритуали й інші форми культової практики; треті, яких більшість, у релігійній структурі виокремлюють релігійну свідомість і релігійні погляди та уявлення, релігійний культ, релігійні організації. Ця точка зору найбільш оптимальна. Кожен із визначених головних елементів має й свою структурованість, що зумовлена певними історичними чинниками, є динамічним і поліфункціональним, а тому вимагає ретельнішого розгляду.

Релігійна свідомість – це система (сукупність) релігійних ідей, понять, принципів, міркувань, аргументацій, концепцій, сенс і значення яких становить здебільшого віра у надприродне.

Віра в надприродне є визначальним чинником релігійної свідомості більшості розвинутих релігій. більшості, але не всіх, оскільки, наприклад, у буддизмі відсутня «віра у надприродне». Тому інтегративною рисою й невід'ємною ознакою релігійної свідомості є релігійна віра. особливістю якої є бездоказове вираження істинності релігійного вчення. релігійна віра надає життєдайної сили всьому релігійному комплексу, вона зумовлює своєрідність процесу трансцендентування в релігії.

Релігійна свідомість має два рівні: **теоретичний** (концептуальний) і **буденний**.

Компонентна сфера релігійної свідомості на концептуальному рівні охоплює: а) упорядковане вчення про Бога (богів), світ, природу, людину, суспільство; б) релігійно-етичні, релігійно-естетичні, релігійно-політичні, релігійно-правові, релігійно-етнічні концепції.

Релігійній свідомості теоретичного рівня властиві: символізм, алегорійність, емоційність, діалогічність.

Буденна релігійна свідомість охоплює собою сукупність понять, уявлень, стереотипів, настроїв, почуттів, звичок і традицій, пов'язаних із вірою в надприродне, зміст яких зумовлений безпосереднім відображенням умов буття людей.

Релігійні погляди, уявлення, почуття мають специфічний спосіб буття і формування – **культову практику**. **Культ** (від лат. cultus – догляд, поклоніння) як один із основних елементів релігійного комплексу – система дій і засобів впливу на надприродне. Релігійний

культ являє собою зовнішній бік релігії. До нього належать релігійні обряди й свята, моління, богослужіння, пости і розговини, священні амулети, ікони, талісмани, храми, капища і релігійні дії, пов'язані з ними.

Суб'єктами культу можуть бути як окремі віруючі, так і їх групи, що в ньому знаходять задоволення своїх релігійних потреб. Конкретні форми такого задоволення у різних конфесій різні. Так католицизм і православ'я, наприклад, зберігають вірність пишній театральній обрядовості, широко і вміло використовуючи при цьому релігійне мистецтво, зокрема скульптуру, малярство, музику і спів, завдяки чому задовольняються не лише релігійні, а й естетичні потреби віруючих. Обряди ж у протестантизмі скромніші, основна увага надається індивідуальному спілкуванню віруючих з Богом шляхом молитов, покаяння тощо.

Культова діяльність – це в першу чергу система певних обрядових дій, обрядів сукупності стереотипних символічних дій віруючих, яка об'єктивує їхні релігійні уявлення і спрямовується на встановлення двосторонніх відносин між людиною і надприродним.

Релігійні організації – об'єднання послідовників певного віросповідання, цілісність і єдність якого забезпечується змістом віровчення та культом, системою організаційних принципів, правил і ролей. Інколи релігійні організації визначають як систему різновидів організаційно оформлених релігійних об'єднань, що мають управлінські й виконавчі органи, чітку структуру, цілісність і єдність яких забезпечується змістом релігійної парадигми і культу. Найважливішими завданнями релігійних організацій є нормативний вплив на їхніх членів, формування у них певних цілей, цінностей та ідеалів. Це досягається виконанням ряду функцій: а) вироблення систематизованого віровчення; б) розробка системи його захисту й утвердження; в) керівництво й реалізація культової діяльності; г) контроль і здійснення санкцій щодо якості виконання релігійних норм; д) підтримка зв'язків із конкретним державним апаратом, світовими організаціями.

Набір організаційних елементів, їх взаємозв'язки у різних конфесіях різноманітні. Наприклад, у християнстві – найбільшій (за кількістю носіїв) світовій релігії, виокремлюють три типи релігійних організацій: Церкву, секту, деномінацію. Хоча для більш повної характеристики відокремлюють ще й такі їх різновиди, як «релігійне об'єднання», «релігійна асоціація», монастир, духовний навчальний заклад тощо.

Церква (від грецьк. *Kyriakon* – «Господній дом») – це тип релігійної організації з складною, чіткою централізованою і ієрархізованою системою взаємодії між священиками і віруючими, що здійснюють функції вироблення, збереження, передачі релігійної інформації, організації й координації релігійної діяльності і контролю за поведінкою віруючих. Характерними рисами церкви є: 1) наявність спільного віровчення і розробленої догматики (Символ віри); 2) релігійна діяльність (культова і поза культова); 3) система управління, заснована, як правило, на ієрархічному принципі й авторитаризмі. У багатьох церквах прийнятий поділ їх членів на духовенство і мирян.

Секта (від лат. *seco* – розділяти або від лат. *sekta* – вчення, напрям) – релігійне об'єднання, що відокремилося від пануючого в країні релігійного напрямку і характеризується конфліктністю з ним. Характерними рисами секти можуть бути: 1) суворя дисципліна й індивідуальне членство; 2) відособлення від інших релігійних об'єднань; 3) проповідь винятковості своєї релігійної доктрини «істинного шляху порятунку»; 4) прояв опозиційності й нетерпимості щодо інакомислячих; 5) відсутність поділу на духовенство і мирян, проголошення рівності усіх членів організації; 6) яскраве вираження прагнення до духовного зростання шляхом суворого дотримання морального кодексу і ритуальних дійств. Головною особливістю секти є прагнення зробити релігію внутрішнім світом віруючого.

Деномінація (лат. *denomination* – зміна імені) – проміжна ланка між сектою і церквою, що перебуває у стадії становлення. Для деномінації характерним є сприйняття різнопланових організаційних, культових принципів, відкритість для взаємодії з іншими релігійними об'єднаннями і державою, тобто спостерігається тенденція до поєднання зі світом.

Отже, структурованість релігії не є чимось формальним, суб'єктивним, а навпаки, вона породжена умовами існування, функціонування і розвитку релігійного комплексу, його буттєвістю. Релігійний комплекс діє як цілісність, у кожному з елементів якої живе вся даність релігійного феномена.

СОЦІОКУЛЬТУРНІ ФУНКЦІЇ РЕЛІГІЇ

Релігія, як і будь-яка форма суспільної свідомості, задовольняє певні потреби особи та суспільства. виконує певну соціальну функцію, що визначає її спосіб діяння у суспільстві та багатоманітність соціальних функцій.

Зазначимо основні з них.

Компенсаційна. Це найважливіша з функцій релігії. Вона ілюзорно, тобто в уяві самого віруючого, надає йому того, чого йому бракує в реальному житті: щастя, життєвих благ, здоров'я, захисту від життєвих негараздів.

Світоглядна. Людина не може жити без світогляду, який є духовною основою її особистості. Релігія формує релігійний світогляд людини, змінюючи реальні знання ілюзорними уявленнями, істинність яких не піддається сумнівам.

Інтегративна. Релігія є засобом об'єднання єдиновірців своїм віровченням. Масштаби цього об'єднання поширюються в межах релігійної громади і навіть усього суспільства.

Регулятивна. Релігія через систему своїх духовних цінностей, норм і правил впливає на приватне і громадське життя людини, багато в ому визначаючи її поведінку, життєву позицію, весь уклад існування.

Апологетична. Ця функція спрямовується на обґрунтування істинності та захист від критики того чи іншого віровчення, основних догматів і принципів релігії.

Функції релігії зазнають змін, але вона завжди залишається важливим суспільним інститутом. Апологетична та інші соціальні функції релігії здійснюються у різному обсязі та з неоднаковим ступенем інтенсивності. Це залежить від конкретно-історичних умов, у яких задіяні численні чинники суспільного життя. Відмінності полягають у динаміці й акцентах, але наявність соціальних функцій релігії, принаймні у тенденції, не має винятків.

ПОХОДЖЕННЯ РЕЛІГІЇ

Релігія як форма суспільної свідомості могла з'явитися лише за наявності суспільства і свідомості. Те й інше виникло на землі близько 40 тис. років тому з появою homo sapiens – людини розумної.

Але час появи людини розумної і релігії не збігається. Достовірні джерела свідчать, що зародження релігії відбувалося протягом 20-15 тис. років до н.е. Саме у цей проміжок часу відбулися становлення релігії та її еволюція. Майже стільки ж тисячоліть передувала цьому епоха безрелігійного розвитку суспільства і людини. Її існування викликано вкрай жорстокими умовами боротьби людини за виживання.

Справді, коли б після виходу з тваринного світу людина одразу стала релігійною, вона поставила б себе у нездоланні, згубні умови: адже ще вчора вона (будучи твариною) за допомогою органів чуття мала реалізувати уявлення про навколишню дійсність, могла

адекватно орієнтуватися в ній, а сьогодні вона – людина розумна враз дістала релігію. Разом з релігією вона дістала б не лише своєрідний орієнтир в навколишньому світі, а й потребу витратити духовні й фізичні сили на служіння надприродному, догоджання духам.

Якби таке сталося, людина розумна потрапила б у значно гірші умови життєдіяльності, ніж її найближчий посередник – людина-«тварина». – Вона б була приречена і за законами еволюції просто б не вижила. Те, що становлення homo sapiens відбулося, засвідчує: він на самому початку історичного шляху не був занурений у стихію релігійності, не одразу став віруючим, тривалий час у його суспільстві не було релігії.

Походження релігії зумовлене складним комплексом гносеологічних і соціально-економічних причин.

Гносеологічні (від грец. «гнос» - знання, пізнання, свідомість) причини походження релігії вкорінені в особливостях людського пізнання. Як уже зазначалося, релігія – це, зокрема, сукупність вірувань, уявлень, ідей, отже, вона продукт свідомості. Якщо немає свідомості, нема й віри у надприродне. Свідомість була у Homo sapiens, і лише в нього, і тому він міг повірити в Богів.

Свідомість має деякі особливості, які є гносеологічною причиною релігії:

1. Свідомість «подвоює» дійсність, породжуючи дух, духовну дійсність.
2. Свідомість, відображуючи дійсність, може «відлітати» від неї, фантазувати, спроможна помилитися.
3. У свідомості людини може бути порушене уявлення про дійсне співвідношення буття (первинного) і свідомості (вторинного).
4. Свідомість людини має здатність уособлювати, тобто надавати людських рис, оживляти, одушевляти предмети свого пізнання.

Гносеологічні причини створили можливість виникнення релігії, яка може здійснитися випадково чи в міру необхідності, а може і взагалі не реалізуватися. Щодо релігії, то вона виникла у людському суспільстві не випадково, а в міру потреби. Перетворення релігії із можливості на дійсність зумовили не гносеологічні, а соціальні причини.

Соціально-економічні причини походження релігії полягали у специфіці соціального буття людини. Вони не суб'єктивні, не ідеологічного порядку, а об'єктивні.

Головні з них:

- низький економічний розвиток первісного суспільства.
- безсилля людини перед стихіями природи.
- безсилля перед стихіями суспільного життя.
- використання релігії панівними класами для зміцнення свого панування.
- традиція як механізм передачі й закріплення релігійності.

ЕВОЛЮЦІЯ РЕЛІГІЙНИХ ВІРУВАНЬ

Становлення й еволюція релігії взаємопов'язані з розвитком суспільства і людської свідомості, рівнем пізнання людиною навколишньої дійсності. оскільки специфічною ознакою релігії є віра в існування надприродної сили. критерієм еволюції, рівня розвиненості релігії є уявлення віруючих про ці сили.

За цією ознакою в історії розвитку релігії виділяють три основні ступені.

1. **Первісні (ранні) форми релігії.** До них належать: фетишизм – поклоніння неживим предметам; магія – дії та обряди, що здійснюються з метою надприродно впливати на явища природи, тварин чи людину; тотемізм – віра в надприродну спорідненість людини з тваринним і рослинним світом; анімізм – віра в душі й духів; культ предків.

2. **Політеїзм** (від грец. «полі» - багато і «теос» - Бог). багатобожжя, віра в існування багатьох богів. У політеїстичних релігіях надприродне – це Бог у загальноприйнятому розумінні цього слова. Боги не стільки приховуються за предметами і явищами, скільки створюють їх і управляють ними.

3. **Монотеїзм** (єдинобожжя). З початком утворення великих монархічних держав, які об'єднали під володарюванням одного правителя цілі країни і народи, політеїзм замінюється монотеїзмом – релігією єдиного Бога.

ТИПИ І КЛАСИФІКАЦІЯ СУЧАСНИХ РЕЛІГІЙ

Нині у світі існує кілька десятків оригінальних, самостійних великих релігій. Головними з них є **християнство, іудаїзм, буддизм, іслам, даосизм, індуїзм**. Кожна з цих релігій в різних формах і під різними найменуваннями присвячена служінню єдиному всемогутньому і всюдисущому Богу.

Внутрішні розбіжності у межах тієї чи іншої релігії визначають їх **напрями, або течії**. Християнство має три основні

течії: **православ'я, католицизм та протестантизм**. В ісламі, наприклад, існують два головних напрями – **сунізм і шіїзм**; у буддизмі – **хінаяна і махаяна**. Крім головних, існує багато внутрішніх течій. Так, християнами вважають себе і католики, і православні, і лютерани, і баптисти, і мормони, й інокентіївці та ін.

Церкви – це течії, які більшою чи меншою мірою виокремились у самостійні релігії і спираються на певну історичну основу. У християнстві основними церквами є католицька, православна, лютеранська, англіканська, кальвіністська. В іноземній літературі їх називають ще **деномінаціями** (віросповіданнями). До них, крім церков, відносять і релігійні конфесії, що склались порівняно недавно: адвентизм, баптизм, п'ятидесятництво тощо.

Секти, або розколи – це нові утворення всередині церкви, які виникли внаслідок відокремлення від основної церкви. До сект належать баптисти, єговісти, п'ятидесятники та ін.; до розколів – старокатолики, старообрядницькі розколи, ставропольська церква та ін.

Усередині кожної церкви і віросповідання можуть існувати ще відмінні одна від одної школи, які церковна ортодоксія визнає як припустимі. Наприклад, в ісламі існують чотири школи тлумачення його віровчення: ханбалітська, ханфітська, маликітська та мафїтська.

У межах певної церкви можуть існувати спеціальні **ордени** для виконання окремих цільових завдань тієї чи іншої релігії. Такими орденами в католицькій церкві є сзуїти, августіанці, домінікани, василіани та ін., в ісламі – ахмадія, синусія та ін.

В історії релігієзнавства відомо чимало спроб здійснити класифікацію релігійних вірувань, охопити єдиною схемою всі існуючі релігії. На наш погляд, доцільно класифікувати всі відомі в світі релігії за **етнічною** (від грец. «етнос» - народ тієї чи іншої місцевості) ознакою та **рівнем розвитку**.

За етнічною ознакою релігії поділяються на:

1. **Родоплемінні**. Дійшли до нашого часу з епохи первісного ладу, існують серед народів, які донині зберігають елементи родового й племінного способу життя. Поширені переважно серед аборигенів Африки (анімізм, фетишизм, магія, культ предків – звичайно в політичній літературі об'єднуються під загальною назвою анімізм (явище), анімісти (віруючі); аборигенів Америки і Австралії (тотемізм); серед народів Півночі (шаманство).

2. **Національні.** Це релігії, замкнені національною ознакою, існують лише серед певного народу. До національних релігій належать іудаїзм, індуїзм, синтоїзм, сикхізм, даосизм, парсизм.
3. **Світові.** Поширені серед різних народів і націй сучасності. В наш час їх існує три – буддизм, християнство, іслам.

За рівнем розвитку релігії поділяють на такі види:

1. **Ранні форми релігії.** Релігії, породжені первісним ладом: анімізм, фетишизм, магія, тотемізм, культ предків.
2. **Політеїстичні.** До них належать майже всі національні релігії (за винятком іудаїзму та сикхізму) і світова релігія – буддизм.
3. **Монотеїстичні.** Таких релігій нині чотири. Дві з них – християнство, іслам – світові релігії, дві – іудаїзм і сикхізм – національні релігії.

До окремої групи належать **синкретичні** форми релігії, що утворилися внаслідок зрощення, злиття різних етнічних і світових релігій. Серед них: афрохристиянські релігії (церква херувимів і серафимів та ін.); ісламо-християнські секти (алфавіти, деякі відгалуження ісмаїлітів); буддо-китайські секти (дзен-буддизм, хао-хао тощо); іудео-християнські релігії (мормони).

Сьогодні, в період глибокої кризи релігії у глобальному масштабі, на руїнах старих церков і сект виникають нові, нетрадиційні, форми релігії. Їх дуже багато, серед них є одноденки і такі, що вже усталилися. До нетрадиційних форм релігії можна віднести церкву Муна (мунізм), церкву Антихриста, церкву Сатани, церкву свідомості Кришни, йогізм, синтоїзм з культом карате і дзюдо. Прихильники цих течій є і в нашому суспільстві серед певних груп і прошарків молоді, а також інтелігенції, переважно технічної.

Завдання по темі 1

СКЛАСТИ КОНСПЕКТ ТА ПІДГОТУВАТИ ДОПОВІДІ ЗА ТЕМАМИ:

1. Предмет та структура релігієзнавства.
2. Основні категорії релігієзнавства.
3. Методи і принципи релігієзнавства.
4. Філософські концепції природи релігії.
5. Релігійне самоутвердження особи у вічності буття.
6. Суспільні функції релігії.
7. Релігія як духовний феномен.

ЗАВДАННЯ ТА ЗАПИТАННЯ ДЛЯ САМОПІДГОТОВКИ ТА КОНТРОЛЮ

1. Яким чином, на Ваш погляд, можлива віра в надприродне?
2. Яку роль відіграє релігія в розвитку науки?
3. Яку роль відіграють релігійні уявлення у розвитку моралі?
4. Для чого віруючим релігійні організації?
5. Який елемент в структурі релігій – віровчення, культ або організація – є найважливішим?
6. Які негативні наслідки має вплив релігії на особистість, суспільство, культуру?
7. У чому полягає значний вплив релігій у розвиток культури?
8. Яким чином виник релігійний культ?
9. Які підходи до вивчення релігії ви знаєте?

ПІДГОТОВИТИ РЕФЕРАТИ ЗА ТЕМАМИ:

1. Науковий підхід до вивчення релігії.
2. Соціологія релігії о природі релігії.
3. Психологія релігії о сутності релігійного феномена.
4. Феномен релігійної віри.
5. Релігійний культ: зміст і функції.
6. Релігійні організації.
7. Релігія і дегуманізація людини.
8. Зігмунд Фрейд про релігію.

ЛІТЕРАТУРА

1. Васильев Л.С. История религий Востока. – М., 1962
2. Ерышев А.А. Религиоведение. – К., 2001
3. Калінін Ю.А., Лубський В.І. Релігієзнавство: Курс лекцій. – К., 1995
4. Колодний А.М. Феномен релігії. – К., 1999
5. Мень А. Стоки религии. – М., 1991
6. Миркина З., Померанц Г. Великие религии мира. – М., 1995
7. Фромм Е. Душа человека. – М., 1992
8. Черній А.М. Онтологія духовності: Антропологічна цілісність у релігієзнавчому вимірі. – К., 1996
9. Яблоков И.Н. Религиоведение. – М.: Гардарики, 2000

ЕВОЛЮЦІЯ ТА ТИПИ РЕЛІГІЙ

- * АНІМІЗМ**
- * ФЕТИШИЗМ**
- * ТОТЕМІЗМ**
- * МАГІЯ**

Розглянемо питання походження, розвитку релігії в **історичному контексті**.

Існують типологічні схеми, в контексті яких беруться до уваги певні властивості, зв'язки, функції тих чи інших релігій, виявляється їхня близькість, схожість. а відтак здійснюється класифікація. відповідно розрізняють релігії «природні і духовні», «природні і етичні», «залежності і свободи», «політеїстичні і монотеїстичні» тощо. У контексті ж історичного розвитку й поширення релігій виокремлюють ранні або первісні, етнонаціональні або локальні й світові релігії. Не зважаючи на суттєві відмінності, різні рівні «зрілості» перелічених вище релігій, у них є багато спільного. Більше того, світові релігії – буддизм, християнство, іслам, генетично пов'язані не лише з ранніми, а й етнонаціональними релігіями, запозичивши у них багато елементів вірувань і культу. Щоб глибше зрозуміти духовну сутність сучасних світових релігій, збагнути їхнє глибинне підложжя, важливо ознайомитись з їх попередниками.

Шлях пошуку, вияву Бога людиною був вельми тривалим, утаємниченим. І нині дати однозначну відповідь на характер, тенденції цього процесу неможливо. Тому дослідники часто вдаються до різного роду гіпотез, передбачень, гадок, для підтвердження яких бракує (а то й взагалі не існує) емпіричного матеріалу. Всі існуючі теорії виникнення релігії мають **вирогіднісний**, а отже, значною мірою, **умовний характер**.

Як правило, з'яву релігії пов'язують із етапом становлення символів, відправною точкою формування яких виступала доцільна предметна діяльність і відносини людей первісного суспільства, що реалізувались у формі збиральництва, полювання, землеробства тощо. Ця діяльність відображалась у свідомості людей, виробляючи певні ідеальні продукти, закріплювались у формі досвіду, навичок, звичок, прийомів поведінки, формуючи і розвиваючи вірування в межах первісної міфології, міфологічної свідомості як історично первісного способу освоєння світу.

Сучасні дані археології, етнографії дають змогу стверджувати, що найпростіші форми вірувань виникали із появою людини розумної (**Homo sapiens**) приблизно 40-45 тис. років тому. У ході історії у різних народів утверджувались і розвивалися відмітні релігійні системи, водночас їх еволюція підпорядковувалась певним спільним закономірностям, спільності основних форм їхньої ранньої релігійної рефлексії. Так, у межах міфологічного комплексу практично в усіх народів світу виникає схожа система вірувань,

своєрідна проторелігія, до якої належать **анімізм**, **фетишизм**, **тотемізм**, **магія**.

АНІМІЗМ

Своєрідним мінімумом релігії виступає **анімізм** (лат. *anima* – душа, *animus* – дух) – віра (визнання) в наявність самостійної, здатної до існування окремо від людини, тварини, рослини (тобто всього живого) певної духовної сутності (сили чи істоти), здатної поєднуватись із ними і полишати їх.

Найповніше описав анімістичні вірування відомий англійський етнограф і релігієзнавець Е. Тейлор у книзі «Первісна культура» (1871). Він не лише ввів у науковий обіг поняття «первісний анімізм», а й довів, що доцільніше взагалі вважати мінімумом релігії вірування в духовні істоти, які наявні у всіх народів планети. Звідси Тейлор обстоював ідею природного і поступового розвитку релігійних ідей у людському суспільстві, вказував на пояснювальне значення нижчих фаз розвитку релігії для вищих (розвинутих).

Найпростішою формою анімізму була віра в духів. З'яву світу духів етнографи пояснюють природними причинами і насамперед своєрідним тлумаченням первісними людьми ряду оптичних і акустичних явищ: тіні, еха, відображень, шумів і т.п., в реальності яких вони не мали ніяких сумнівів, оскільки їх існування підтверджувалося чуттєвим сприйманням, яке примушувало їх дійти висновку, що у навколишньому світі поруч із тілесними, тобто чуттєво сприйнятними, є і реальні істоти, які здатні бути невлотимими у своїй тілесності. Ці істоти – духи.

Для тогочасних людей духи не були чимось надприродним, навпаки, вони належали до природного порядку, як і всі інші предмети природи. Єдина їхня відмітна ознака – здатність бути невлотимими, набувати вигляду будь-якого предмету (наприклад, під час тіні) – дерева, камінні тощо. Світ духів – це невидимий світ. Пізніше цей невидимий світ поступово трансформується, набуває ознак таємничої сили, з'являються розмежування на добрих і злих духів.

Найвищою формою анімізму є віра у відносно самостійне існування душі. Тому найчастіше анімізм визначають як уявлення про існування в тілі людини її двійника – душі, від якої залежить її життя, фізіологічний і психічний стан.

Різні фізіологічні стани (сон, сновидіння, об мороки, а також явища, що супроводжують смерть – кровотечі, останні видохи тощо)

привели до думки, що функціями життя керують особливі тілесні істоти (душі), від волі яких і залежить все їх життя, адже вони мали «особливі», «надчуттєві» здатності робити людину живою, мертвою, непритомною, хворою, бадьорою, веселою тощо. Душі не лише мали індивідуальний характер, а й могли бути різної природи і виявлялися у різних формах: чоловічок у зіниці ока, пташкою в грудях, парою, кров'ю тощо. Душа могла переселятись до інших людей, тварин, рослин. Врешті-решт це привело до визнання існування душі як двійника конкретної людини, як частини його організму, яка оживляє його, а згодом й одухотворяє.

Відомий український фольклорист і етнограф В. Гнатюк подає такі узагальнені відомості про душу, відтворені з численних записів серед населення України. У народу, на його думку, відсутній чіткий погляд на природу душі, її витоки. Немає однозначних уявлень і про місце перебування душі в людським тілі. Одні думають, що місце душі в голові або ямці під шиєю, інші – що в крові, грудях, у животі, печінці... Коли людина вмирає, тоді душа покидає тіло. Може виходити ротом у вигляді пари. Вигляд душі може бути різнорідним: маленький чоловічок з чистим та прозорим тілом, дитина з крильми. Може з'являтися, одначе, у різних видах, наприклад, білого ягняти, золоті пташки, бджоли, мухи або пари.

Тож спочатку душа уявлялась як певна тілесна сила. Лише пізніше у розвинутих релігіях (буддизмі, християнстві, ісламі) душа набула статусу духовної субстанції.

Тож можна стверджувати що анімізм має два основних «догмати»: перший – про духів, а другий – про душу, здатну існувати самостійно поза людським тілом. У своєму найвищому розвитку анімізм передбачає вірування у богів і підпорядкованих їм духів, душу і майбутнє життя, які зумовлюють практичне поклоніння. Анімізм, за Тейлором, давня філософія, яка в теорії наявні у формі віри, на практиці – у формі пошанування.

ФЕТИШИЗМ

Складовою первісного міфологічного комплексу є й **фетишизм** (португ. *fetico* – чародійний, чудодійний) – форма найдавніших вірувань, що полягали у наділenni деяких представників неживої природи (каміння, кістки, пір'я тощо), а згодом і штучно виготовлених предметів «чуттєво-надчуттєвими» якостями. Тобто вони як живі істоти можуть мати для людини охоронне значення (амулету, талісмани): зцілення, запобігання хворобі або знімання хвороби, охорона від ворогів, зіпсуття, допомога на полюванні тощо.

Цей специфічний спосіб олюднення природи вперше описав французький дослідник Шарль де Бросс у книзі «Культ богів-фетишів» (1760) на матеріалах первісних вірувань африканських негрів, стародавніх єгиптян, греків та римлян. Фетишем міг стати будь-який предмет, що чимось вразив уяву людини: камінь незвичної форми або кольору, панцир черепахи, зуб тварини, пташиний дзьоб, шматок дерева тощо. Неважливо який предмет, а суттєво аби за ним була помічена дія якоїсь сили. У православ'ян ці вірування презентують, зокрема, камінці – фетиші та стулки річкових черепашок із поховань Васильківського могильника, рибоподібні піщаникові чуринги з Кам'яної могили, що на Мелітопольщині, тощо.

Фетишам не поклонялися, їх шанували, шанобливо берегли. Гносеологічно фетиш мав своїм мотивом уявлення первісної людини про те, що зміни в природі, за аналогією з її власними вчинками, пов'язані з розумово-вольовою діяльністю і можуть бути спрямовані на людину та її довкілля.

ТОТЕМІЗМ

Тотемізм (від індіанськ. от-отем – його рід) – уявлення або віра в існування «чуттєво-надчуттєвих» кровних (родинних) зв'язків між певною групою людей (рід, плем'я) і певним видом тварин, рослин чи інших явищ природи. Люди вірили, що вони є братами і сестрами тварин, рідше – рослин, походять від спільного з ними предка, що тотемні тварини ставляться до них, як до своїх родичів. Тотем видавався реальною істотою, яка завдяки особливим, «надчуттєвим» якостям робила свою конкретну справу: піклувалася про людей даного роду, надавала їм певну допомогу, навіть могла наділяти людей своїми визначними властивостями: орел – гостротою зору, ведмеді – силою тощо.

Уперше описав тотемістичні уявлення англійський етнограф Дж. Фрезер у 12-томній праці «Золота парость» (1911-1915). Тотемами було те, з чим людина була безпосередньо пов'язана (олені, вовки, орли, кабани тощо) або ті об'єкти, що привертали увагу якимись особливими рисами, наприклад, черемха кольором соку, який був схожий з кольором крові. Тотемів берегли. Щоправда, у певну пору року могли й забити, щоб колективно засмажити м'ясо і в такий спосіб прилучитись до так бажаних рис (сміливості, сили, легкості тощо). Багато тотемних племен вірили, що після смерті кожна людина перетворюється у тварину свого тотему, а отже, кожна тотемна тварина – це померлий родич. Були й інші уявлення. Так, за свідченням Геродота, стародавні слов'яни – неври вважали, що кожен

з них щороку на кілька днів перетворюється на вовка, а потім знову набирає людської подоби. Згідно з Іпатським літописом, наші предки вірували і поклонялись не тваринам, а рослинам. Вони вшановували окремі гаї та ліси, забороняючи полювати в них, ловити птахів, рубати дерева тощо. Принагідно зазначимо, що тотемізм – це не стільки віра у якихось тварин, рослин, як віра в певну безіменну й безособову силу, що проживає у кожній із цих істот, не змішуючись при цьому ні з ким із інших. Ніхто не володіє нею повністю, але всі мають до неї стосунки. Вона настільки незалежна від окремих суб'єктів, в які втілюється, що і передувє їх появи і живе після них. Умирають індивіди: одні покоління замінюються іншими. Та ця сила, як завжди, лишається сучасною, живою і незмінною. Та тотемістичні вірування існують не у вигляді абстрактних уявлень, а в формі системи життєдіяльності людей, їх повсякденних вчинків, відношення до довкілля й інших людей. Тотемізм – це не просто система вірувань і обрядів, а своєрідний соціальний інститут, що зумовлював стосунки між людьми, їхню поведінку. Він давав санкцію родовим закладам, оберігав основи роду: недоторканість життя спів родичів, недоступність тотемної обрядності для осіб чужої крові, правила статевої регламентації, обов'язкове наслідування тотему в чоловічій і жіночій лінії тощо. Тож тотемізм – зростаюча безпосередньо з родової практики форма ідеального відображення і виразу в певному соціальному інституті первісного суспільства реальної єдності колективу первісних людей, соціального способу їх існування.

МАГІЯ

Магія (від грецьк. *mageia*, лат. *magia* – чаклунство) – сукупність уявлень і обрядів, в основі яких лежить віра в таємничі сили, за допомогою яких шляхом певних символічних дій можна здійснити вплив на людей, предметний світ, хід подій у необхідному напрямку. Інколи магію визначають як віру в можливість впливу на довкілля через фетишів, духів і чаклунські дієства: заклинання, жертвопринесення, табу, ритуальний танок тощо.

Природу магії дослідив відомий англійський етнограф Дж. Фрезер. Щоправда, він вважав, що магія – не релігія, а лише її попередник в еволюції мислення, це елементарний спосіб мислення людини, своєрідна форма «примітивної» науки, яка була притаманна ранньому періоду розвитку людства. Ця точка зору не набула загального визнання як з боку антропологів, так і етнографів.

Магічне мислення в своїй основі має два принципи: а) подібне творить подібне, або наслідок схожий на свою причину; б)

речі, які хоч раз торкнулися один одного, продовжують взаємодіяти на відстані й після припинення безпосереднього контакту. Звідси й своєрідний імператив магічних операцій – «pars pro toto» («частина замість цілого»). Волосся, крапля крові, зрізані нігті, відбиток ноги на землі чи снігу, будь-який (бажано – натільний) предмет одягу замішують у магічному ритуалі ціле – саму людину. Частинами (замість цілого) «виганяється» з тіла неміч; так само частинами навіюється на людину або виводиться з неї любовна жага. Навіть сама хвороба ніби ділиться на частини – окремі її симптоми.

Магія, як і будь-яка релігія, передбачає символічний образ дій, адже чаклун здійснює певні дії, які не прямо, а опосередковано спрямовані на досягнення певного результату. Це по суті вплив – діяння за аналогією. Топиться віск – тане від кохання серце. Згорає зрізане волосся – гине в очисному вогні хвороба і неміч тощо.

Відповідно до змісту ранніх релігійних вірувань магія була фетишистською, тотемістичною, анімістичною; у комплексі «чуттєво-надчуттєвого» освоєння природи – контактною, в демоністичному комплексі – символічною. У функціональному відношенні або за цілями впливу магія може бути: мисливською, лікувальною, любовною, лиходійною тощо. Елементи магії трансформувались і збереглися у всіх сучасних релігіях.

Первісна релігія за своїм складом неоднорідна. Вона поступово включала до своєї сфери фетиші, уявлення про духів предків і душу, віру в тотем тощо. Основний зміст понять фетишизму, тотемізму, анімізму й певною мірою магії репрезентує «чуттєво-надчуттєвий» тип надприродного, загальними рисами якого є уявлення про його зрощеність із тілесним, взаємозумовленість «чуттєвого» і «надчуттєвого», дифузність останнього, його індивідуалізованість, обмеженість сфери його дії та зведення цієї дії до розпорядливої функції.

«Чуттєво-надчуттєві» фетиші, тотеми, душі, за справедливим переконанням відомого українського релігієзнавця Б.О. Ломовика, стали передумовою виникнення другого історичного типу надприродного – уявлень про демонів (грецьк. *daemon* – дух), в основі яких лежить ідеалізація надприродного, перетворення його в духовну сутність, яка існує поряд із тілесним й незалежна від нього.

Демоністичний тип надприродного, особливо віра в духів – господарів, у свою чергу, передусє зародженню й розвитку наступного історичного типу надприродного – теїстичного, а точніше політеїстичного, тобто віри у богів. На відміну від фетишів, тотемів,

душ і духів образи богів не зооморфні, а антропоморфні. Боги вже мають людський образ і людські імена, вони добродійні, караючі й милосиві, одружуються, вмирають і воскресають, вони вчать, судять, контролюють тощо. У теїстичних віруваннях формується й уявлення про ієрархію надприродного. У найдавніших формах віри не знайти жодного випадку, щоб один фетиш чи тотем панував над іншим, щоб одна душа була зверхньою над іншою. Та вже у Давньовавилонському царстві бог Мардук вважався царем інших богів; у стародавніх греків верховному богу Зевсу, що управляв усіма сферами, були підпорядковані всі інші боги, які виконували його волю. Прадавні українці творцем Всесвіту, Богом над Богами вважали Рода, який, на їх погляд, живе на небі, їздить на хмарах, дарує життя людям, звірам, птахам, дарує дощ на посіви, дає людині долю. Тобто він видавався заклинателем усього живого, розпорядником долі людей і богів, оскільки був творцем Апрію – українського Олімпу.

З'являється й деміургічна функція богів, якої не знали ранні вірування. Якщо фетиші, тотеми, духи могли оберігати від хвороб, ворогів, викликати дощ, бути господарем лісів, гір, степів, вод тощо, але вони не створювали їх, то боги вже творять предмети, явища і світ у цілому з нічого. Короткий екскурс генези вірувань яскраво засвідчує довготривалий і складний процес, який пройшло людство на етапах творення уявлень про надприродне та форми вірувального входження в світ.

Завдання по темі 2

СКЛАСТИ КОНСПЕКТ ПІДГОТУВАТИ ДОПОВІДІ ЗА ТЕМАМИ:

1. Первісні «чуттєво-надчуттєві» вірування.
2. Теїстичні вірування праукраїнців часів Київської Русі.
3. Шаманізм.
4. Типологія релігій.
5. Прояви первісних культів у сучасному житті.

ЗАВДАННЯ ТА ЗАПИТАННЯ ДЛЯ САМОПІДГОТОВКИ ТА КОНТРОЛЮ:

1. Коли виникла релігія?
2. Що передувало у психиці первісних людей виникненню релігійних уявлень?
3. Чи існують раціональні умови для ефекта магії?
4. Чи є позитивні риси в шаманізмі.
5. Які прояви мають сьогодні первісні релігійні вірування?

ПІДГОТУВАТИ РЕФЕРАТИ ЗА ТЕМАМИ:

1. Генезис релігії: основні концепції.
2. Класифікація родоплемінних релігій.
3. Табу та регуляція суспільної взаємодії.
4. Тотемізм, магія, фетишизм: витоки та вплив на сучасне буття людини.

ЛІТЕРАТУРА

1. Лобовик Б.О. Вірування давніх українців та інших пращурів. – К., 1996
2. Малерб М. Религии человечества. – М.; СПб., 1997
3. Мень А. Стоки религии. – Брюссель, 1981
4. Паскаль Б. думки про релігію. – Львів, 1995
5. Токарев С. Ранник формы религии. – М., 1990
6. Чмихов М. Від яйця-райця до ідеї Спасителя. – К., 2001
7. Элиаде М. Трактат по истории религии. – Т. 1, 2. – СПб., 2000

ЛОКАЛЬНІ РЕЛІГІЇ

*** ІУДАЇЗМ**

*** ІНДУЇЗМ**

*** ТЕЇСТИЧНІ ВІРУВАННЯ ПРАУКРАЇНЦІВ ЧАСІВ
КИЇВСЬКОЇ РУСИ**

У найзагальнішому контексті наступним етапом в еволюції релігії є **локальні релігії** (альтернативні терміни – національні, етнічні, етнонаціональні, етносторжавні тощо), які за умов докорінних суспільних трансформацій здебільшого приходять на заміну первісній чуттєво-надчуттєвій релігійності.

Більшість дослідників пов'язують з'яву цього типу релігій із розладом родоплем'яного устрою і становленням класового суспільства, нового типу об'єднання людей у формі держави. Виникають локальні релігії в межах окремих народів і до того ж не завжди одночасно. З'ява одних датується **IV** тисячоліттям до н.е., а інших – **XX** ст. н.е. Формуються локальні релігії із суспільних умов існування конкретного етносу, який є їхнім творцем. Тому такі релігії далекі від подібності не лише за окремими елементами, а й за духом, за часом виникнення, за типом відношення до трансцендентного, за змістом віровчення і за культовими формами.

Водночас локальні релігії характеризуються й багатьма спільними ознаками й властивостями, що дає змогу розглядати їх як період у загальнопланетарній релігійній генезі:

- всі вони відтворюють у надто загальних рисах **етнорелігієгенез**, в якому різні типи релігій перебувають у складних відносинах, взаємно переплітаються, впливають один на одного;
- всі вони, сформувавшись серед одного етносу, зрослись із ним аж до злиття і тотожності (на певних етапах) й виконують роль вагомого, а інколи й вирішального модусу етноутворення та етноінтеграції;
- локальні релігії – це результат всезростаючого релігійного синкретизму (поєднання різних компонентів первісних культів, анімістичних вірувань конкретних етносів, націй) і з'яви поняття **«Бог»**;
- із з'явою такого типу релігій виникають складні релігійно-міфологічні системи, релігійно-філософські концепції побудови Всесвіту, сутності людини, характер її відносин з Богом, одновірцями, з'являються віросповідні святі книги, вчення пророків цих релігій, спасителі тощо;
- на стадії локальних релігій уніфікується й спрощується культова діяльність, духовна влада виокремлюється від світської;
- локальні релігії – це складний комплекс ідей, які виражають інтереси конкретного етносу і переплетені з його національною культурою, традиціями, звичаями, ментальністю, тобто

це не лише черговий етап у розвитку певного релігійного комплексу, а й характеристика особливостей релігійності того чи іншого етносу.

ІУДАЇЗМ

Однією з найдавніших локальних релігій є **іудаїзм**, якому належить особливе місце в загальній історії релігії та світової культури.

Назва цієї релігії виникла в **VI ст. до Р.Х.** у середовищі грецькомовних євреїв («елліністів») з метою відокремлення єврейського релігійного способу мислення від власне еллінізму. Сам же іудаїзм, як релігія єврейського народу, виник значно раніше. Його походження і розвиток ми бачимо в Старому Завіті.

Історично євреї – одне з семітських племен Аравії та Палестини, беруть свій початок десь за два тисячоліття до Р.Х. Йдеться про факт спілкування Авраама з Богом, який відбувся приблизно в **2085 р до Р.Х.** Бог обрав цього праведного чоловіка і оголосив, що його нащадки будуть численними і утворять народ, обраний серед всіх інших народів світу. Після цього прабатько євреїв перейшов жити з Месопотамії до Ханаану. Він, його син Ісаак, внук Яків поклонялись одному Богу – **Ягве (Іегові)**. Біблія розповідає про те, що Яків, якому Бог дав ім'я **Ізраїль (євр. – Божий герой)**, разом з дванадцятьма синами та їх сім'ями переїхав на постійне проживання у долину Нілу, до Єгипту. З часом добровільне переселення перетворилося у рабство, а народ Ізраїлю з невеликої групи людей, практично однієї сім'ї, зріс у декілька мільйонну націю.

Близько **1250 р. до Р.Х.** Мойсей (із коліна Левія) вивів євреїв з єгипетського полону в землю, обіцяну Богом, тобто в Палестину. Мойсей був першим єврейським законодавцем, який одержав персонально від Ягве і Декалог, і весь Закон. Мойсея можна назвати батьком іудаїзму. В околицях гори Синай (на Синайському півострові) євреї прожили близько року, саме тут Мойсей одержав безпосередньо від Бога ще й вказівки щодо спорудження **скинії (євр. – Мішкон)**, тобто молитовного будинку, де відбувалось богослужіння в похідних умовах. Це детально описано в **п'яти перших книгах Старого Завіту (Буття, Вихід, Левіт, Числа, Повторення Завіту)**, які ще називаються **П'ятикнижжям Мойсея (євр. – Тора)**. Тому Тора визнається основним священним текстом іудеїв. Після перебування біля гори Синай ізраїльтяни впродовж 38 років, за непослух Богу, подорожували по пустелі між Мертвим морем та

східною затокою Червоного моря. Після 40-річного блукання по пустелі вони розташувались на Моавітських рівнинах, звідки рушили далі, перейшли Йордан і частково завоювали Ханаан.

У Старому Завіті детально висвітлюється рання історія Ізраїлю. Послідовно описуються епохи завоювання Ханаану, період суддів, об'єднаної монархії під керівництвом **Саула (євр. – Шауль, тобто випрошений)**. Винятково знаменитим було царювання Давида (євр. – **улюблений**), а вершини могутності воно досягло за часів царювання над усіма колінами сина Давидового **Соломона (євр. – Шлома, тобто мирний, багатий миром)**. Соломон спорудив храм в Єрусалимі (євр. – Єрушалаїм – місто Великого Царя), який у Старому Завіті називається **Домом Господнім, або Домом Божим**.

Цей храм проіснував з **1004 по 586 р. до н.е.** Другий храм – **Зоровавеля** – з **516 по 20 р. до н.е.**, а третій храм – **Ірода** – з **20 р. до н.е. по 70 рік н.е.**, поки римляни не спалили його до тла. Священний посуд храму, інші оздобы було вивезено до Риму. Через 400 р. вандали пограбували Рим і захопили золоті світильники та інше обладнання з Єрусалимського храму, проте їхній корабель, на якому були ці скарби, потонув на шляху до Африки, у Середземному морі.

Близько **935 р. до Р.Х.** відбувається поділ нації на Ізраїль (Північне царство, 10 родів) та Іудею (Південне царство, 2 роди). Приголомшливою подією для древніх ізраїльтян було майже повне зруйнування їх самобутнього життя у **VIII та VI ст. до н.е.** Асирійський цар **Салманасар 722 р.** захопив Самарію, столицю Ізраїльського царства, розорив все царство і переселив більшість його жителів до Асирії. **587 р.** вавилоняни на чолі з царем **Навуходоносором** захопили Єрусалим, зруйнували його вщент, а мешканців забрали як полонених до Вавилоні. За часи розорення царств як Ізраїльського, так і Іудейського загинуло безліч людей, спустошилась земля. Повністю було зруйновано споруджений Соломоном Єрусалимський храм. Перський цар **Кір (559 – 530 рр. до н.е.)** надав іудеям свободу, і вони повернулись на батьківщину. Згодом, у **515 р.**, побудували новий храм. Хоча він і не був такий величний, як споруджений Соломоном, проте став центром національного життя і релігії. Однак не всі іудеї побажали повернутись додому, багато хто залишився і згодом саме вавилонська діаспора відіграла важливу роль у збереженні єврейської культури та розвитку сучасного іудаїзму.

Вавилонський полон, або вигнання, продовжувався 70 років, після чого багато іудеїв повернулись до Палестини. Якщо з асирійського та вавилонського полонів значна частина їх поверталась

додому і відновлювала державу, то римляни в **70-73 рр.** н.е. практично знищили Ізраїль. Загинуло більше мільйона людей, сто тисяч полонених було відправлено завойовником **Титом** на каторжні роботи в Римську імперію. З того часу єврейський народ існував без царя, без жертovníка і жертвопринесень, був розсіяний по різних провінціях Римської імперії. **Імператор Адріан у 130 р.** навіть перейменував **Єрусалим** у «**Елія Капітоліна**», заборонивши в'їзд до нього євреям під страхом смерті. Лише один раз на рік, у річницю поразки повстання **70 р.**, їм дозволялось прийти до фундаменту зруйнованого храму і поплакаться біля нього. З того часу започаткований плач біля **Стіни Плачу**. І лише на початку **IV ст.** **імператор Костянтин Великий** повернув місту попередню назву.

Вже ранні книги **Старого Завіту** відкривають картину розвинутого етичного **єдинобожжя**, яке не має собі подібних серед вірувань стародавнього світу.

Із самого початку Бог Старого Завіту явив Себе як всемогутній, люблячий, благий і справедливий. Він – безкінечний і глибоко персоніфікований Творець всього сущого. Бог поставив перед народом Ізраїлю високі моральні вимоги і Його благословення залежить від соціальної і моральної справедливості в середині обраного народу.

Як визначальний елемент культу була введена **система жертвопринесень**, які демонстрували необхідність спокутування гріхів. Ізраїль мав стати безгрішним **богообраним** народом, який знаходився б під постійною опікою Всевишнього. Мета вчення Старого Завіту полягає в тому, що зрештою Бог – через обраний народ Ізраїля – благословить всі народи світу. **Месія** з роду Давида прийде спокутувати гріхи людства і правити, як Цар, всіма народами.

Сучасний іудаїзм значною мірою відрізняється від іудаїзму Старого Завіту. Протягом сторіч, що наступили після вавилонського полону, відбулись суттєві зміни в релігії іудеїв. Так, ще під час вигнання вони стали збиратись для молитов і роздумів в особливих місцях – синагогах. Навіть після відновлення Єрусалимського храму синагоги продовжували залишатись місцями молитовних зібрань більшості іудеїв. Коли ж римляни остаточно знищили храм, синагоги стали офіційними центрами розповсюдження іудаїзму.

Із знищенням храму перервалась і традиція жертвопринесень. У синагогах жертвопринесення були замінені на обряди, молитви та вивчення Закону. Іудейські жерці (левіти) були замінені вчителями Закону – рабинами, що походили, як правило, з фарисеїв і які заклали

основи його усної передачі. Різноманітними способами Закон став регламентувати навіть найдрібніші подробиці повсякденного життя.

Святе Письмо іудаїзму (Старим або Хумаш) відоме також по давньоєврейській абрєвіатурі як **ТаНаХ**. Воно складається з **Тори** (Закону, П'ятикнижжя Мойсеєвого), **Невійм (євр. – Пророки)** – 21 книга та **Кетовім (євр. – Писання)** – 13 книг. Цей канон Святого Письма був остаточно затверджений приблизно у **100 р.** рабинським собором у м. Ямнія (у Палестині), який був зібраний і керувався рабином **Іонафаном Бен Заккаєм**.

Іудеї визнають 39 книг Старого Завіту Святим Письмом. Іонафан заснував рабинську школу в Ямнії, яка проіснувала 60 років. Її вчителі почали складати збірник коментарів на Тору.

Близько **220 р. н.е.** ця усна традиція була нарешті зафіксована письмово. Рабином Палестини **Ісгудою га-Насі** на основі численних коментарів **таннаїв (євр. – вчителів Закону)** до Тори було складено збірник правових норм, який одержав назву **Мішна (євр. – повторення)**. До мішни ввійшли кодекс нормативних актів **Галаха (євр. – Закон)** та **Агада (євр. – передання)** – збірник оповідань і притч, які пояснюють фрагменти з ТаНаХу і Галахи. Сама Мішна складається з 63-х трактатів, 524-х розділів та 4 тис. **мішнаїон (віршів)** і містить близько 4 тис. суджень 150 найшановніших рабинів.

У **IV – V ст. н.е. амораїми (євр. – пояснювачі Мішни)** додали до Мішни нові законодавчі положення і ця праця одержала назву **Гемара (євр. – завершення)** також дуже важлива в іудаїзмі. Гемар в іудеїв дві: менша за обсягом – **палестинська**, створена приблизно **220 р. н.е.**, та більша за обсягом і більш шанована – **авилонська**, написана приблизно **500 р. н.е.** Сполучення Мішни та авилонської Гемами відоме як **Авилонський Талмуд**. Так само, сполучення Мішни і палестинської Гемами називається Палестинським Талмудом. **Талмуд (євр. – Вчення)** складається з великої кількості томів. Так, у 60-х рр. Рада синагог Америки видала Талмуд у 13-ти томах, який детально вивчається в іудейських семінаріях, коледжах і суботніх школах, адже Талмуд – основа основ усієї повсякденної практики і теології іудаїзму. Це моральні міркування, афоризми життєвої мудрості, метафізичні ідеї, історичні сповіді, мрії про майбутнє євреїв, месіанські бачення порятунку всього людства тощо.

Варто зазначити, і це однозначно стверджується у названих джерелах, що спасіння іудея досягається жорстким дотриманням усіх вимог Тори, яких нараховується **613: 365** з них (по кількості днів

сонячного року) забороняючи (наприклад, «**Не убий**», «**Не вкради**») та **248** (за кількістю органів людського організму) наказових (наприклад, «**Шануй батька твого і матір твою**»). Кожна з цих вимог розроблена до найменших подробиць. За недотримання передбачена **система покарань**, що складається із **7 ступенів**: побиття камінцями; спалення; вбивство; задушення; смерть, послана з Небес; знищення; тілесне покарання. Існує **16 злочинів**, які караються побиттям камінцями; **9** – спаленням; **2** – відсіченням голови мечем; **9** – задушенням; **22** – знищенням (**карет**); **11** – смертю, посланою з Небес. Всього **71** злочин карається смертю, а **277** злочинів підлягають тілесним покаранням.

Так, людина, що свідомо порушила наказові заповіді про обрізання та пасхальну жертву – підлягає знищенню. Окрім **22** існують ще **14** злочинів, які караються «**карет**», якщо вони здійснені свідомо, але без попередження.

За свідоме порушення забороненої заповіді карають знищенням, за несвідоме порушення такої заповіді людина зобов'язана принести **очищувальну жертву (хатат)**.

Відмінність між знищенням (карет) та смертю, посланою з Небес, полягає в тому, що покараного знищенням карають також і після смерті, тобто після того, як він залишить цей світ. Смерть, послана з Небес, несе спокуту.

Кожний, хто порушив забороняючи заповідь Тори, піддається покаранню (**малкот**), йому наносять 39 ударів ременем з волячої шкури. Перед езекуцією покараного оглядають з метою визначити, чи зможе він витримати 39 ударів, чи це не призведе до смерті. **Не можна карати людину більшою мірою, ніж вона зможе витримати.**

Рішення про покарання смертю міг затверджувати лише **Бет-дін** у складі **23** мудреців Тори, і лише тоді, коли діяв Великий Бет-дін, що складався з **71** мудреця і збирався в Єрусалимському храмі. Але з того часу, коли Великий Бет-дін (**Синедріон**) залишив місце своїх засідань у Храмі ще **за 60 років до н.е.** – **смертна кара в Ізраїлі відмінена.**

Покарання ударами ременя існувало в Ізраїлі до того часу, поки існував Бет-дін, що складався з суддів, посвячених на ці посади попередниками, оскільки питання про езекуцію вирішувалось лише Бет-діном із посвячених суддів. **Нині тілесні покарання не застосовуються.**

Зруйнування давньоєврейської держави римлянами поклало кінець первинному іудаїзму і започаткувало його **синагогальний**

період – вищий етап зі сталим місцем зібрання – **синагогою**. Синагога будувалась як раніше, так і нині на громадські кошти. Як правило, це приміщення чотирикутної форми, поділене колонадами на три відділення. У середині ставляться лави для сидіння віруючих, кафедра рабина і головне – спеціальна шафа для зберігання пергаментних згортків Тори.

Під час богослужіння чоловіки одягають спеціальні головні убори і білі шарфи. До речі, віруючі євреї носять головні убори не знімаючи. В ортодоксальних синагогах чоловіки і жінки сидять окремо. Особливе значення в іудаїзмі надається молитвам, в яких відображаються безкінечні біди, страждання єврейського народу, розсіяного по всьому світі.

Якщо в якійсь місцевості проживало не менше 10 чоловіків-євреїв, то вони могли утворити синагогу, в якій здійснювались богослужіння, проводилось навчання, вирішувались спеціальні питання.

У релігії іудаїзму центральне місце займає **сім'я**. Значна кількість релігійних свят водночас є і сімейними святами. Найзначніше з них – щотижневий **Шабат (євр. – субота)**, розпочинається ввечері в п'ятницю із заходом сонця. Господиня запалює світильник Шабату і здійснює молитву про свою працю, свою сім'ю і просить благословить у Бога. У цей день стіл накривається чистою скатертиною, на нього ставиться чаша з вином і дві хлібинки (**хали**). Перед Шабат – вечерею глава сім'ї проголошує прославлення, похвалу добropорядній дружині та вірші з Тори про створення світу (**Буття 2,3**) **«І благословив Бог сьомий день і освятив його; того бо дня спочив Бог від усього свого діла, що творячи зробив був»**. Після цього він від імені Бога благословляє хліб і вино. У цей день віруючий єврей не працює, не користується транспортом і не бере в руки ніяких знарядь, якщо тільки не виникає небезпеки для життя, що автоматично знімає всі суботні заборони.

Головне свято іудеїв – **Песах (Великдень)**, яке випадає на 15-й день місяця **нисан (березень-квітень)**. Це свято весняного відродження природи і символ відродження ізраїльської нації після виходу із Єгипту.

Теологія іудаїзму знає кілька специфічних течій – **караїми та каббала**. Рух караїмів виник у **VIII ст. у Вавлонії** як новий підхід до коментування Тори. Прихильники цієї школи називались **караїмами, тобто Синами Писання**. Засновником її був учений **Анан Бен Давид**, мешканець Багдаду. Він і його послідовники повністю відкинули авторитет рабинських коментарів у Талмуді. Вони вчили,

що єдиним авторитетом повинна бути єврейська Біблія, в першу чергу Тора.

Караїми, які згодом розділились на багато малих груп, не погоджувалися з лібералізацією в дотриманні вимог Тори, що проявилась у талмуді. Так, вони були проти медичного лікування, посилаючись на слова з книги Вихід (15:26): **«Я Господь, цілитель твій»**. Хоча цей рух і не набув значного поширення, проте спонукав багатьох ортодоксальних рабинів перевірити правильність тлумачення Святого Письма.

Каббала – містичне релігійне вчення, яке виникло в іудаїзмі у **XIII ст.** Прибічники Каббали оголошують себе продовжувачами древніх, таємних релігійних учень. Із часом Каббала стала центром окултних течій найрізноманітніших толків і течій, що не мають нічого спільного з іудаїзмом.

Каббалу можна поділити на дві основні течії: **теоретичну та практичну**. Прибічники першої займаються здебільшого метафізичними та містичними проблемами; послідовники ж другої цікавляться насамперед **тавматургією (практичними основами магії)**.

«Теоретики» досліджують філософські питання **космогонії (походження і розвиток Всесвіту), космології (будова Всесвіту), епістемології (теорії пізнання)** та іншими загальносвітовими проблемами. По суті це єврейська **теософія (пізнання Бога засобами містичного проникнення у сутність Всесвіту)**. Каббалісти говорять про **«езотеричне пізнання»**, пізнання **«найтаємніших таємниць»**. Це єдина у цьому плані форма окултизму, в основі якої покладено поетико-фантастичне тлумачення Старого Завіту і насамперед П'ятикнижжя Мойсея. Одним із центральних положень кабалістичного вчення є **еротичний містицизм**, в якому статеві відносини розглядаються як найвище священнодіяння.

Сучасний іудаїзм поділяється на **три головні течії: ортодоксальну, реформістську і консервативну**. Серед ортодоксів виділяються насамперед ультраортодокси, що дістали назву **«хасиди» (євр. – благочестиві)**. Ця течія заснована, як відомо, в Україні в **середині XVIII ст.**, а її фундатором є **БЕШТ (аббревіатура імені Ізраеля Баал Шем Това)**. Він вчив, що соціальна нерівність, існуюча в цьому світі, не впливає на відносини між людиною і Богом. Звичайна людина, наділена істинним благочестям, безумовно цінніша, ніж пихата своєю вченістю. Справді праведником є не той, хто віддає весь свій час власному навчанню, а той, хто дбає про простих людей. Служити Богу слід із радістю, навіть покаяння має стати не сумом про

минуле, а радістю про здобуття гармонії душі. Молитва, під час якої людина зливається з божеством, визнається головним засобом проникнення у суть Божества. Кожний, хто виконує **міцвот (заповіді Тори)**, за життя може стати **цадиком – хранителем божественного знання**.

Демократизм нового вчення, його релігійний темперамент, зручний час сприяли широкому і відносно швидкому розповсюдженню хасидизму в єврейських масах. З України хасидизм розповсюдився, разом з міграцією його носіїв, на єврейську діаспору і нині його центр перемістився до США.

Ортодоксальний іудаїзм мало змінився за минулі двадцять сторіч. Ортодокси до найменших деталей дотримуються правил, передбачених Талмудом, святкують суботу, їдять лише кошерну їжу тощо.

Однією з головних причин такої постійності і незмінності іудаїзму, на наш погляд, є його замкнутість та самодостатність. Іудеї піддавались переслідуванням і жорстоким гонінням у багатьох країнах, і це зумовило їх виокремитись і самоорганізуватись у культурі та релігії.

Реформістський іудаїзм виник в Америці. Його ліберальна реформа надає мало значення положенням і приписам Талмуду. Синагоги реформістів, як правило, називаються храмами, а святкування суботи вони перенесли на неділю. **Духовне вчення реформістів передбачає майбутнє пришествя Месії тілесне воскресіння**. Вся їх релігійна система побудована на фундаменті строгого однобожжя.

Консервативна течія займає середнє положення між ортодоксами і лібералами. Іудаїсти-консерватори відзначають свята і дотримуються основних традицій, намагаються зберегти незмінною сутність національної культури і релігії. У той же час вони в сучасному стилі, але обережно інтерпретують Закон Мойсея, намагаються краще пов'язати його з сучасною культурою і філософією. Іудеї-консерватори – це, як правило, освічені люди, які відіграють значну роль в інтелектуально розвинутих прошарках суспільства.

У незалежній Україні діють десятки ортодоксальних, хасидських і реформістських іудейських організацій, які об'єднані у республіканські структури.

ІНДУЇЗМ

Для європейців, чие світобачення сформоване християнством та атеїзмом, **індуїзм** є надто складним для сприйняття і, тим паче, для розуміння явищем. Саме слово «**релігія**», в нашому його розумінні, притаманне індуїзму лише частково, тільки до культово-обрядового його аспекту. Інколи його називають «способом життя», але й це досить вузьке і поверхове визначення. Скоріше за все – це складна система світосприйняття, яка містить і філософський, і релігійний, і соціальний компоненти, що тісно взаємопов'язані.

Для розуміння індуїзму надзвичайно важливо мати на увазі, що для індуса не лише не існує у світі іншої релігії, крім індуїзму, але взагалі не існує нічого такого, що не охоплене релігією. Не існує поділу на світ матеріальний і духовний, не існує нічого такого, що могло б назватись мирським, світським, не існує нічого, крім релігії, поза релігією, поруч з релігією. Чи не тому в індуїзмі не існує спеціального слова, поняття, яке відповідало б нашому розумінню релігії?

Релігія для індуса – це відчуття себе частиною Космосу, слідування його вселенським законам; релігія – це життя, а життя – це релігія. Нічого подібного в християнстві не існує. В індуїзмі відсутня ворожнеча до іновір'я, тому відсутнє і поняття ересі. Відсутній в індуїзмі і **прозелітизм**, бажання залучити до своєї віри, а тому відсутнє місіонерство, адже двері до індуїзму наглухо зачинені. **Індуїстом не можна стати за власним бажанням або в результаті збігу обставин – індуїстом можна лише народитись.** Звичайно, в повсякденному житті не все саме так і відбувається. І в минулому, коли індуїзм розповсюджувався по території теперішньої Індії, і нині певне включення до системи має місце здебільшого на двох рівнях – або в **касту (варну) кшатрійв (воїнів)**, або в найнижчій верстві населення – **парійв індійського суспільства – недоторканих.**

В індуїзмі відсутні молитви, проповіді, сповіді, таїнства в їх християнському розумінні. Людина розглядається в нерозривному зв'язку з усією живою і неживою природою. При цьому в рамках теорії переселення душ допускаються варіанти посмертного втілення не в людському тілі. Природно, відсутнє поняття первородного гріха, вродженої гріховності людини. І людина, і природа виступають як форми прояву божественного.

Індуїзм увібрив у себе величезну кількість різноманітних звичаїв і вчень, та й сам впровадився, у свою чергу, у багато інших релігій, які не мають, між іншим, нічого спільного з основами індуїзму. На сьогодні існує багато індуїстських сект, тому дати повну їх характеристику не можливо. У зв'язку з цим слід звернути увагу на

країну існування індуїзму – **Індію**. Це стародавня країна, проте її історія до приходу до неї **аріїв (індосвропейців)** зовсім невідома. Безперечно лише те, що пращури індійців мешкали в одному регіоні з попередниками іранців, разом з якими вони утворюють так звану арійську гілку індоевропейських народів.

Найдавнішу стадію розвитку індуїзм, що відноситься до **II тисячоліття до н.е.**, в науці прийнято називати «**праведичний період**». Про послідовників праведичного індуїстського культу світовій науці відомо досить мало. Отже, це були індуси, що проживали на півночі Індії, та дравіди, що населяли південну частину півострова **Індостан**. У часи біблійного Авраама тут вже існувала цивілізація, схожа в загальних рисах з ранньомесопатамською. Індуси **праведичного (або протоведичного)** періоду сповідували **багатобожжя (політеїзм)** – свого роду **протоіндуїзм**, який нагадував ранні види магії. З особливою пошаною вони поклонялись богині Матері та рогатому божеству, яке сиділо, подібно йогам, схрестивши ноги, у позі «лотос». Стародавні індуси приносили жертви різним богам, але храмів ще не будували.

Ведичний період починається приблизно за **2000 років до Р.Х.**, коли народи Центральної Азії (**арії**) увійшли до Північної Індії і поступово стали просуватись на південь. Світлошкірі переможці нав'язали індусам свою цивілізацію і релігію, що ґрунтувалась на «**ведах**». Ведична релігія значно відрізнялась від релігії **дравідів**, адже арії поклонялись швидше силам природи, а не зображенням ідолів. Головними їх богами були: **Індра – бог космосу і зірок, Варуна – бог неба, Агні – бог вогню**. Ведична релігія охоплювала безліч інших, більш дрібних, богів, одним з яких був **Сома – бог наркотичної рослини**.

Слово «**веди**» означає: «**знати**», «**вінець знання**», «**достовірні знання**», тобто знання, що мають божественне походження. «Веди» здебільшого є гімнами, що виконуються жерцями у славу богів. Також вони містять велику кількість відомостей з міфології, космології, побуту древніх індусів. Всі першоджерела індуїзму беруть свій початок з «Вед», особливо з найстарішої їх частини «**Ріг Веди**». До цього часу знання напам'ять гімнів «Ріг Веди» є обов'язковим для кожного освіченого індуїста.

Веди поділяються на чотири частини:

- «**Ріг Веда**» (**Веда хвали**) складається з **1017** гімнів, зібраних у 10-ти книгах. Більша частина віршів прославляє бога вогню Агні та бога космосу і зірок Індру.

- **«Яджур Веда» (Веда жертвопринесень)** містить інструкції по проведенню жертвопринесень.
- **«Сама Веда» (Веда пісне співів)** складається з **1549** віршів, багато з яких зустрічається в іншому контексті в «Ріг Веді».
- **«Атгарва Веда»** містить різні пісні й обряди, здебільшого призначені для лікування хвороб.

У ведах стверджується, що коли людина жадає матеріальних благ за життя, вона мусить здійснювати жертвопринесення, описані у «Ведах». Чотири «Веди» заохочують задоволення матеріальних бажань через поклоніння півбогам. Наприклад, хто шукає удачі, має поклонитись богині **Дурзі**, а той, хто жадає сили, повинен шанувати **Агні**, бога вогню. Хто прагне багатства, має шанувати **Васу**, а той, хто хоче, щоб тіло його було сильним – **Землю**. Ті, хто бажає мати гарне потомство, повинні шанувувати великих предків, **Праджапаті**. Ведична література говорить про півбогів не як про продукт уяви, а як про наділені владою виконавців вищої волі, які управляють справами Всесвіту.

Природа не діє сама собою, за будь-яким її проявом стоїть особистість. Наприклад, **Індра** розподіляє випадання дощів, **Варуна** відає морською стихією. І таких богів налічується близько **33 млн.**

На основі вед арії розробили складну **систему жертвопринесень**, що пізніше призвело до утворення **касти жерців (брамінів)**. Арії запозичили і багатьох дравидських богів, а також окремі релігійні уявлення дравидів.

Результатом такої асиміляції постала надзвичайно складна ієрархія численних богів, багато з яких «дублюють» один одного.

Після ведичного періоду, близько 600 р. до Р.Х., наступив **період «Упанішад»**. В цю епоху індуїзм почав поділятися на **дві основні течії: народну, масову релігію та просякнуту філософією, релігію освічених верств суспільства**. У священних текстах «Упанішад» релігія «Вед» переосмислювалась заново і зводилась до єдиного принципу абсолютної універсальної душі. Головним положенням цієї пантеїстичної системи є ствердження, що Всесвіт є Богом і Бог є Всесвітом. Універсальна, всеосяжна, абстрактна душа має назву **«брахма» (або браман)**, тому течія в індуїзмі, що сформована на «Упанішадах», ще називається **брахманізмом**.

«Упанішади» - це зібрання 108 філософських творів. Слово **«упа-ні-шат»** означає **«сидіти поруч»** і вказує на учня, що сидить поруч свого **гуру (гуру – важкий, навантажений знанням)** і уважно слухає його, щоб осягнути трансцендентну ведичну мудрість. Основний внесок «Упанішад» полягає в тому, що вони констатують

нематеріальність Абсолюту, недоступність Його для сприймання матеріальними чуттями; навпаки – його можна зрозуміти очищеними, духовними чуттями.

У період «Упанішад» індуїстська концепція спасіння суттєво змінилась. Якщо до цього головний наголос робився на виконанні зобов'язань перед божествами, то тепер підкреслювалась необхідність відсторонення, втечі від життя. Був розроблений досить песимістичний погляд на земне буття, появились **вчення про «карму» та «сансару»**.

Вчення про карму – моральний закон про непорушний причинно-наслідковий зв'язок між справами людини та її майбутнім життям. Згідно з цим законом поступків, людина набуває хорошу чи погану карму залежно від того, як вона прожила земне життя.

Вчення про сансару – перевтілення – передбачає, що життя людини є безкінечним ланцюгом перевтілень, нових народжень у різних тілах. Все живе бере участь у цьому безкінечному маскараді життя, і від того, яку карму заслужила жива істота у своїх попередніх втіленнях, залежить тілесна форма її майбутнього існування. **Спасіння** – втеча з течії перевтілень – досягається філософськими роздумами (про слова мудреців) та медитацією (само сконцентрованою та самопогляданням). Мета досягається тоді, коли душа (іскра великого полум'я – Вищого Духа чи краплі Вселенського Океану) звільнюється від вічного у своєму обертанні **«Колеса життя»** (мокша або мукті) і зливається з Брахмою – душею Всесвіту.

Разом з тим, індуїзм, ускладнений та філософський у своїй теорії, став пристосувальним на практиці і в ньому почали виникати **внутрішні реформаційні течії**. Дві з них (буддизм та джайнізм) дуже широко розповсюдились і стали самостійними релігіями. Значна частина індуїстів повернулась до поклоніння єдиному вищому божеству. Це не означає, що індуїзм прийшов до єдинобожжя, адже політеїзм в Індії ніколи повністю не зникав і **єдине божество Браhma виявилось індуїстською Трійцею (Тримурті), трьома основними богами: Брахмою (творцем Всесвіту, вищим божеством), Вішну (хранителем Всесвіту) та Шивою (руйнівником Всесвіту)**.

Багато індуїстів (вішнуїти) поклоняються винятково **Вішну та його 10 втіленням (аватарам), у 9 з яких Вішну вже з'являвся в цьому світі, щоб врятувати його від неминучої загибелі**.

Ці аватари такі: 1. Матсья (риба). 2. Курма (черепашка). 3. Вараха (вепр). 4. Марасінха (людина-лев). 5. Вамана (карлик). 6. Марашурама (Рама із сокирою). 7. Рама. 8. Крішна. 9. Будда. 10.

Калкі (білий кінь) – месіанське втілення Вішну, в якому він з'явиться наприкінці Калі-юги – сучасного історичного періоду.

Сьоме й восьме втілення – **Рама і Крішна** – головні аватари, яким поклоняються більше, ніж самому **Вішну**.

Інші індуїсти (шівайти), поклоняються богу **Шіві та його дружині**, яка в різних втіленнях має імена: **Дурга, Калі, Парваті, Деві тощо**. Багато з її втілень, особливо **Калі**, жорстокі. Деякі прихильники Калі, зокрема члени секти **Шакті**, практикують і схвалюють такі аморальні звичаї, як храмова проституція.

У новий час філософія індуїзму вступила у так званий **ведантичний або післяведантичний період**. **«Веданта-сутра»** - філософська книга, що базується на більш ранніх «Упанішадах», складається з афоризмів, які розкривають метод осягнення ведичного знання. Це найбільш стисла форма в усій ведичній мудрості (**«сутра» - афоризм**). «Веданта-сутра» відома ще й під назвами: **Брахма-сутра, Шарірака, В'яса-сутра, Утгара-міамса і Веданта-даршана**.

«Веданта-сутра» складається з чотирьох розділів, кожен з яких вміщує чотири частини. Тобто «Веданта-сутра» складається з 16 розділів (зошитів) афоризмів. Вона починається словами: **«Настав час запитати про Абсолютну Істину»**. «Веданта» являє собою коментар до «Упанішад» і вона вчить, що людина потребує звільнення. особистість людини проходить через стадії прагнення до насолоди і світського (мирського) успіху. Якщо особа досягає зрілості, то вона звертається до ідеї самозречення і морального обов'язку (**дхарми**). Але більш глибока, основна необхідність – усвідомлює це людина чи ні – є **звільнення (мокша)**.

Мокша досягається, коли особа доводить до безкінечної досконалості своє буття, свідомість та ясність думок, а також блаженство. оскільки **Брахма** – абсолютна душа, є безкінечне життя, свідомість і блаженство, єдиний шлях досягнення мокші для людини – усвідомити, що його приховане внутрішнє **«Я» (атман)** є не що інше, як брахма. Щоб описати цей процес звільнення особи через злиття з брахмою, індуїсти користуються традиційною формулою: **«Ти є це» (тат твам асі)**. Таким чином, індуїстське спасіння досягається відокремленням від власного смертного **«Я»** і злиттям зі Всесвітом. Тоді особа занурюється в **нірвану** – стан безкінечного спокою без найменших бажань і емоцій.

Відомі три основних способи досягнення нірвани:

1. Спасіння через пізнання (**джанан-йога**) вимагає вивчати вислови мудреців та священні книги, віддаватись медитації,

звертаючи свою свідомість всередину себе і, таким чином, усвідомити ідентичність **атмана** (внутрішнього «Я») та Брахми.

2. Спасіння через самопожертвування (**Бхакті-йога**) менш філософське і тому більш популярне. Згідно з цією доктриною Бог є більш особистим – тим, хто присв'ятив себе, сам вибирає якийсь спосіб служіння божеству і сподівається таким чином досягти злиття з ним.

3. Спасіння через виконання звичаїв (**Карма-йога**) людина може досягти за умови точного виконання всіх ритуалів і церемоній, жертвопринесень, паломництва та інших добрих справ, при чому абсолютно альтруїстично, винятково щиро, з власної волі.

Усі ці способи в тій чи іншій мірі включають і четверту доктрину (**Раджа-йогу**), яка є **технікою медитації (контроль за тілом, диханням і думками)**, головна мета якої – злиття віруючого з Брахмою.

Ведичне вчення («Махабхарата» та Пурани) декларує циклічність існування всього суцього, Космосу. Стверджується обмеженість тривалості життя матеріального Всесвіту, яка вимірюється в циклах **калпе**. **Калпе** – це день Брахми, а один день брахми складається з тисячі циклів по чотири юги: **Сатья, Трета, Двапара і Калі**.

Сатья-югу характеризує перші вади і ця юга триває **1 296 000 років**.

У Двапара-югу праведність і релігійність занепадають ще більше, збільшується кількість вад і триває ця юга **864000 років**.

І зрештою настає Калі-юга (триває останніх 5000 років і за нею існує нинішній світ), щедра на суперечки, невігластво, безбожність та гріх, у ній практично відсутні справжні чесноти і це триває **432 000 років**. І Калі-юзі з'являється сам Верховний Господь в образі **Калки-аватари**, знищує демонів, рятує своїх відданих і починає нову **Сатья-югу**.

Коли день Брахми приходиться до свого завершення, у світі відбувається космічний катаклізм, під час якого гинуть не лише люди, а і численні боги, після чого настає **ніч Брахми**, рівна за часом його дню. Доба Брахми складається **«Всього» з 8 640 000 000 років**. Із діб, як і скрізь, складаються роки, і життя Брахми дорівнює сотні років (**теперішньому Брахмі йде 51 рік**). Коли настає сторіччя, стається **махапраляя (Великий Космічний Катаклізм)**, в якому гине весь Всесвіт, весь Космос і сам Брахма. Після сторічної перерви народжується новий Брахма і все починається спочатку...

Головним керівним і об'єднуючим всю систему індуїзму елементом виступає не релігійна віра, а **ідеалістична філософія**, в якій першопричиною і вищою особистістю світу визнається не Бог у християнському розумінні, а самонадійний, безкінечний **Абсолют**, духовний універсам, який містить (як Космос) і все, і вся, і всіх, недосяжний ні розумом, ні молитвою, недоступний повною мірою ні усвідомленню, ні описанню, ні визначенню. І якщо побажає людина недосконалим своїм словом хоч як-небудь передати своє уявлення про нього, то не про небесне буття чи ангельський спів починає вона мову, а про те, що не вимагає міфологічної форми мислення – дихання, життя, совість, безкінечність часу і простору і, зрештою, космічний **Закон еволюції**. Ось це останнє і можна назвати найважливішою рисою індуїзму, його фундаментальною ідеєю. І саме в цьому полягає суть його системи.

В основу індуїстського світобачення покладена віра в споконвічну логічність і взаємопов'язаність світу, в певний Вселенський духовний порядок, своєрідну еволюційну шкалу космічних масштабів. Все в цьому світі послідовно розвивається від матерії до Духа, проходячи при цьому проміжні стадії від матерії до життя, потім до свідомості, розуму і, нарешті, до духовної досконалості.

У народній релігії провідне місце належить системі **кастової будови** суспільства. Існує **чотири основні касты**, або «соціальні стани» (**Варни**): **брахмани (жерці)** – згідно з віровченням «створені» із рота першолюдини Пуруші; **кшатрії (воїни і керівники)** – «створені» з рук Пуруші; «створені» **вайш'я (ремісники і селяни)** – «створені» із стегна Пуруші; члени цих трьох каст належать до «**двічі народжених**». Четверта, найнижча каста – «**шудра**» (**наймити, слуги**) – її члени «створені» з ніг Пуруші і вважаються «один раз народженими». Найнижчий щабель соціальних сходів належить так званим **недоторканим**, людям, які не входять до жодної касты, отже, позбавлені найменшої соціальної цінності і громадянських прав.

Ці «суспільно-професійні» групи населення, в свою чергу, поділяються на більше ніж **3000** спеціалізованих каст.

У кожного з членів касты існують свої права і обов'язки, але абсолютно відсутня можливість зробити хоч найменший крок вгору по соціальних сходах (у вищу касту).

Додатковим корективом усієї розгалуженої системи релігійної регламентації соціальних зв'язків слугує в індуїзмі регулювання сімейно-шлюбних норм, особливо в тім, що стосується становища жінки, її обов'язків стосовно чоловіка (він сприймається як

втілення Бога), його рідних, а також поведінка батьків дружини стосовно батьків чоловіка, які вважаються вищими за статусом (навіть при повній як кастовій, так і матеріальній рівності).

Важливою визначальною рисою народної релігії є **поклоніння зображенням безлічі богів**. Боги й богині при цьому також систематизуються за допомогою кастової системи. На самій вершині ієрархічної піраміди розташувалась **індуїстська Трійця (Брахма, Вішну і Шіва)**, під ними – менш значущі ведичні боги (**Індра та Агні**) і далі вниз, аж до богів і духів окремих населених пунктів, півбогів, демонів та геніїв. Індуїзм народних мас являє собою повною мірою **ідолослужіння і політеїстичну релігію**. Народ поклоняється мільйонам різноманітних богів у незліченній кількості храмів і Святих місць.

Практичні релігійні обряди складаються з паломництва, заборони на вживання певних видів їжі, особливих позицій тіла та жестикуляції, відвідання Святих місць і турботи про них, декламації священних текстів тощо.

У **XIX** ст. серед прихильників індуїзму знову виникли **реформістські течії**, одна з яких, своєрідне відродження, пов'язана з іменами **Рамакрішні** та його учня **Вівекананди**. Вони заснували рух, відомий під назвою «**Товариство Веданти**». Прихильники цього руху закликають до об'єднання всіх релігій, стверджуючи при цьому, що ведантичний індуїзм стоїть вище всіх інших віровчень і повинен грати особливу роль при такому об'єднанні.

Основні положення вчення Рамакрішні – ідея рівності людей перед Богом, або можливість пізнання. Його принцип спасіння вірою. визнання головним критерієм при оцінці людини ступеня її любові до Бога – мали явно антикастову направленість. Проте, при цьому ставлення **Рамакрішні** до кастової системи не було послідовним, що, до речі, характерно й іншим його поглядам. Він вважав, що кастові відмінності втрачаються лише тоді, коли людина пізнає Бога, а до цього вони залишаються дійсними. Справедливим є висновок про релігійно-філософське вчення **Рамакрішні** як складне, досить суперечливе переплетення, з одного боку, традиційних догм та переосмислених народно-єретичних ідей середньовіччя, а з другого – реформаторських думок, що отримали подальший розвиток у працях його найвидатнішого учня **Свами Вівекананди**. **Серед діячів індуїзму нашого часу варто назвати Рабіндраната Тагора, Махатиму Ганді, Радхакрішнана Сарвапаллі.**

Сьогоднішня Індія переповнена всілякими духовними вчителями (**гуру**) та бродячими «святими» людьми (**садху і свамі**).

Узагальнюючи сказане, можна зробити кілька оцінювальних висновків:

- Індуїзм як народна релігія передбачає існування величезної кількості богів і богинь, а на практиці є **багатобожжям та ідолопоклонством**.
- Індуїстський світогляд не виокремлює гріха і моральної провини. **Гріх для індуїста – це всього лише ілюзія**, як і все інше. Людина в останньому втіленні сама стає богом.
- В індуїзмі **відсутня струнка система авторитетів** і кожен індуїст належить до якоїсь групи або течії, а більшість священних книг суперечать одна одній.

ТЕЇСТИЧНІ ВІРУВАННЯ ПРАУКРАЇНЦІВ ЧАСІВ КИЇВСЬКОЇ РУСИ

Формування теїстичних образів, перехід від віри в духів до віри в богів був не швидкоплинним актом, а складним і суперечливим процесом. Адже релігійні уявлення, раз виникнувши, виявляють, зазвичай, дивовижну стійкість, зберігаються і при зміні умов, які їх породили; видозмінюються під впливом нових умов, взаємно впливають, дуже часто змінюються, перетворюючись на складніші уявлення. Це повною мірою характерне й для **генези**, становлення розвинутих релігійних обрядів **праукраїнців**, що приходила на заміну їх **«зооморфному»** стилю мислення й уявлень. Першими торували шлях новому, справжньому символізму **обряди богів-духів Господаря, Панни-Сонце, Зорі, Хмари, Громошквів (воїна, пастуха, хлібороба), Весни тощо**. В образах перелічених богів-духів чи не вперше заявляє про себе узагальнений у символічних структурах принцип подальшого розгортання сконденсованого в них смислового значення, з чим і пов'язана перспектива розвитку релігійного, і не тільки релігійного, входження людини в її довколишній і особистісний світ.

Праукраїнці обожнювали всі явища природи, небесні світила, дерева, річки, поклонялись багатьом богам, тобто їм був характерний політеїзм або багатобожжя. Серед богів існувала своєрідна ієрархія: на чолі всього світу стояли найстарші боги, котрі керували всім життям, далі йшли нижчі боги, а також демони, які надавали послуги старшим богам. На жаль, **українська теогонія (сукупність міфів про народження і родовід богів)** майже не розроблена. Водночас певну інформацію про це ми все ж маємо. Найдавнішими верховними божествами-духами предків були **Род і Рожаниці**. Род видавався праукраїнцями зачинателем усього живого,

а жіночі божества **Рожаниці** були пов'язані з народженням і мали таємний зв'язок із зірками. **Роду і Рожаницям** приносили жертви у вигляді хліба, сиру, меду, куті. Перед вживанням останньої на **Різдво** батько кидав першу ложку вгору, у святий куток – покуть. Цей звичай побутує й сьогодні в Україні.

Особливе місце займав і **Білобог** – творець землі, води і світла, а водночас і бог добра, що постійно вів боротьбу з **Чорнобогом** – носієм лиха, зла. Таким же був і **Сварог** (ймовірно від санскр. **свар** – небо, або **сва-рог** – той, що все породив) – один із найголовніших богів українського Олімпу. **Сварог** – владика світу, бог неба, небесного вогню, а також ремесел. Від нього походять інші боги – **Сварожичі**. **Сварог** – вмираючий і воскресючий бог: він гине у полум'ї, запаленому Змієм, як звичайна людина, й воскресє як **тридний Бог Неба-Світу-Сонця**, спільний усім індоєвропейцям. Зображень Сварога не знайдено, проте є підстава вважати деякі форми рівнобічних хрестів (язичницьких, козацьких) символами Сварога. **Сварожим знаком** споконвіку вважалися й різні форми **свастики** – **сварги**, які широко побутують на українських вишивках, писанках, кераміці. Вони є й на фресках Софійського собору в Києві як знак живучості народних традицій.

Із прийняттям християнства Сварогові опікунство вогнем і залізом перейшло на **православних святих Кузьму й Дем'яна**. Проте владарюючі позиції він втрачає ще раніше. Із зміцненням князівської влади його головні функції все більше перебирає **Перун**, який також мав загальноіндоєвропейське й загальнослов'янське значення. **Перун** – володар блискавки і грому, правитель воїнів (схожий на грецького Зевса, римського Юпітера, скандинавського Одина) у X ст. все більше заступає Сварога і в язичницькому пантеоні князя Володимира йому вже не знайшлося місця.

У стародавньому літописі, що зберігся донині, «**Повісті врем'яних літ**», вірогідно, написаному літописцем **Нестором** у **980 р.**, читаємо: «**І почав княжити Володимир у Києві один, і поставив кумирів на горі за теремним двором: Перуна дерев'яного, а голова його срібна, а вус золотий, і Хорса і Дажбога, і Стрибога, і Симаргла, і Мокош. І жертви їм приносили, називаючи богами, і приводили до них синів своїх, і жертви приносили бісам, і осквернялася кров'ю земля Руська і гора та**». До **980 р.** цей літопис не говорить про людські жертвопринесення. Відсутні вони і в інших історичних джерелах. Можна припустити, що людські жертви ідолам було явищем не характерним для Русі, а привнесеним разом зі згаданим пантеоном кумирів з іншої культури. Якщо ж говорити про

язичництво взагалі, то це явище, певним чином, можна вважати закономірним.

Слід зауважити, що згадка про **пантеон Володимира** значною мірою достовірна: київськими археологами знайдено кам'яний фундамент капища, де ці боги колись були поставлені. Досить очевидно проглядається і джерело чи зразок: боги балтійських слов'ян. Напевне, на південному березі Балтійського моря провів Володимир якийсь час, набираючи найманців для походу на Київ. особливо відзначена в літописі надзвичайна подія – убивство варягів-християн у **983 р.** – знаходить посилення у ситуації, яка склалась на Балтиці. Саме в **983 р.** відбулось грандіозне повстання балтійських слов'ян проти німецьких феодалів і німецької феодалної церкви. В ході повстання знищувались християнські храми, виганялись християни, а хрещені слов'яни повертались до язичництва. Але цю реформу з ідолами Володимир проводив до цього повстання і слідів її антихристиянської мети все ж таки не простежується. Два варяги ж були вбиті не тому, що вони християни, а тому, що на юнака упав жереб бути принесеним у жертву, а батько, заступившись за сина, загинув разом з ним.

Багато незрозумілого у цій релігійній реформі Володимира. Чому саме шість божеств? Чи є якась логіка у самій чисельності? Незрозуміло, який принцип покладено при відборі «кандидатів» до пантеону: племенні боги чи покровителі професій. У першому випадку число шість збігалось з кількістю племен, що входили до складу Русі того часу (поляни, древляни, сіверяни, дреговичі, кривичі, половці і слов'яни новгородські). Але в той же час, можливо, особливо племінний зв'язок з божествами вже було втрачено, і всі вони отримували також якийсь функціональне значення.

Язичницький пантеон не містив скандинавських божеств. Одного цього факту було б досить, щоб відкинути так звану **нормандську теорію** походження Руської держави. Варяги, які прийшли разом з Володимиром, у всякому разі здебільшого молились **не Тору та Одину** – головним скандинавським божествам, а **Перуну**.

Золотовусий Перун був піднятий над всіма іншими божествами. Його ідол стояв на пагорбі у Києві ще при князі Ігореві – перед ним русичі клялися на вірність **договору з Візантією у 945 р.** Цей ідол поставлено, можливо, було ще **при Олегові: у 907 р.** під час укладення **договору з Візантією під стінами Константинополя** Олег та його воїни присягались **«своєю зброєю і Перуном, їх богом, та Волосом (або Велесом), богом худоби»**. Але тоді ні Перуну, ні

Велесу не приносили в жертву людей. У Київській Русі в жертву ідолам приносили плоди землеробства, здебільшого печеного хліба.

У відомому літописі, умовно названому «**Словом про ідолів**», основні етапи язичництва визначені як поклоніння **упирям і берегиням (берегилям), Роду і Рожаницям (духам предків), Перуну і іншим язичницьким богам**. Крім того, у Київській Русі мало місце поклоніння криницям, річкам, озерам (**взагалі воді**), деревам і гаєм, віра у водяних, домових, лісовиків, долю. Наші предки поклонялись і таким всемогутнім богам, як **Сварог (небо, небесний вогонь), Ярило (літнє сонце)**. А народна поетична творчість оживляє і наділяє особистими рисами чи не всі явища природи та її мешканців.

У VI ст. візантійський письменник **Прокіп Кесарійський** про слов'янське язичництво написав так: «**Слов'яни визнають одного бога – творця блискавки владикою всіх і приносять йому жертви, не знають долі і абсолютно не вірять, що вона має якусь владу над людьми... Поклонялися вони рікам, німфам і деяким іншим божествам, приносять їм різноманітні жертви і по цих жертвах гадають**».

Виникає питання – що ж приймали і що відкидали наші давні предки? Разом з усіма язичницькими народами Русь завжди глибоко відчувала і наділяла живим життям весь навколишній світ – космос, природу, її стихії, землю, тварин. особливою шаную користувалась земля: її називали землею-годувальницею, матір'ю. Селянин, перед тим як почати оранку, кланявся землі, звертався до неї як до живої істоти, просив послати добрий урожай. Перед землею проголошувались клятви, її цілували, вбивці повинні були просити прощення у землі (тому що вона, як мати вбитого, може пробачити вбивцю).

Хоча й не було у руських язичників правильного уявлення про сили добра і зла, але завжди було присутнім правильне відчуття їх реального існування і присутності в житті людей та навколишнього світу. У цьому відношенні характерним є принесення дарів згаданим раніше **упирям і берегиням, духам предків**. Упир в уявленні язичника – це тасмича, страшна істота, інколи висмоктуючи у людини кров, здатна принести і багато іншого зла. Русичі схильні були бачити в упирях злих покійників, яких називали «**нав'є**». **Нав'є** – не своя людина, не родич, не пращур; він – чужинець, з іншого племені, не похований, як слід, непростений або злодій. Таких мертвих старались задобрити приношенням **їжі («треби»)**, залишками сімейної трапези. Але частіше від них намагалися оборонитись різноманітними заговорами і заклинаннями.

Берегині, навпаки, - добрі істоти, пов'язані з берегами річок, озер, морів. Можна вважати, що берегині поступово перетворились у народних уявленнях у **русалок (мавок)**, від яких значною мірою залежав успіх не лише плавання, а й випадання на поле роси та дощу. Русалки уявлялись також покійниками, але більш доброзичливими до людей, ніж упирі. На честь цих таємничих мешканок прибережних хащів влаштовували особливі святкування, пережитки яких в грайливому та напівжартівливому варіанті зберігаються і в наші дні, у **святі Івана Купала**.

У язичницькій Русі було розповсюджено **шанування померлих предків**. Вірили, що від прихильності «дідів» («щурів», «пращурів») багато в чому залежить доля нащадків. Тому померлим родичам влаштовували розкішні **поминки, тризни (ігрища із змаганнями та гулянками)**, вшановували їх в особливі дні впродовж року, готували для них окремі трапези, прикликали їх на частування.

Як правило, «**домовий**» уявлявся як померлий предок. Досить дивним є та обставина, що на Русі в епоху язичництва не практикувались уявлення про пекло, про підземні, підводні світи, **не було культу «підземних богів»**. Всі язичницькі боги **Давньої Русі** пов'язані винятково з небесно-наземним буттям. **Перун**, що очолював богів на пагорбі біля княжого двору у Києві, висунувся на перше місце, як вважають вчені, лише у пізнішу дружинно-княжу епоху. Але його культ існував давно і був широко розповсюджений у слов'янських і навіть у неслов'янських народів. **Підтверджено його зв'язок з литовсько-латишським Перкунасом-Перконсом**.

Перун – бог блискавок і грому, бог війни, покровитель воїнів. У ньому поєднуються риси античних **Зевса Громовержця та бога війни Ареса (Марса)**. У деяких оцінках **Перун виступає як син бога неба Сварога**.

Сином Сварога є також рівний Перуну бог сонячного світла **Дажбог**, що дає буття, тобто дух і матерію. Як свідчить саме його ім'я, він – джерело всіляких благ, достатку, що символізується врожаєм жита і пшениці, особливо землеробам, якими здебільшого були слов'яни. Тому більшість обрядів і молитов до **Дажбога** пов'язані з проханням багатого врожаю. У новорічних обрядах, що дожили до наших днів, зберігається **Дідух** – останній сніп жита, який заносять до хати і вважають священним, використовуючи як обрядовий символ. **Дідух** – це Дух поля, життій Дух, Дух Дажбога.

Подібно тому як поляни вшановували **Дажбога**, південні племена поклонялися **Хорсу**. Йому приносили жертви у вигляді паляниць, калачів, калити, коржів. Деякі дослідники вважають, що

слово «**корж**» співзвучне з іменем **Хорса**, воно індоєвропейського походження і означає «**коло**». На основі дослідження тексту «**Слова о полку Ігоревім**» є думка, що Хорс означав не Сонце, а Місяць. Але так чи інакше Хорс виступав божеством небес і доповнював Дажбога.

У пантеоні князя Володимира поруч з Перуном стояв **Стрибог як Бог-родоначальник усіх вітрів**, якого шанували не менше, ніж самого **Перуна**. Вважають, що його ім'я походить від слова «**страта**» (**стріті** – **знищувати**). Є припущення, що **Стрибог** є однією з іпостасей **Перуна** – його втіленням у повітрі. **Стрибог** був не тільки творцем негоди, але й творцем музичних мелодій. Адже саме «**подих вітру**» - дмухання в найпростіші музичні інструменти (сопілки, дудки, ріжки) – створювало музику. Пізніше **Стрибог** мав назву **Позвізда або Посвистача**, що означало покровителя погоди. Його прохали, аби дав добру погоду на врожай, на свято тощо.

Симаргл – малодосліджене божество. Одні дослідники його ідентифікують з грецьким **Семигераклом**, інші – з іранським божеством **Саеномергла** (охоронець рослин). **Симаргл** – посередник між небом і землею, він струшує на землю насіння дерев і рослин, зберігає сходи від диких звірів та худоби, оберігає корені рослин. Тож є підстава вважати **Симаргла** охоронцем земних плодів, урожаю, землеробства взагалі.

У пантеоні кумирів князя Володимира своє місце займає і **єдине жіноче божество – Мокош (Макош)**, що опікується жіночою сферою в господарстві: рукоділлям, прядінням, тканням тощо. Їй приносили жертви у вигляді снопів льону, вишитих рушників, килимів, як покровитель ниці пряль і жіноцтва взагалі. За легендою **Мокоша** пряла нитку життя. Ще однією її функцією було піклування про воду: дощі, річки, озера, струмки. звідси, на думку деяких дослідників, походить ім'я богині – **Мокоша** від слів мокрий і мокнути. Інші дослідники простежують зв'язок цієї богині із стародавнім **культу Великої Богині-Матері**, а ще інші вчені вважають, ніби **Мокоша** походить від ще давнішого культу води – **богині Дани**, яку **Геродот** вважав ще й матір'ю всього живого, богинею родючості. Пізніше функції **Мокоші** перейшли до християнської **Параскеви – П'ятниці**, що опікувалася водою, рукоділлям, жіночими справами.

Велес не входив до числа кумирів князя **Володимира**, можливо, лише тому, що дуже шановний ідол цього божества задовго до **980 р.** вже стояв у Києві на Подолі, поблизу міських пасовищ і можливого місця торгівлі худобою. Це відповідає літописному свідцтву про нього як про «бога худоби». У «**Слові о полку**

Ігоревім» вказується і на те, що **Велес** був ще й богом поезії та музики, тобто покровителем мистецтва, як і **Меркурій**.

В язичницькій Русі був також широко розповсюджений культ **богині Лади**, яка уособлювала весну та була заступницею шлюбу і сім'ї.

Як суттєвоважливу рису руського язичництва відзначимо відсутність ідолівських храмів та касти жерців. Ідоли стояли під відкритим небом, а функції жерця міг виконувати старший у роді (сім'ї), князь, волхв. Були **волхви, ведуни, ведунки (відьми), чарівники і чарівниці**. Але всі вони не були жерцями богів, не складали організованої касти, були відсутніми також навіть таємні групи з метою посвячення юнаків у мисливську магію.

Таким чином, для більшості богів давньокіївського пантеону (**Сварога, Перуна, Дажбога тощо**) характерна своєрідна функціональна двоїстість: відображення й виповнення ірраціональних зв'язків людей з природою і між собою. Всі вони були розпорядниками природних явищ, покровителями виробничої діяльності, опікунами побуту людини, її добробуту й достатку.

Їм притаманна яскрава **деміургічна (творча) функція**. Род і **Сварог, Перун і Дажбог, Стрибог і Мокоша** – всі вони боги-творці, символізують вічність творення, нездоланність життя і розвитку.

Теїстичні образи язичництва не лише здаються **антропоморфними**, тобто мають людську зовнішність, а й уособлюються, персоніфікуються, наділяються особистісними рисами. Уособлення теїстичного – це винесення людських рис символічними засобами поза людину, перенесення на явища морально-побутового, виробничого характеру, що вимагало відповідної сили уяви, фантазії. Та політеїстичному язичництву, яке вже подолало **демоністичний зооморфізм**, ще треба було пройти певний шлях, аби досягти образу абстрактної боголюдини. Та часу для цього процесу історія йому не надала. Давня віра праукраїнців, за словами **І. Огієнка**, не встигла розвинути в закінчену повну систему, бо прийшло християнство, яке спинило цей розвиток, хоча відразу й не вбило його. Ось тому бачимо в цьому тільки більші чи менші уривки стародавніх вірувань, а не розвинену релігійну систему. І все ж **політеїстичні вірування праукраїнців** готували ґрунт для релігійності вищого порядку. Українське православ'я, яке складалося пізніше, за справедливим твердженням відомих українських релігієзнавців **А.М. Колодного й П.А. Яроцького**, було не простим перенесенням іншої віри на береги Дніпра, а результатом взаємодії візантійської і київської традицій, що трансформувалися й збагатили

свій зміст під впливом нових етноісторичних та світоглядних умов і потреб. Активним чинником цих процесів і стала дохристиянська релігійно-міфологічна культура праукраїнців та їхніх прашурів. Остання не зникла, а лишилася буттєвою у формі компромісного існування – **двовір'я**, яке в науці було назване **православно-язичницьким синкретизмом**. Сьогодні спостерігається тенденція до відродження вірувань праукраїнців, які були спрямовані на гармонізацію душі і тіла, людини і космосу. В Україні вже існують **громади Рідної Української Віри**, які повертають звичаї, обряди, віру своїх предків, відновлюють духовність. **28-29 жовтня 2000 року** відбувся **Установчий з'їзд Собору Рідної Української Віри (РУВ)**. **Державний комітет України із справ релігій** зареєстрував це нове релігійне об'єднання. Вперше в новітній історії **України** державою визнано відроджену дохристиянську релігію предків українського народу як **Всеукраїнську релігійну організацію**. **Собор РУВ** об'єднав три краї – **Східноукраїнський з центром у Запоріжжі, Західноукраїнський з центром у Вінниці та Північноукраїнський з центром у Полтаві**. Рідновіри здійснюють поклоніння **Дажбогу** – божественному покровителю українського народу. Об'єктами духовного вшанування є також **Великі Духи Рідної Української Віри** – **Перун, Велес, Світовид, Хорс та інші духовні істоти**, яких наші предки вважали богами. Найвищою земною святинею **Собор РУВ** проголосив **Святу Україну** – землю, яку **Дажбог** обрав для арійських предків українського народу. Рідновіри вважають, що державна реєстрація статуту їхнього духовного центру – не що інше, як здійснення, виголошеного одразу після насильницької християнізації, легендарного пророцтва волхвів про **відродження арійської релігії в Україні** через 1000 років.

Завдання по темі 3

СКЛАСТИ КОНСПЕКТ ТА ПІДГОТУВАТИ ДОПОВІДІ ЗА ТЕМАМИ:

1. Релігії Давнього Єгипту та Месопотамії.
2. Релігії Давньої Індії.
3. Релігії Давнього Китаю.
4. Релігії Давньої Греції.
5. Релігії Давнього Риму.
6. Релігія давніх євреїв.

ЗАВДАННЯ ТА ЗАПИТАННЯ ДЛЯ САМОПІДГОТОВКИ ТА КОНТРОЛЮ:

1. У чому полягає сутність вчення іудаїстів про походження світу та людини?
2. Поясніть сутність кастового устрою індуїзму.
3. Поясніть сутність політеїзму.
4. Чим приваблює постать Конфуція?
5. Чим цікавить сучасну людину релігія Давньої Греції?

ПІДГОТУВАТИ РЕФЕРАТИ ЗА ТЕМАМИ:

1. Національні релігії.
2. Даосизм.
3. Синтоїзм.
4. Зороастризм.
5. Ведична релігія.
6. Відмінності між національними та первісними релігіями.

ЛІТЕРАТУРА

1. Боровський Я. світогляд давніх киян. – К., 1992
2. Іларіон, митрополит. Дохристиянські вірування українського народу. – К., 1992
3. Малерб М. Религии человечества. – М.; СПб., 1997
4. Моця О., Ричка В. Київська Русь: від язичництва до християнства. – К., 1996
5. Нечуй-Левицький І. Світогляд українського народу. Ескіз української міфології. – К., 1992

6. Павленко Ю.В. Передісторія давніх русів у світовому контексті. – К., 1994
7. Филипович Л. Етнологія релігії. – К., 2000
8. Шилов Ю. Святині. – К., 2001

СВІТОВІ РЕЛІГІЇ. БУДДИЗМ

*** ПОХОДЖЕННЯ БУДДИЗМУ**

*** СВЯТЕ ПИСЬМО БУДДИСТІВ**

*** ОСНОВНІ НАПРЯМИ В СУЧАСНОМУ БУДДИЗМІ**

*** ПОШИРЕННЯ БУДДИЗМУ**

*** СОЦІАЛЬНА СУТНІСТЬ БУДДИЗМУ**

Найстарішою світовою релігійною системою є **буддизм**, який виник понад **2,5 тис. років тому** (у **VI-V ст. до н.е.**) в **Індії** й набув поширення в більшості регіонів Азії, має послідовників в Америці й Європі. Оскільки в буддизмі не існує офіційної реєстрації своїх прибічників у зв'язку з певним обрядом посвяти, як, наприклад, це має місце у християнстві з обрядом хрещення, то сказати про вичерпну кількість буддистів досить важко. За різними джерелами на планеті проживає близько **300-400 млн.** послідовників буддизму.

ПОХОДЖЕННЯ БУДДИЗМУ

Історичні джерела свідчать, що про буддизм людям нібито возвістив **Шак'ямуні (пустельник з племені шак'їв)** і відбулося це понад 2,5 тис. років тому в Індії. За переказами, після незліченних перероджень Будда (що означає на санскриті **просвітлений** вищим знанням, осінений істиною) з'явився на землю, щоб виконати свою рятівну місію, вказати людству шлях, який допоможе позбутися страждань. Для свого останнього переродження спаситель обрав подобу царевича **Сиддхартхи**, що належав до знатного роду **Готама** (звідси його родові ім'я **Гаутама**).

Рід цей входив до племені **шак'їв**, яке жило за **500-600** років до н.е., у долині р. Ганг, в середній її течії. Мати Сиддхартхи – дружина правителя **Майя (або Махамайя)** – побачила одного разу уві сні, що в її бік увійшов білий слон, через певний час вона народила немовля, яке з'явилося на світ також незвичним шляхом (вийшло з боку матері), одразу зробило кілька кроків і подало клич, який почули всі боги Всесвіту. Пологи застали Майю в містечку **Думбіні**, розташованому нині на території **Непалу**, в 10 км на північ від індійського кордону. Цариця прямувала зі своєї столиці **Капілавасту** в батьківський дім. Боги піднесли новонародженому дарунки. Через сім днів після пологів мати померла.

Довідавшись про народження царського сина, палац повелителя шак'їв відвідав старий мудрець **Асита**. Побачивши на тілі новонародженого «прикмети величі», **Асита** розсміявся, а згодом заплакав. **«Я сміюсь, - сказав він, - від радості, що спаситель з'явився на землю, і плачу від того, що мені не випаде щастя жити досить довго, щоб бачити звершення ним свого подвигу».** **Немовля назвали Сиддхартхою, що означає «той, що виконав своє покликання».**

Однак повелитель не хотів втрачати сина, що неминуче сталося б, коли б син вирішив присвятити себе релігії. Тому він оточив дитину розкішшю, ретельно приховуючи від неї всі

непривабливі сторони життя. Ще підлітком **Сиддхартха** вражав усіх своїми незвичайними здібностями, силою, спритністю та розумом. Досягнувши зрілості, він одружився. Дружина подарувала йому сина. Життя сім'ї було сповнене радощів, принад, щастя.

Проїжджаючи колісницею під час прогулянки по місту в оточенні танцюючих і співаючих дівчат, **Сиддхартха** побачив вкритого виразками хворого чоловіка, згорбленого роками німічного діда, похоронну процесію і поглиненого в глибокі роздуми аскета. Ці «чотири зустрічі» все в ньому перевернули. Він довідався про властиві людині страждання. І тієї самої ночі крадькома залишив свій дім, щоб у пустельництві шукати шлях, який допоможе позбутися страждань.

Через раптове осяяння внаслідок довгого, глибокого споглядання **Гаутама** відкрив шлях до спасіння. Це було на березі річки **Напранджани** в містечку **Урувілья**, в сучасній **Бух Боях-гайі**. Сидячи під деревом, **Сиддхартха** пізнав «чотири благородні істини», тобто став **Буддою**.

Прийнято вважати, що сутність буддизму, з'ясована **Гаутамою** в день великого прозріння, була чітко викладена **Буддою** у першій виголошеній ним проповіді. В ній стисло подано вчення про «чотири благородні істини». **Істини проголошують, що:**

1. **життя є страждання;**
2. **причина всіх страждань – бажання;**
3. **страждання можна припинити позбавленням від бажань, «погашенням» останніх;**
4. **слід вести добродійне життя за законами «правильної поведінки» і «правильного знання».**

Помер Будда у **80-літньому** віці в **Кушинагарі**. За легендою, перед смертю він, лежачи під деревом у позі лева, звернувся до ченців і мирян з такими словами: **«Тепер, ченці, мені нічого більше сказати, крім того, що все створене підлягає руйнуванню! Для порятунку докладіть усіх зусиль!»** Смерть Будди буддисти називають досягненням великої нірвани. Дату смерті Будди надзвичайно шанують, розглядаючи її ще й як дату народження і прозріння, а тому називають її **«тричі святим днем»**.

СВЯТЕ ПИСЬМО БУДДИСТІВ

Святим Письмом буддистів є Трипітака (санскр. – три кошики) – збірник буддистської релігійної літератури, в якому зафіксовано викладене учнями Будди одкровення свого вчителя.

Трипітака складалася протягом багатьох століть, набувши кінцевого оформлення на початку нашої ери. Вона має три частини (**пітаки**). Перша – **Віная-пітака** («кошик правил поведінки») містить правила, яких необхідно дотримуватись у буддизмі, зокрема в житті буддистських ченців. Друга – **Сутта-пітака** («кошик сутр»), де у формі притч, повчань, бесід, легенд, афоризмів, поем, коментарів **Ананди** – улюбленого учня Будди викладається вчення останнього. Третє – **Абхїдхарма-пітака** («кошик тлумачення вчення»), де розглядаються філософські, етичні проблеми, порушені самим **Буддою**. Канонічними книгами вважаються також **Сутта-пітака** – збірник поем про Будду і його учнів та **Джатаки** (**від санскр. буквально- про попередні народження**) – збірник розповідей, казок, легенд про **550** перероджень **Шак'ямуні**, що передували його останньому народженню на землі. Єдиною формою організації буддистів є монастирі, де ченці зобов'язані дотримуватись відповідного статуту, підкорятися загальним зборам **сангхи** та обраному настоятелю. Для вирішення основоположних проблем вірування буддисти збираються на свої собори (**сангіті**), яких від заснування і до сьогоднішніх днів було шість.

ОСНОВНІ НАПРЯМИ В СУЧАСНОМУ БУДДИЗМІ

У сучасному буддизмі існують три напрями, які значною мірою різняться і за доктринальними положеннями, і за характером культової практики. Це **хінаяна** («вузький шлях спасіння»), або індо-південний і південно-східний буддизм; **махаяна** («широкий шлях спасіння»), або **дао-буддизм** (далекосхідний буддизм); **ваджраяна, або тантраяна** (центральноазіатський буддизм).

Перший напрям – **хінаяна** – тісно взаємопов'язаний з раннім буддизмом. Він визнає Будду людиною, яка знайшла шлях до спасіння. Головним у ньому є особисте спасіння, що вважається досяжним лише через відхід від світу, тобто прийняття чернецтва. За межами Індії хінаяна поширилася лише там, куди проникли індійські поселенці (Південна та Південно-Східна Азія). У країнах цих регіонів – М'янмі, Камбоджі, Лаосі, Таїланді, Індонезії, Шрі-Ланці – буддизм сприймається як високорозвинена індійська культура, спроможна задовольнити всі верстви населення.

Другий напрям – **махаяна** – визнає можливість спасіння не лише для ченців, а й для мирян. увага зосереджується на необхідності рятувати інших, на активній проповідницькій діяльності та проникненні у різні галузі суспільного та державного життя. Подолавши аскетичні крайності хінаяни, махаяна легше адаптувалася

до нових умов і вийшла далеко за межі Індії (на Далекий Схід). Другий напрям буддизму – основа багатьох місцевих тлумачень і течій буддизму.

Буддизм махаяни став інтегральною частиною релігійної свідомості населення далекосхідного регіону поряд з конфуціанством, даосизмом, синтоїзмом та іншими релігіями. У кожній країні існує своя національна специфіка буддизму. Наприклад, у Японії зареєстровано **160 буддійських сект, що належать шести школам: Тендай, Сикгон, Дзьодо, Нітіран, Нара, Дзен.**

Буддійська секта **дзен (чань)** набула популярності серед молоді західноєвропейських країн, а також США. Особливості дзен-буддизму, заснованого ще **VI ст.** у **Китаї** індійським ченцем **Бодхідхармою**, полягають у передачі («**від серця до серця**») вчення, вірі в можливість безпосереднього контакту з всеосяжною істинною мудрістю Будди, у відмові від писемності як засобу передачі вчення Будди, переконаності у здатності досягнення його зверненням до внутрішнього світу людини. Важливе значення буддійська секта **дзен** надає практиці самодисципліни та психічному тренуванню.

Дзен приваблює молодь сучасних цивілізованих країн живою практикою істини, відкритою для всіх, незалежно від раси, кольору шкіри, релігійної належності. Молоді люди намагаються знайти в ній спільні риси з культурою та світоглядом країн Західної Європи. Дзен притягує молодь і своїм загальним нігілістичним духом, який заперечує будь-які авторитети, навіть самого Будду. Це особливо імпонує американській молоді, яка визнає «**Митницький**» **дзен**, де немає дисципліни, виснажливих тренувань, штатного вчителя.

Один із напрямів останнього часу – так звані «**наркотики для просвітлення**». Його послідовники вважають, що за допомогою наркотиків без традиційних тренувань можна досягти психологічного ефекту, подібного до практики **дзен**. Секта обіцяє своїм прибічникам повне визволення – моральне, духовне, інтелектуальне, душевну рівновагу, справжню свободу і незалежність від суспільства.

Прихильники східних культів (у тому числі **дзен-буддизму**) на Заході мало цікавляться сутністю релігійної теорії. Вони віддають перевагу практиці медитації, розглядаючи її як розумову акцію, спрямовану на приведення психіки у стан споглядальної зосередженості, вільної від негативних переживань. Створюються центри «**трансцендентної медитації**», метою яких є досягнення «**духовного оновлення**» людей, прилучення їх до так званої космічної енергії, блокування негативних емоцій та інтелектуальних стереотипів. У США медитативні прийоми засвоюють у школах; у

ФРН поміж студентства налічується понад 30 тис. послідовників «**трансцендентальної медитації**»; у Швеції функціонує «**Інститут Махаріші за творчий розум**», який постачає школярів посібниками з трансмедитації. Медитативний центр у Сан-Франциско має назву «**Спілка буддійської практики**».

Захоплення **необуддизмом** наших сучасників у далекому та ближньому зарубіжжі, а частково й в **Україні**, набуло переважно утилітарного характеру. Буддійське вчення про любов до всього живого (у філософії – **сантана**) й сувору підпорядкованість людського існування велінням розуму, про знання, які повинні служити благочестивому життю та необхідні, аби позбутися страждань, відіграє у соціально-психологічному розумінні роль заспокійливого засобу для віруючого, бодай тимчасового відсторонення його від кривд і прикроців недосконалого людського суспільства. Тут, власне, йдеться про компенсаційну функцію релігії.

Японський буддизм – це релігія передусім для мирян. У країні існують численні буддійські організації: при сектах, великих монастирях, у школах і вузах, приватних фірмах і державних закладах. особливо багато організацій, що належать новим релігіям, яких близько 150, з них дві третини становлять буддійські товариства (**кай**) і братства (**кводан**). Найбільшим є **Сокагаккай (15 млн чоловік)**, **Рисьо косейкай (5 млн)** і **Сейюкай (4 млн)**. Більшість необуддійських організацій підтримують ліберально-демократичну партію. Сокагаккай має власну політичну партію, яка є третьою за числом місць у парламенті.

Третій напрям – ваджраяна, або тантраяна, сформувався на початку **II тис. н.е.** Він практикує шлях йоги під керівництвом духовного наставника – **гуру**. Кожний гуру має свою методику використання системи йоги для очищення думок. У **ламаїзмі**, що виник на основі **вчення Цзонхави (1357 – 1419)**, такі духовні наставники називаються переродженнями, або живими богами. **Ламаїзм** – це ієрархічна церковна система, що дублює світську державну ієрархію, встановлену **Чингісханом**.

Ламаїзм – особлива форма буддизму. Його засновником вважають **тибетського ламу Цзонхаву (1357-1419)**, реформи якого привели до завершального процесу формування ламаїзму.

Зберігаючи основні буддистські положення, ламаїзм у той же час має специфічні особливості, насамперед в ускладненні обрядовості, в масовому поширенні інституту лам (від тибетського лама – вищий), у підвищеній шані для них, беззастережна покірність яким вважається головною чеснотою. Старший син у кожній родині

послідовників ламаїзму, як правило, посвячувався в лами. Звідси і величезна кількість ламаїстських монастирів. Є дві найвищі ламські посади: далай-лама, що вважається втіленням бодхісатви Авалокітешвари, і панчен-лама («лама – перлина») – уособлення Будди Амітабхи. За логікою останній має бути домінуючим, оскільки втілення Будди у сакральному плані вище за персоніфікацію бодхісатва. Та в реальному житті склалось так, що саме далай-лама у столиці Ласа зосередив у своїх руках вищу духовну й політичну владу і став загально визнаним верховним авторитетом усіх прибічників ламаїзму і багатьох за межами сфери його поширення. Резиденцією панчен-лами став монастир біля **Шигатзе**.

Особливе місце у ламаїзмі відводиться прийдешньому Будді – **Майдарі**, який покарає грішників і нагородить за релігійні заслуги гідних, встановить справедливе життя.

Головним канонічним текстом ламаїзму є канон **Ганджур і Данджур**. Збірка «**Одкровення**» Будди **Ганджур**, складаючись з **108** томів, включає тибетські переклади найважливіших сутр і трактатів хінаяни, махаяни та ваджраяни, численних розповідей, діалогів, цитат, що мали стосунок до Будди, а також творів із астрології, медицини тощо. Коментарем до текстів Ганджура є ще ширше зібрання – **Данджур**, що складається з **225** томів, які вміщують цілком самостійні твори, зокрема розповіді, поеми, заклинання та переклади буддистських вчень.

Ламаїсти вважають, що тому, хто покладається на «**три сховища**» (**Будду, Дхарму, Сангху**), знаючи, що зобов'язаний досягти їх, необхідно самому породити **Трояке сховище** у своїй свідомості. А щоб оволодіти істинним сховищем – **Дхармою (вченням)**, слід просуватись шляхом, який містить «**Три практики**» (**тришикша**): вищу моральність (**адхишила**), вищу медитативну зосередженість (**адхиса-мадхи**) та вищу мудрість (**адхипраджня**).

Вища моральність має багато різних форм практичної реалізації, проте в основі їх всіх лежить принцип утримання **від десяти проявів античеснот або аморальності, три з яких належить до дій тіла, чотири – до дій мови, і три – до дій розуму**.

Три фізичні античесноти:

1. Позбавлення життя живої істоти: від убивства комахи до вбивства людини.
2. Крадіжка: заволодіння майном іншої людини без її згоди, незалежно від цінності цього майна чи від того, була ця дія здійснена самостійно чи через чиесь посередництво.
3. Сексуальна розбещеність.

Чотири античесноти мови:

1. Брехня: обдурювати інших людей словами або діями.
2. Лихослів'я: вносити чвари, розбрат, щоб спонукати тих людей, які мали добрі відносини, до сварки, або тих, які були вже у суперечці, до ще більшої ворожнечі.
3. Грубість: ображати інших.
4. Марнослов'я: вести розмови про безглузде, нісенітниці під впливом бажань та інстинктів.

Три античесноти розуму:

1. Заздрість: думати – «якби це було моїм», бажати чогонебудь, що належить іншим.
2. Зловминість: бажання вчинити шкоду (як велику, так і незначну) іншому.
3. Помилкові погляди: уявляти як неіснуюче щось існуюче, як, наприклад, переродження (сансару) чи причинно-наслідковий зв'язок (карму), чи три драгоцінності.

Протилежність цим десяти античеснотам – **десять чеснот**, дотримання яких у повсякденному житті називається **практикою моралі**.

Практика вищої медитативної зосередженості полягає у зосередженості уваги на одному об'єкті. Медитативна зосередженість містить велику кількість видів. Серед них виділяється спокій (**шаматха**). Суть спокою тут розуміється як зосередження утримання уваги на якомусь об'єкті, без відволікань, у гармонії свідомості і тіла людини. Якщо це супроводжується прийняттям Сховища, то це буддистська практика, а якщо ж вона доповнюється і спрямовується до вищого просвітлення заради блага всіх живих істот, то це є практика махаяни. Її особливість полягає в тому, що коли досягається спокій, свідомість і тіло пронизуються радістю і щастям, суб'єкт набуває безліч навіть надприродних здібностей, серед яких ясно бачення та еманациї.

Головна мета і перевага спокою полягає в тому, що за її допомогою можна досягти особливого зрозуміння (випаш'яна) і таким чином звільнитись від кругообігу буття.

Для досягнення спокою необхідні певні умови. Так, місце для практики має бути тихим, без сторонніх звуків, адже шум для зосередженості протипоказаний. Той, хто здійснює медитацію, сам повинен бути невибагливим, всім задоволений, незалежним від мирських турбот і суєти, уникати аморальних фізичних і словесних дій. Шляхом слухання і роздумів він має позбавитись неправильних уявлень про предмет медитації; зобов'язаний знати, яким чином

роздумувати про згубність бажань, про суть непостійності тощо. Для досягнення стану спокою (шамати) необхідно позбавитись «п'яти помилок» та застосувати «вісім протиотрут».

«П'ять помилок», від яких слід позбавитись:

1. Лінощі: небажання займатись медитативною зосередженістю.

2. Забудькуватість: невтримання у пам'яті об'єкта медитації.

3. Сонливість і неуважність: переривання медитативної зосередженості.

4. Невживання «протиотрут»: приводить до сонливості і збудженості.

5. Надмірне вживання: продовжувати вживати «протиотрути», хоч сонливість і збудженість вже подолані.

Вісім «протиотрут» - це засіб для позбавлення п'яти помилок.

«Протиотрута» від ледарювання:

1. Віра: бачити позитивні якості, які дає медитативна зосередженість.

2. Натхнення: намагатись набути ці позитивні якості.

3. Зусилля: отримувати задоволення від занять медитативною зосередженістю.

4. Підпорядкованість свідомості і тіла: наслідок (зусилля).

«Протиотрута» від забудькуватості:

5. Уважність: постійно зберігати зосередженість на об'єкті.

«Протиотрута» від сонливості і збудженості:

6. Пильність: негайно бачити, що сонливість чи збудженість вже виникли або почали виникати.

«Протиотрута» від незастосування:

7. Застосування: використовувати «протиотруту» від сонливості та збудженості.

«Протиотрута» від надмірного застосування:

8. Утримання від застосування: послабити свої зусилля.

При застосуванні «восьми протиотрут» «п'ять помилок» поступово зникають, і людина проходить «дев'ять станів зосередженості»:

1. Установка мислення: зосередити мислення і направити його на внутрішній об'єкт (наприклад на візуалізований образ Будди).

2. Продовження установки: продовжити зосередженість на об'єкті довше, ніж у попередній раз.

3. Відновлення: негайно реагувати на відволікання і повертатись на об'єкт.

4. Посилена установка: зібрати мислення для переходу від зосередженості на головних аспектах об'єкта медитації на більш і більш сталу його установку на другорядні аспекти об'єкта.

5. Дисциплінованість: усвідомлювати позитивні (приємні) результати, які приносить медитативна зосередженість і відчувати від цього радість.

6. Заспокоєння: зняття неприязні до медитативної зосередженості.

7. Повне заспокоєння: за допомогою певних зусиль відкидаються навіть найменша сонливість і збудженість, як тільки вони з'являються.

8. Стабільність: медитативна зосередженість стабільна настільки, що вже ніщо зайве не зможе перервати цей процес.

9. Органічність: фіксація на об'єкті здійснюється сама по собі, без додаткових зусиль.

Ці дев'ять рівнів зосередженості досягаються за допомогою «шести сил». Перший рівень – послуху, другий – роздуми, третій і четвертий – увага, п'ятий і шостий – усвідомлення, сьомий і восьмий – зусилля, дев'ятий – знайомство.

Дев'яти рівням зосередженості відповідають чотири види розумової діяльності, за допомогою яких мислення оволодіває своїм об'єктом:

1. Примусова фіксація: під час першого і другого рівнів зосередженості мислення із зусиллям фіксується на об'єкті концентрації.

2. Переривчата фіксація: від третього до сьомого рівнів зосередженість чергується з неухважністю.

3. Стабільна фіксація: під час восьмого рівня мислення набуває здатності концентруватись на об'єкті не відриваючись.

4. Само підтримуюча фіксація: під час дев'ятого рівня стан мислення сам собою утримується на об'єкті.

Як стверджує **Далай-лама XIV**, якщо скрупульозно виконувати зазначену методику, то бездоганної медитативної зосередженості можна досягти приблизно через рік систематичної практики.

Що ж таке «практика вищої мудрості»?

Ламаїсти виділяють **п'ять видів мудрості**, головними з яких є мудрість, яка пізнає умовне, або номінальне знання, та мудрість абсолютного знання, тобто знання природи буття. Кожна з них має

безліч аспектів, за їх допомогою можна повністю перебороти бар'єри аморальності та перепони до всезнання. Об'єктом такої мудрості є пізнання кінцевої природи всіх явищ, яка ще називається порожнечою, або Ніщо, де не існує ні речовина, ні **свідомість (шуньята)**, що виступає як заперечення **самобуття (само сушого буття)** будь-чого і всього.

Щоб почати пізнавати порожнечу, насамперед слід вивчати великі книги в усій їх глибині; лише після цього, внаслідок почутого про порожнечу від інших, виробляється мудрість, що виникає зі слухання. Згодом, внаслідок численних роздумів про значення порожнечі, виробляється мудрість, що виникає з роздумів. Коли в достатній мірі оволодівають медитативною зосередженістю на рівні глибокої переконаності, набувають мудрість, що виникає з медитації. Це відбувається тоді, коли розум стає надзвичайно сильним в результаті націленості мислення на суть порожнечі. У цей час виробляється гармонійна підвласність розуму і тіла, так само як у стані спокою. Відмінність лише в тім, що під час спокою гармонія підвласності розуму і тіла досягається силою зосередженої медитації, а тут – силою аналітичного мислення. Коли досягається поєднання особливої медитативної зосередженості з гармонією такого порядку, настає особливе прозріння. оскільки таке особливе прозріння виникає тоді, коли об'єктом медитації є порожнеча, то ця медитативна зосередженість є поєднанням спокою і особливого прозріння, що пізнає порожнечу.

Вважається, що при виконанні всіх цих вимог (**Трьох Практик**), спираючись на прийняття **Сховища (вчення Будди)** та усвідомлення зв'язків між діями та їх результатами, можна досягти стану звільнення. Якщо ж, доповнюючи це, розвивати націленість на просвітлення (**бадхичитта**), яка породжується любов'ю і милосердям, та виконувати згадані Три Практики у поєднанні з націленістю до вищого просвітлення заради блага всіх живих істот, то можна досягти вершини всезнання, тобто найвищого звільнення – стану Будди.

ПОШИРЕННЯ БУДДИЗМУ

Перші послідовники Будди вели усамітнений спосіб життя, збираючись у невеликі (не менше шести чоловік) групи, мікрогромади (**бхікшу**). Усі члени бхікшу відмовлялись від будь-якої власності, голили голову, носили грубий одяг (переважно жовтого кольору) і проводили увесь свій час у мандрах, постійних бесідах, самопізнанні та медитаціях. Померлих ховали там, де вони мешкали, а на місцях поховань особливо відомих і шанованих буддистів будували

пам'ятники – ступи (куполоподібні будівлі-склепи із замуrowаним входом). Згодом біля них почали будувати невеличкі помешкання, які й ставали першими монастирями, а члени бхікшу – їх першими ченцями і найвідданішими популяризаторами вчення Будди. за третього царя з династії Маур'їв Ашоки буддизм близько **250 р. до н.е.** став в Індії державною релігією. Саме з царя Ашоки особливого поширення набув буддизм у формі хінаяни (**тхеравади**). Місіонери Ашоки сприяли його поширенню на Таїланді, на о. Цейлон (Шрі-Ланка). На землях сучасної Камбоджі буддизм став поширюватись з II – IV ст., тривалий час співіснуючи з індуїзмом (до XIII – початку XIV ст.), та згодом він став не лише панівною, але й державною релігією. Відомо, що в XIII ст. з'явилися перші тайські держави. Одна з найбільших серед них – **Сукхотай** – стала центром буддизму. На території сучасного Лаосу буддизм був поширений ще до утворення першої лаоської держави **Лансанг (XIV ст.)** У Лансанзі буддизм як пануюча релігія включав у себе елементи хінаяни та махаони, що співіснували з індуїстськими культурами **Вішну та Шіви**.

Буддизм у формі махаяни інтенсивніше поширювався у північних, північно-східних країнах від Індії. Так, у **III ст. до н.е.** він став популярним у **Непалі**, дещо пізніше (**I ст. до н.е. – I ст. н.е.**) у **Китаї**. Щоправда, тут цей процес був складним і тривалим з огляду на популярність конфуціанства. Але сприяння даосизму, що формувався паралельно, допомогло буддистам утвердитись на китайській землі як одній із течій даосизму. І тільки в **VI ст.** буддизм у **Китаї** став пануючою ідеологічною течією, фактично здобувши статус державної релігії. Щоправда, він так і не витіснив традиційні китайські вчення – **конфуціанство та даосизм**, сформувавши з ними синкретичний комплекс **«трьох релігій» (сань Цзяо)**, де кожне вчення ніби доповнює одне одного.

Внаслідок поєднання глибинних філософських ідей буддизму з традиційною китайською мудрістю на початку **VI ст.** у **Китаї** виникла течія **чань-буддизм (япон. – дзен)**. Назва **«чань»** походить від **«дхіана» (санскр. – зосередження, медитація)**. **Мета чань-буддизму: досягти відчуття всіх прихованих глибин і знайти прозріння, істину, як це було з самим Гаутамою Шак'ямуні.**

Як різновид буддизму, дзен-буддизм в останні роки XX ст. набув особливої популярності у США та країнах Західної Європи. У другій половині IV ст. з Китаю буддизм поширився на Корейський півострів, де в X – XIV ст. став державною релігією.

Із Китаю і Корей буддизм у формі махаяни у **VI ст.** поширюється і в **Японії**, де за імператора **Сьому (роки правління**

724 – 749 рр.) ця релігія була визнана державною. В Японії знайшли свою другу батьківщину багато шкіл – сект буддизму, значна кількість яких прагнула поєднати, **синтезувати буддизм із синтоїзмом** (япон. синто, буквально – шлях богів; національна релігія японців, що сформувалася в VI – VII ст. на базі родоплем'яних анімістичних культів і шаманства).

Щодо ламаїзму як форми тантричного буддизму, то його зона поширення спочатку обмежувалась кордонами Тибету. Починаючи із XIII ст. він поширюється в Монголії, Китаї. Від монголів ламаїзм перейняли тувинці та більшість бурятів. Калмики зазнали його впливу наприкінці XVI ст. вони перекочували до Нижнього Поволжя, зберігши і свою релігію. У Забайкаллі монгольські та тибетські лами з'явилися у XVII ст., і за короткий час більшість забайкальських бурятів прийняла буддизм.

Сьогодні буддистська громада в Росії має три відділення – бурятське, тувинське й калмицьке на чолі з Центральним духовним управлінням буддистів Росії (дауан у селищі Іволга, що за 40 км від м. Улан-Уде).

Отже, буддизм, виникнувши ще в VI ст. до н.е. в Індії, швидко поширювався в країнах Південної, Південно-Східної, Східної Азії (Шрі-Ланка, Непал, Лаос, Таїланд, Японія, Корея, Китай, Монголія, В'єтнам, Бірма, Малайзія), де зберігає свої досить міцні позиції донині.

СОЦІАЛЬНА СУТНІСТЬ БУДДИЗМУ

Соціальні буддійські ідеї дуже різноманітні та багатоваріантні: це концепції буддійського способу життя, стосунків між членами сангхи, ченцями і мирянами, між керівниками та підлеглими; ієрархічні моделі типів особистостей, соціальних груп, професій; моделі буддійської держави, уряду, економічного розвитку, системи освіти тощо; моделі відносин держави з селянством; моделі, пов'язані з фінансами, проблемами сільського господарства, промисловості, засобами масової інформації, сучасної науки, тобто будь-які ідеї суспільного розвитку розглядаються крізь призму буддійського вчення, світогляду і світовідчуття.

Для більшості прихильників буддизму характерною є миролюбність, яка відіграє у сучасному світі свою роль у боротьбі проти загрози нової надруйнівної війни. Шлях до миру, за буддизмом, пролягає значною мірою через внутрішнє моральне

самовдосконалення особистості, тобто через зречення від усіх земних почуттів і пристрастей.

Будь-яка однозначна характеристика буддизму як релігії буде неповною, оскільки буддизм – це водночас індивідуальна та колективна релігія; релігія, яка поширюється лише за підтримки державної влади і при цьому незалежна від неї; релігія раціональна й містична, чернецька і світська, релігія, яка вбирає будь-які ідеї та вірування, здатна звільнитися від них. Буддизм то спалахує, то згасає у суспільному житті тієї чи іншої країни, спонукає людей і на хибні вчинки, і на акти милосердя.

Пригнічує буддизм розум чи ні? Відповіддю на це запитання можуть бути мільйони віруючих-буддистів, за якими 2500-річна безперервна традиція передачі вчення зафіксована в десятках тисяч канонічних текстів. Саме в цій канонічній літературі прихований феномен буддизму, сутність якого полягає в тому, що розум заглиблений у вивченні самого себе. Перші 500 років по смерті Будди, коли його вчення передавали усно за допомогою особливого коду мнемотехніки, буддизм пізнавався переважно на практиці. У I ст. до н.е. усно трансльоване вчення і дисциплінарні правила поведінки членів сангхи починають записувати спочатку на місцевих мовах, потім на палі та санскриті. Виникають різноманітні версії вчення Будди, в яких описується досвід медитації та практики простування серединним шляхом. Створюється абхидхармічна література, а згодом література праджняпараміт.

З V ст. виникають космологічні ідеї, що дають змогу переводити уявлення про структуру буття й механізм його функціонування на рівень індивідуального мікрокосму. Ці ідеї постійно розробляються та ускладнюються, вбираючи в себе розум і трансформуючи свідомість того, хто став на шлях Будди, оскільки обсяг літератури, яка вимагає прочитання та осмислення, постійно зростає. І виникає енергія високого інтелектуального та емоційного освоєння створеної за тисячі років ідейної спадщини.

Що спонукає ченців на духовний подвиг? Швейцарський психолог **Ж. Піаже** вважає, що тільки-но структура свідомості достатньо заповнюється матеріалом канонічних текстів або настановами гуру, виникає почуття необхідності. Такий стан духовної інтелектуальної напруженості і є джерелом віри, моральності та естетики. Природа цього стану інша, ніж у християнстві та ісламі, хоча його функції – утвердження віри, моральності, естетики – схожі з подібними функціями інших релігій.

Як же утворюється і підтримується духовний стрижень буддизму та як він впливає на соціальне оточення ? Релігійні космологічні карти буття в буддизмі (як і в будь-якій іншій релігії) не слід сприймати як дану реальність. Це модель векторів і рівнів процесу розмірковування (аналіз, синтез, узагальнення), яка формує свідомість віруючого, тобто освічений віруючий осмислює відому йому інформацію через блоки релігійної картини світу.

Специфіка буддизму полягає в наявності величезної за обсягом канонічної літератури, засвоєнню змісту якої приділяється 20-30 років життя, тому на цей подвиг мало хто зважується. У християнстві та ісламі самоствердження релігійної свідомості відбувається через віру в свідочтва «божественних» явищ і розмірковування про їхнє призначення. У буддизмі ж обов'язковим є послідовне засвоєння спочатку дисциплінарних правил, згодом змісту проповідей і висловлювань Будди та його провідних послідовників, потім усвідомлення абхидхармічних текстів і трактатів. Іншими словами, процес мислення йде шляхом ускладнення етапів: від простих фактів до системного мислення.

Буддолог **Л. Мьялль** так характеризує зміст вищого ступеня буддійського пізнання: **«Дхарма – це текст, який породжує при його прочитанні нові тексти»**. На вищому ступені пізнання індивідуум усвідомлює себе носієм Дхарми (вчення істини), стає **«світлоносцем»**.

Відчуття себе носієм Дхарми і є осяянням, тобто впевненістю в оволодінні істиною, у цьому випадку абсолютною. Дослідники зазначають, що осяяння породжує почуття абсолютної впевненості у правильності зробленого відкриття. Проте для вченого, як писав великий математик **Ж.А. Пуанкаре**, осяяння – це лише відправні пункти для творчої роботи, що вимагає дисципліни, уваги та волі. В буддизмі найчастіше це кінцева мета, лише одиниці намагаються виразити такий стан у тексті, який в основному потім канонізується.

Ця абсолютна впевненість у володінні істиною приваблює людей, сповнює їх піднесеною вірою в «світлоносця». **Цей «світлоносець», який іменується Бодхисатвою, Буддою, або буддійська сангха виступають суб'єктом культу в сучасному буддизмі.**

Ідеальною моделлю сангхи вважають громаду, що складається з чотирьох пар, кожна з яких немовби осягає благородні істини, причому один проникає в цю істину, а інший реалізує її на практиці й передає мирянам. Передання заслуги (лунья) для

поліпшення карми є найважливішим атрибутом культової практики буддизму.

Віруючий отримує релігійні заслуги численними способами, дотримуючись або віддаючи данину не лише святим місцям, статуям та іконам Будд і Бодхисатв, культовим спорудам, буддійським символам. особливо багато заслуг він отримує, спілкуючись і допомагаючи членам буддійської громади.

Вважають, що релігійна заслуга може поліпшити карму людини, сім'ї, роду, нації, громадської та державної організації, навіть армії, держави, якщо вони дбають про сангху і створюють умови для розквіту буддизму. Коли релігійні почуття набувають фанатичності, матеріальні багатства починають «перекачуватись» у монастирі, що нерідко призводить до зубожіння держави. Як правило, держава намагається регламентувати кількість пожертвувань сангсі, особливо землі та будівель.

Незалежно від матеріального становища сангхи її духовний стрижень залишається «річчю в собі», що розкриває тасмниці самопізнання лише в релігійних текстах. Буддійські тексти й трактати, які аналізують різні стани психіки, здійснюють вплив на суспільну думку народів Центральної, Південно-Східної, Східної Азії. Цим пояснюється широка популярність буддизму не тільки в азіатській частині земної кулі, а й в ареалі поширення християнської культури.

**СКЛАСТИ КОНСПЕКТ
ТА ПІДГОТУВАТИ ДОПОВІДІ ЗА ТЕМАМИ:**

1. Ідейні джерела буддизму.
2. Основи віровчення буддизму.
3. Форми буддизму.

**ЗАВДАННЯ ТА ЗАПИТАННЯ
ДЛЯ САМОПІДГОТОВКИ ТА КОНТРОЛЮ**

1. Особливості світових релігій.
2. Назвіть чотири істини буддизму.
3. Що таке нірвана?
4. Як відносився Будда до жертвопринесень?
5. Що таке ламаїзм?

ПІДГОТУВАТИ РЕФЕРАТИ ЗА ТЕМАМИ:

1. Етика буддизму.
2. Різновиди буддизму.
3. Співвідношення буддизму і християнства.
4. Буддизм і жінка.

ЛІТЕРАТУРА

1. Будда. История прошлых рождений. Гирлянда джатак. - М.: ЭКСМО-Пресс; Харьков: Око, 2001
2. Васильев П. История религий Востока. – М., 1999
3. Дхаммапада.- Рига: УГУНС, 1991
4. Кочетов А. Буддизм. – М., 1986
5. Малерб М. Религии человечества. – М.; СПб., 1997
6. Энциклопедия тантры / Сост. В. Нугатов. – М.: Локид: Миф, 2001
7. Эррикер К. Буддизм. – М., 1999

СВІТОВІ РЕЛІГІЇ. ХРИСТІЯНСТВО

*** ХРИСТІЯНСТВО ЯК СВІТОВА РЕЛІГІЯ: ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА**

*** ПОХОДЖЕННЯ ХРИСТІЯНСТВА: СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ ПРИЧИНИ ТА ІДЕЙНІ ДЖЕРЕЛА**

*** ЕВОЛЮЦІЯ ХРИСТІЯНСТВА, ВИНИКНЕННЯ ЦЕРКВИ**

*** ОСНОВИ ХРИСТІЯНСЬКОГО ВІРОВЧЕННЯ**

Християнство, що зародилося в середині **I ст. н.е.** у східних провінціях Римської імперії, постає сьогодні як наймогутніша релігія світу. Її могутність і велич зумовлені **двома чинниками**. **По-перше** – кількість послідовників. Вона поширює свій вплив на 1 млрд. населення планети: як на віруючих, так і невіруючих, що відпочивають у святковий день християнства – у неділю (воскресіння), що присвячене воскресінню Ісуса Христа; стають кумами і хрещеними батьками дітей своїх друзів; за християнським звичаєм здійснюють похорони померлих; поділяють значну частину (якщо не більшість) християнських моральних принципів, зокрема **10 заповідей Мойсея** тощо.

Незважаючи на те, що християнство, сягаючи своїми онтологічними витокami культури **Стародавнього Сходу**, здебільшого асоціюється з культурою Західного світу на протигагу Східному з його дуже різними релігійними системами, воно представлено на всіх континентах планети й існує в найрізноманітнішому культурному середовищі.

Другим чинником, що забезпечує велич християнству, є найбільш широкий, досконалий і найаргументованіший релігійний світогляд. **Християнство** – найрозвиненіша релігійна система сучасного світу. У ньому, як ні в жодній релігії світу, вироблені всебічне вчення про Бога і докази його існування; доведена можливість молитовного спілкування віруючих зі світом надприродного; існування чудес, потойбічного світу, душі тощо. Такий стан християнської ідеології пояснюється тим, що християнство існувало й розвивалося серед найрозвиненіших народів останніх двох тисячоліть існування населення планети. Природно, що християнство, за таких умов, мало змогу пристосуватись до найпередовішої науки, до найвищого соціально-політичного розвитку, до найбільш найрозвиненішої культури своїх народів. Християнізовані народи впродовж останнього тисячоліття свого розвитку йшли попереду всіх народів світу. Вони здебільшого пройшли той історичний шлях, який ще мають здолати чи який долають інші народи планети. Разом зі своїми народами християнство теж пройшло цей шлях, на який очікують інші релігії.

До того ж християнство не просто пасивно існувало серед передової частини людства. Воно найактивніше і ефективно поставило собі на службу науку, культуру, соціальний прогрес своїх народів. Протягом двох тисяч років праці уми, генії людства

служували християнству. Серед них такі імена, як **Квін Тертулліан, Августин Аврелій, Афанасій Великий, Іоан Златоуст, Тома Аквінський, Мартін Лютер, Жан Кальвін, Петро Могила, Блез Паскаль** та багато інших. Їхніми зусиллями опрацьована ідеологія християнства, доведена його істинність. Вони зробили ідеологічно непорушними навіть такі положення, які, на перший погляд, довести раціонально неможливо, як, наприклад, вчення про Бога одного за своєю суттю і потрійного в особах (**Свята Трійця**), про непорочне народження Ісуса Христа тощо.

ХРИСТІАНСТВО ЯК СВІТОВА РЕЛІГІЯ: ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА

Кожній світовій і національній релігії притаманні особливі, не характерні для інших релігій, ознаки та риси. Ці властивості, специфічні риси богослови видають за докази переваг, «боговстановленості» тієї чи іншої, однак єдино істинної релігії.

Свої особливі риси має і християнство як світова релігія:

1. Християнство стало вперше в історії **космополітичною (світовою) та монотеїстичною** релігією. Ще до виникнення християнства робилися спроби створення релігії монотеїстичної (Єгипет) чи світової (Індія), проте вони виявилися невдалими. Лише християнству судилося стати і світовою, і монотеїстичною релігією.

2. Християнство піднялося на щабель **розвиненої** релігії, нині воно продовжує бути ідеологічно найобґрунтованішою релігією. Деякі найважливіші ідеологічні засади християнства – зокрема, догмат про існування Бога, потайбичне життя, наявність чудес, створення світу тощо – розроблені такою мірою ґрунтовно, що інші релігії лише запозичують у християнства усталені положення, обґрунтування й аргументи на користь релігії.

3. Християнство є **найпоширенішою** релігією світу. Під його впливом перебуває близько п'ятої частини населення Землі. Воно є офіційною релігією в абсолютній більшості країн Європи, В Австралії та Новій Зеландії, в багатьох країнах Азії та Африки.

4. Християнство і в минулі епохи, і в наш час затвердилось у найбільш економічно і культурно розвинених країнах. Завдяки цьому воно адаптувалося до науково-технічного прогресу і сучасної культури, своєю історією показує іншим релігіям їхнє майбутнє. Впродовж двадцяти століть кращі уми християнства працювали на його ниві, обґрунтовували його віровчення, створили йому стійкий фундамент богословських концепцій.

ПОХОДЖЕННЯ ХРИСТИЯНСТВА: СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ ПРИЧИНИ ТА ІДЕЙНІ ДЖЕРЕЛА

Перші християнські громади виникли в **60-х роках I ст. до н.е.** на території Римської імперії, про що незаперечно свідчать історичні документи. Серед них – визнана за священну книга «**Апокаліпсис**» (**68-69 рр.**), яка ввійшла до складу біблійних книг під назвою «**Одкровення св. Іоанна Богослова**». Водночас християни ретельно вивчали **Старий Завіт**, вбачаючи неподільну єдність між **Богом-батьком і Богом-сином**, що розіп'яттям на хресті спокутував гріхи людські і тим самим дістав прощення людям від Бога-батька.

Наукове релігієзнавство розрізняє соціально-економічні причини та ідейні джерела виникнення християнства.

До соціально-економічних причин поширення християнства належать:

- криза політеїстичних релігій в Стародавньому Римі;
- посилення експлуатації підлеглих і поневолених Римом народів;
- поразки повстанців-рабів, соціальна потреба у новій релігії.

На початку нашої ери Рим підкорив країни Середземноморського басейну та інші народи. Утворилася могутня, величезна імперія. Вона вимагала військової, господарської, політичної, а також ідеологічної єдності. За обставинами того часу ідеологічним інтегратором могла виступити лише релігія. У стародавній Римській імперії існували родоплемінні релігії, що мали політеїстичний характер.

Релігія «вічного міста» не могла привернути симпатії поневолених Римом народів. І Рим, і його релігія сприймалися підкореними народами як джерело їхніх бідувань і страждань. Не могла стати «рятівною» у Римській імперії і релігія поневолених народів, оскільки підкорених народів і релігій було багато, місцеві боги не мали змоги захистити ці народи від жорстокої влади Риму і тому розвінчали себе в їхніх очах. Отже, Римській імперії була потрібна нова релігія, що стала б у разі потреби релігією різних народів, усіх народів Римської імперії. На зміну існуючим національним релігіям повинна була прийти релігія космополітична.

На початку нашої ери в Римській імперії назріла криза політеїзму, яка була зумовлена **двома причинами:**

1. У Римській імперії сформувалася досить розвинена філософська думка. Вона була спроможною охопити єдиним поглядом весь Всесвіт, шукала і знаходила, за суб'єктивним переконанням, єдине начало всього суцього. Ним оголошувалися або одна з стихій природи (земля, вода, повітря, вогонь), або Матерія, чи Логос (закон, принцип, дух). Ця уявна єдність світу та його єдине начало теоретично (гносеологічно) не збігалися з вірою в існування багатьох богів. Єдиний світ і єдине начало могли гносеологічно вживатися лише з одним (єдиним) Богом.

2. Очоловав Римську імперію, яка об'єднувала численні країни та народи, єдиний імператор. Він, реальний володар на землі, вимагав визнання того, що на небі існує, неподільно панує єдиний Бог.

Гносеологічні й соціальні передумови в своїй єдності і на досить значному для початку тривалого періоду першого століття рівні розвитку вимагали появи нової монотеїстичної релігії.

Більшість жителів Римської імперії становили знедолені люди: раби, вільновідпущеники, позбавлені волі окраїнні народи імперії. З початку **I ст. до н.е. і до середини II ст. н.е.** (протягом майже двох з половиною століть) в імперії одне за одним прокочуються могутні повстання рабів і поневолених народів. Однак усі повстання, навіть під проводом талановитого **Спартакса**, зазнають поразки.

Тяжкий досвід безнадійної боротьби переконав принижених і знедолених, що звільнитися від рабства, врятуватись від нього власними силами вони не мають змоги. Не можуть, але бажання визволитися від цього не зникає. Слабкішою стає воля до боротьби, вичерпується віра в свої сили. Хто втрачає дорогу на землі, той шукає шляхи на небо.

Низи імперії почали шукати спасіння у релігійному забутті, в очікуванні спасіння від Бога. Проте існуючі боги не могли його дати. Римський пантеон поставав ворожим і ненависним, а боги національних релігій виявилися безсилими перед нещадною владою Риму. Тому низи поклали надію на появу нового Бога, нового спасителя. Захоплення релігією й очікування небесного Спасителя, прищеза у світ нового Бога в Римській імперії на початку нашої ери засвідчили численні історичні документи.

Попит породжує пропозицію. У специфічних умовах Римської імперії на початку нашої ери утворюються десятки нових, космополітичних, з богами-спасителями релігій, наприклад мітраїзм, культ Осіріса, орфічні культу, культу східних воскресаючи і

вмираючих богів. Серед таких релігій було християнство, яке згодом набуло статусу світової релігії.

Для перемоги християнства найважливіше значення мало те, що воно, як і будь-яка інша з нових релігій, увібрало в себе і спиралося на різноманітний та ефективний ідеологічний матеріал, який прислужився йому для формування власного віровчення і культу. Наукове релігієзнавство досить повно визначило основні ідеологічні джерела християнства.

Ідейні джерела виникнення християнства. До них належать: іудаїзм – релігія стародавніх євреїв; релігії і міфологія народів Близького Сходу; філософія греко-римського світу.

Релігія стародавніх євреїв – іудаїзм. З його вченням про **Месію**, у священних текстах іудейської релігії – біблійі, в міфах про походження світу, перших людей, зла в світі тощо – християнство знайшло собі відповідь на життєво важливі питання буття.

У **Біблії** міститься твердження, що **бог Яхве** є богом єврейського, богообраного народу і в годину гірких випробувань завжди надішле йому спасителя, Месію. Біблійне вчення про Месію було безпосереднім і найближчим джерелом християнського вчення про Бога-спасителя.

Релігії і міфологія народів Близького Сходу. З релігій і міфології народів Близького Сходу запозичена ідея про вмираючих і воскресаючих богів-спасителів – Адоніса, Аттіса, Осіріса, Митри та ін.

Ці боги підкорених Римом східних народів (сирійців, персів, єгиптян, вавілонян) були в основному богами рослинного світу, який узимку «вмирав», а навесні «воскресав». Боги рослинного світу, за віруваннями народів Сходу, також вмирали і воскресали. Своєю смертю і воскресінням вони рятували не лише рослинний світ природи, а й все людство від загрози голодної смерті.

Філософія греко-римського світу. На ідеї раннього християнства передусім вплинули неоплатонізм Філона Олександрійського і стоїцизм Сенеки.

Філон Олександрійський – іудейський богослов, який перейшов на службу до римського імператора, - прагнув поєднати філософію Платона з ученням Біблії, підвівши цим філософське обґрунтування під біблійні сказання. Філонівське тлумачення біблійного месії як Логоса, водночас творця, управителя світу і рятівника знедолених, покладено проповідниками християнства в основу їх учення про Сина Божого, євангельського Ісуса Христа. Не випадково відомі дослідники історії первісного християнства Бруно

Багер і Фрідріх Енгельс називали Філона Олександрійського «батьком» християнського віровчення.

Сенека – римський філософ-стоїк і письменник – мав такий вплив на ідеологію християнської релігії, що дослідники називають його «дядьком» християнства. Вчення стоїцизму закликає до терпіння, непротивлення злу насиллям, відмови від життєвих радощів і насолод, аскетизму. Прилучення первісного християнства до такої філософії дало змогу християнській церкві філософськи обґрунтувати свої постулати, а згодом перетворити саму філософію на «**служницю богослов'я**».

Засвоєння елементів національних традицій і культу релігій греко-римського світу. Втягуючи все нові й нові прошарки населення до своєї церкви, християнство водночас розширювало прості для залучення до свого вчення елементів їхніх попередніх релігійних вірувань та звичаїв. Все, що сприяло зміцненню християнства, було запозичене з інших релігій. Навіть через десять століть після свого виникнення християнство, прийшовши на Русь, включило до свого церковного культу релігійні вірування і атрибути обрядів східних слов'ян: крашанки, весняні моління (поминання) на могилах померлих, купальські обряди в середині літа тощо.

ЕВОЛЮЦІЯ ХРИСТІЯНСТВА, ВИНИКНЕННЯ ЦЕРКВИ

Становлення християнської церкви – складний і тривалий процес. Мало чисельні, сектантські за своєю сутністю громади перших християн (друга половина I ст.) склалися з рабів, плебейства римських окраїнних провінцій Палестини та Малої Азії. Це була релігія поневоленних і гноблених.

Такі громади чекали першого пришествя **Христа-Спасителя**, який нещадно покарає верхи і власті Римської імперії, знищить місто-блудницю Рим, встановить на землі своє тисячолітнє царство. Потім спаситель прийде на землю вдруге і влаштує суд над усіма людьми. Громади перших християн склалися передусім з євреїв, отже, особливу роль у своїх віруваннях вони відводили іудейському народу: Христос врятує іудеїв, царювати з Христосом будуть іудеї, судити всі народи належить іудеям.

На початку II ст. гнані, «катакомбні» громади перших християн вгамовують свої бунтарські пристрасті щодо властей Римської імперії. Вони визнають, що спасіння потребують не лише іудеї, вони пускають у свої громади і не євреїв, але й далі ставлять іудеїв вище за тих, хто не визнавав обряду обрізання. Армія

проповідників християнства (скорого, грядущого для всіх спасіння) поволі створює цілу мережу християнських громад, яка поширилася на всю імперію.

З середини II ст. у християнські громади починають вливатися представники правлячої верхівки Римської імперії. Саме християнство докладає зусиль до того, щоб домогтися довір'я властей. Починається **період євангелізму**: царство Боже переноситься в потойбічний світ, пришествя Христа визнається здійсненим фактом, а страшний суд – справою віддаленого майбутнього.

Християнські громади все ще переслідуються державою як політично неблагонадійні. Переслідування, зрештою, мали й відверту мету пограбування християн і збагачення можновладців. Однак поступово починає формуватися церква, консолідуючи розрізнені, різновірні й нерідко ворогуючі громади віруючих.

Поширивши свій вплив на значні території та народи імперії, християнство вже на **початку IV ст. (Міланський едикт 314 р.)** домагається стану терпимої релігії. Тепер вже за допомогою державної влади християнство стрімко консолідується в єдину пануючу церкву, підпорядковуючи церковному апаратові основну частину віруючих. У **325 р.** християнство указом імператора **Константина Великого** проголошується державною релігією Римської імперії. Конституючись у державну церкву, християнство починає енергійно переслідувати як інші релігії, так і нецерковних християн.

У **1054 р.** колись єдина християнська церква остаточно розкололася на: **західну (католицьку, римо-католицьку, латинську) і східну (православну, ортодоксальну, візантійську, грецьку).**

В **XVI ст.** у Європі в ході **Реформації** виникає протестантизм, який згодом поділився на кілька течій, основні з яких **лютеранство, кальвінізм, англіканство.**

Нині християнство поділяється на чотири головних церкви: **давньосхідні (Антиохійська, Александрійська, Єрусалимська, Константинопольська); католицька; православна; протестантизм.** Ці церкви та напрями, що виникли з них (деномінації, розколи та секти) охоплюють **95%** сучасних християн.

ФОРМУВАННЯ ОБРАЗУ ЄВАНГЕЛЬСЬКОГО ІСУСА ХРИСТА

Образ **Ісуса Христа**, чие ім'я носить одна з найбільших релігій світу, завжди привертав увагу дослідників. Таємниця цієї

постаті та її імені знаходить історичну розгадку у витоках християнської церкви.

Для віруючих перших християнських громад, що склалися з євреїв, які увірували в спасіння Богом знедолених, **Месія – Христос-Спаситель** (він в Апокаліпсисі називається ще **Агнцем, Сином Людським, Альфою й Омегою**) ще не прийшов, але «**скоро гряде**». Сутність цих вірувань відображена у біблійній книзі «**Апокаліпсис**».

Образ **Ісуса Христа** для віруючих **другої половини I ст. н.е.** – небесна істота. Його очі горять вогнем, ноги з розжареного заліза, голос, мов гуркіт водоспаду. Він появиться на небі, скине Сатану і встановить тисячолітнє царство християн на землі.

Но минав час, а обіцяне пришестя Христа на небі не здійснювалося, спасіння віруючих не приходило. Частина християн відійшла від віри, а ті, що залишилися, змінили своє вірування. Вони почали говорити, що Христос з'явиться на Землю у вигляді людини. **В першій половині II ст.** розвиток християнства відбувається через етап так званого **докетизму (грец. «докео» - здаватись)** – віри в близьке пришестя Христа.

До **середини II ст.** серед християн укріплюється вірування, що Христос вже перебуває на землі у вигляді людини. Отже, пришестя вже звершилося, спасіння людей прийшло. Легенди про пришестя на землю Христа-Спасителя, що передавалися з вуст у вуста, у другій половині II ст. набули назви «**Євангелія**» («**Радісні повідомлення**», «**Благі вісті**», «**Благовіст**»).

На зміну **докетизму** приходять **євангелізм**. У вжитку з'явилися **понад 40 євангелій**. Основні етапи трансформації образу Христа в релігійних віруваннях первісних і ранніх християн простежуються за тими документами, що дійшли до нас, у тому числі й за священними книгами християн, які склали **Новий Завіт: Апокаліпсис, Послання апостолів, Євангелія, Діяння святих апостолів**. Вони дають змогу окремим вченим зробити висновок, що Христа як історичної особи не було. Не був він також історичним засновником нової релігії.

Біографія євангельського Ісуса Христа складалася запозиченням з «біографій» інших, більш давніх, відомих у Римській імперії і шановуваних богів. Тому Ісус Христос народжується у день зимового рівнодення – **25 грудня**, як бог Сонця Митра, від діви Марії, на яку зійшов дух святий у вигляді голуба, як і бог Будда, на матір якого. майю, зійшов дух святий у вигляді слона; вмирає й на третій день воскресє, як і боги Осіріс, Аттис, Адоніс.

Численні дослідники, наприклад, **Д.Ф. Штраус, Е.Ж.Ренан, А. Дрекс, Р.Ю. Віппер, М.А. Морозов та ін.**, встановили, що в євангельських розповідях про Ісуса Христа майже немає жодного оригінального факту, події або повчання, які не зустрічалися б в дохристиянських релігіях.

У євангеліях перед нами постає **компілятивний образ**, створюваний у міру вміння й фантазії євангелістів. Про те, що образ Ісуса Христа виводився не з реальної історичної особи, свідчить суперечливість євангельських розповідей про будь-який факт із життя Христа. Богословам так і не вдалося створити за євангельськими розповідями цілісну оповідь про Христа. Взаємовиключаючу суперечність розповідей про Христа діячі церкви подолали тим, що усунули 36 євангелій, **залишивши лише чотири**, найбільш узгоджені між собою.

Наприкінці II – початку III ст. перед авторами оповідей про земне життя спасителя постала проблема співвіднести походження свого Бога з реальними історичними рамками.

Для цього відсунули земне життя Христа на 150-200 років. Саме тоді, **на початку нашої ери, в Палестині** блукали десятки людей, які називали себе месіями – спасителями народу від римського поневолення.

Серед таких месій був і один з проповідників християнства на ймення **Ісус**. Про нього відомо, що він був сучасником **Іоанна Хрестителя, царя Ірода, прокуратора Понтія Пілата**. В нього були брати і сестри, а його брата **Іакова** закидали камінням в **Єрусалимі в 70-х роках I ст.** вірогідно припустити, що його скарав, можливо, розпінув **Пілат**, як він карав і всіх інших проповідників християнства. Більше нічого з вірогідних джерел невідомо про життя Ісуса Христа. Історична випадковість виявилася в тому, що **ординарний проповідник християнства на ймення Ісус Христос став прототипом євангельського Ісуса Христа**.

У сучасному релігієзнавстві набули поширення **дві концепції походження образу євангельського Ісуса Христа: міфологічна та історична**. Міфологічна школа стверджує, що образ Ісуса Христа склався на основі легенд і міфів дохристиянських релігій. Історична концепція твердить, що це був один із реальних проповідників християнства.

ОСНОВИ ХРИСТІАНСЬКОГО ВІРОВЧЕННЯ

Християни вірять в єдиного Бога. Бог – безначальна, безпричинна Істота, яка існує вічно і не має початку в часі. Бог-Отець

своїм **Словом** створив увесь видимий і невидимий нам світ. **Бог-Син** народився від **Отця** до початку часів, тобто **Син співвічний Отцю**.

Всі християни дотримуються фундаментальних вірувань, які вони називають **символом віри**. **Це такі:**

- існує один Всемогутній Бог, Який все створив і всім керує;
- Бог є справедливий Суддя: за добро нагороджує, а за зло карає;
- Бог-Один, але в трьох іпостасях (особах): Бог-Отець, Бог-Син і Бог Дух святий, або Пресвята Трійця;
- Син Божий став людиною, страждав, вмер і воскрес за для людського спасіння;
- Ісус Христос заснував Єдину Соборну й Апостольську Церкву, в якій здійснюється спасіння людини Божою благодаттю;
- є вічне життя і воскресіння померлих.

В основі культу християнства лежать **сім святих таїнств**, які визначають **повноту й досконалість благодаті Божої:**

* **хрещення** (символізує прийняття людини в лоно християнства, зняття з неї первородного гріха і відкриття таким чином їй шляху до спасіння);

* **миропомазання** (символізує освячення і зміцнення духовних сил християнства на шляху до спасіння);

* **сповідь або покарання** (своєрідний звіт віруючого про порушення заповідей Божих);

* **євхаристія, або причащення** (символізує єдність Бога з людьми, а полягає в частуванні віруючих хлібом і вином. які, за вченням церкви, при здійсненні обряду таємниче перетворюються в «тіло і кров Господні»);

* **священство** (за християнським вченням це є ті повноваження і сила, які Бог надає чоловікам і які необхідні для виконання рятівних обрядів Євангелія);

* **таїнство шлюбу** (майбутнє подружжя, обіцяючи перед вівтарем бути вірним один одному, отримують через священнослужителів благодать однодушності «до благословенного народження і християнського виховання дітей»);

* **оливоосвячення, або соборування** (символізує зцілення людини від душевних і тілесних хвороб й одночасно є засобом відпущення нерозкаяних гріхів).

Священна книга християн – Святе Письмо – Біблія. Християни її ще називають **Словом Божим, Книгою Спасіння, Книгою книг** тощо. Назва «**Біблія**» утвердилась серед християн із **IV**

ст. Так вперше назвав цю книгу **Константинопольський патріарх Іоан Златоуст**. Біблія складається з **двох частин: Старого Завіту і Нового завіту**. Старий Завіт містить **50** книг (щоправда, канонічними з точки зору православних є 39, а католики й протестанти визнають усі 50). У них розповідається про створення світу і людини, про рай, потоп і життя Богом обраного єврейського народу. Подаються також молитви (псалми), філософсько-моралістичні твори, релігійна публіцистика, лірична поезія.

До Нового Завіту всі християнські церкви (за винятком Ефіопської та Коптської) зараховують **27** книг: **4** Євангелія (від святих Матфія, Марка, Луки, Іоана), діяння святих апостолів, **21** послання апостолів та Апокаліпсис, або Одкровення Іоана Богослова. Ці книги розповідають про Ісуса Христа, його вчення, подають пророцтва.

Мова біблій – давньоєврейська та арамейська (халдейська – державна мова колишнього Вавилону) у **Старому завіті** та грецька (діалект койне) у **Новому Завіті**. Сьогодні **Біблія перекладена майже всіма мовами світу**.

Історія Біблії в Україні розпочинається з часів з'яви на нашій землі перших християнських місіонерів, які, поширюючи християнське вчення, принесли з собою і книги **Святого Письма**, які з часом почали перекладатись давньою літературною українською мовою. Найдавнішою в **Україні** книгою святого Письма є **Остромирове Євангеліє (1056 – 1057 рр.)**. Найціннішим із перекладів на народну тогочасну мову є **Пересопницьке Євангеліє (1556 – 1561 рр.)**, що вийшло з монастиря в **Пересипниці (Волинь)**. У ній чи не найповніше, найяскравіше простежується саме україномовна передача змісту Біблії «**для лепшого виразумління люду християнського**». Дуже популярною в Україні книгою Старого завіту був **псалтир**, який вважався не тільки як богослужбова книга, а й як навчальна книга для домашнього читання. Популярними були й книги Нового Завіту – **Четвероевангеліє і Апостол**, найдавніші з яких з'являються в **1195 – 1220 рр.**

1581 р. побачила світ знаменита **Острозька Біблія**, що була надрукована **І.Федоровим у м. Острозі**.

Перший переклад Біблії на живу народну літературну мову здійснили **Пантелеймон Куліш, Іван Пулюй та Іван Нечуй-Левицький** за ініціативою **Всесвітнього біблійного Товариства**. До їхнього перекладу, виданого в **1903 р.**, ввійшли, як і передбачалось замовленням, лише канонічні книги – **39 із Старого Завіту і 27 з Нового Завіту**. Протягом **XX ст.** повний текст біблій у перекладі

українською мовою здійснили **І. Огієнко (1962 р.), І.Хоменко (1963 р.)** та ін.

Біблія своїм багатим змістом як релігійного, так і нерелігійного спрямування торкається так чи інакше практично всіх аспектів життєдіяльності людини в усій їхній глибині і проблематичності. У ній, за словами російського філософа **В.В. Розанова**, ми знаходимо дух світлої радості, дух прощення і примирення, любові до людей. Щось глибоко близьке кожному серцю, щось, що приваблює до себе, що змушує не змикатись, не поринати в себе, а, навпаки, розкривати свою душу, - чується в кожному слові Спасителя і в кожній дії Його.

І цей дух «світлий і радісний», дух «відкритості й спілкування», що лине зі сторінок Біблії, близький і рідний душевному світові більшості з нас, він приваблює до себе кожного, в кого пробудилась душа до пізнання абсолютного джерела буття.

**СКЛАСТИ КОНСПЕКТ
ТА ПІДГОТУВАТИ ДОПОВІДІ ЗА ТЕМАМИ:**

1. Витоки християнства.
2. Життя і смерть Христа.
3. Православ'я на Русі.

**ЗАВДАННЯ ТА ЗАПИТАННЯ
ДЛЯ САМОПІДГОТОВКИ ТА КОНТРОЛЮ:**

1. Чому переслідували християн у давньому Римі?
2. Чому християнство стало світовою релігією?
3. Поясніть особливості християнської містики.

ПІДГОТУВАТИ РЕФЕРАТИ ЗА ТЕМАМИ:

1. Соціально-економічні та ідейні джерела виникнення християнства.
2. Біблія.
3. Християнська етика.

ЛІТЕРАТУРА

1. Вально В. Первісне християнство. – Львів, 1997
2. Головащенко С. Історія християнства. – К.: Либідь, 1999
3. Каутский К. Происхождение християнства. – М.: Политиздат, 1990.
4. Кекс Э. Дорогами християнства. – М., 1995
5. Мень А. Сын Человеческий. – М: ЦПЦ «Вита», 1991
6. Пилат Б.В. Две тайны Христа. – М., 2001
7. Християнство: контекст світової історії і культури. – К., 2000

РЕЛІГІЙНІ КОНФЕСІЇ ТА НАПРЯМИ ХРИСТІЯНСТВА

*** ПРАВОСЛАВ'Я**

*** ВІРОВЧЕННЯ І КУЛЬТ ПРАВОСЛАВ'Я, ЦЕРКОВНА
ОРГАНІЗАЦІЯ**

*** МОДЕРНІЗМ СУЧАСНОГО ПРАВОСЛАВ'Я**

*** КАТОЛИЦИЗМ**

*** ПРОТЕСТАНТИЗМ**

У **330 р.** імператор **Костянтин** на місці селища Візантії заснував м. **Константинополь (нині Стамбул)**, що, як з'ясувалось, поклало перші камені у фундамент поділу Сходу і Заходу і відкрило шлях до **церковного поділу 1054 р.** Це місто стало місцем, де ще збереглась греко-римська культура, коли Захід занепав під ударами германських племен у **V ст.** Згодом до Константинополя перемістився центр політичної влади на Сході, а на заході **єпископ Римський** після **476 р.** (офіційної ліквідації інституту римських імператорів) одержав, крім духовної, ще й політичну владу.

На зламі **I і II** тисячоліть з'ясувалось, що церква на Сході не змогла стати цілком незалежною від влади, оскільки залежала від імператорів, і їй довелося розвиватись у рамках греко-римської культури, яка ще збереглась на Сході, в той час як на Заході панував хаос так званих **Темних віків**. Після падіння Римської імперії церква на заході не мала ніяких сильних політичних суперників у боротьбі за імператорський трон і продовжувала зміцнюватись, у міру того як зустрічалась з проблемами культурного хаосу, що супроводжував падіння імперії.

Імператор **Феодосій у 395 р.** ввів **роздільне управління** східною і західною частинами імперії, а з падінням її західної частини у **V ст.** цей поділ отримав повну силу. Церква на Сході була фактично під управлінням імператора, а папа у **Римі** знаходився надто далеко від столиці, щоб імператор міг і ним управляти. За відсутності ефективної політичної влади на заході папа став як духовним, так і світським правителем у часи криз. Можна вважати, що імператори на Сході були по **суті папами (патріархами)**, тоді як на заході папи (патріархи) – **імператорами**. У результаті цього у церкві сформувалися протилежні погляди на світську владу.

Філософські погляди заходу також відрізнялись від східних. Латиномовний Захід був більш схильний враховувати практичні аспекти управління і не утруднював себе формулюванням догматів віри. Грецький же світогляд на Сході більше цікавився розв'язанням богословських проблем у філософському дусі.

Ще одна відмінність між двома частинами Церкви стосувалась **целібату**. На Сході дозволявся шлюб «білого» духовенства, яке не постригалось у чернецтво, а на Заході всьому духовенству не дозволялось одружуватись. Суперечки виникали у деяких випадках навіть у зв'язку з дозволом носити бороду. Священики на Заході моли голитися, а на Сході – зобов'язані були носити бороди. Захід підкреслював значення латинської мови, тоді як східні церкви користувались грецькою. Хоча ці і інші подібні моменти

з позицій сьогодення здаються дуже тривіальними, у ті часи церковне керівництво надавало їм великого значення.

Обидва крила церкви почали суперечки і з теологічних питань. У **867 р.** візантійський патріарх **Фотій** звинуватив Римського Папу **Миколая I** і західних християн в ересі, оскільки вони самочинно внесли до канонічного тексту Символу віри фразу «**філоокве**» (лат. – «**і Сина**»), яка означає, що Святий дух виходить не лише від Бога-Отця, а й від Бога-Сина. Східні християни були рішуче проти такої зміни.

Згодом ряд протиріч загострили суперечки між Сходом та заходом і кожна подальша збільшували ворожнечу.

Приблизно з **середини II ст.** виникли проблеми щодо дати святкування Великодня. Відмінність у поглядах з цього приводу на всі часи стала бар'єром до розвитку дружніх відносин.

Християни на Заході продовжують використовувати живопис і скульптуру у церковному поклонінні, а на Сході відмовились від статуй, використовуючи ікони.

Народ Візантії особливо не сприйняв спробу Папи Миколая I у середині IX ст. втрутитись у призначення патріарха візантійського, що лише поглибило погані відносини.

Поділ 1054 р. як би підсумував попередні протиріччя, які за своїм значенням були не варті цієї трагічної дії. Патріарх Константинопольський **Михайло Керуларій (1043 – 1059)** засудив церкву на заході за використання прісного хліба у евхаристії. **Прісний хліб (опрісноки)** ввів у церковну практику з **IX ст. Папа Римський Лев IX (1002 – 1054)**, у свою чергу, послав **кардинала Гумберта, канцлера римської церкви Фрідріха та архієпископа Петра з Амальфії як легатів (послів)** до Візантії, щоб розв'язати суперечку. Протиріччя у поглядах все більше загострювались у міру того, як продовжувалось обговорення. **15 липня 1054 р.** римські легати поклали на алтар кафедрального собору Святої Софії у Константинополі буллу про відлучення від церкви патріарха і його послідовників. Патріарх **Михайло Керуларій** не бажав залишатись у боргу і **20 липня** скликає Собор своєї партії, на якому, у свою чергу, піддав анафемі Папу Римського і його ієрархію (духовенство). **Таким чином, вперше великий поділ християнства порушив єдність церкви.**

З того часу Римська католицька і Православна церкви йдуть своїми шляхами. Обопільні відлучання продовжувались до 7 грудня 1965 р., коли були відмінені Римським Папою Павлом VI і Константинопольським патріархом Афінагором.

Пізніше, **на початку XVI ст.**, в епоху Реформації католицизм зазнав розколу і з'явився ще один доволі потужний напрям у християнстві: **протестантизм (від лат. protestans – той, що заперечує, незгідний)**, який характеризується різноманіттям своїх форм.

ПРАВОСЛАВ'Я

Своїми витоками православ'я сягає перших **автокефальних (автокефалія від грецьк. autos – сам, kephale – голова, тобто означає самоврядування)** християнських церков – Константинопольської, Олександрійської, Антіохійської, Єрусалимської, що виникли у **IV ст.** на території східної частини Римської імперії і суміжних з нею держав і стали називатися православними, тобто такими, що правильно прославляють Бога. Разом ці церкви утворили так звану **Православну Церкву**. З часом утворювались нові автокефальні церкви і сьогодні їх за офіційним церковним переліком **15**. Відповідно до православної традиції вони розміщуються **«по честі»** у такому порядку: Константинопольська, Александрійська, Антіохійська, Єрусалимська, Руська, Грузинська, Сербська, Румунська, Болгарська, Кіпрська, Елладська (Грецька), Албанська, Польська, Православна церква Чехії та Словаччини, Американська. П'ять церков не одержали офіційного визнання автокефальних, серед них – **Українська православна церква Київського Патріархату**.

Православні дотримуються **юліанського календаря** всупереч католикам, які, починаючи з **1582 р.** використовують **григоріанський календар**. Різниця між цими календарями нині становить **13 днів**, звідки православне Різдво відзначається **7 січня**, а католицьке – **25 грудня**.

В основі культури православних лежать усі **сім християнських таїнств**, водночас у їх процедурі існують певні специфічні особливості. Так, православне хрещення здійснюється потрійним зануренням у воду, а не простим нанесенням на лоб кількох капель води, як це має місце у католиків. Миропомазання здійснюється відразу після хрещення, а католики проводять спочатку релігійне навчання дітей і лише у 7-10 років вдаються до цього обряду. Причащення мирян здійснюється звичайно (квасним) хлібом, до того ж діти можуть причащатися відразу після моменту хрещення. Православне богослужіння супроводжується хорovým співом, а не музичним супроводом, як це має місце у католиків. До духовного сану у православ'ї допускаються одружені чоловіки, щоправда, ставши

священиком, чолові вже позбавлений права на шлюб. Ченці й єпископи обов'язково мусять бути неодруженими. На певних умовах у православ'ї можливий розрив шлюбу, в той час як католицька церква допускає лише анулювання шлюбу, визнання його недійсним.

Православні не визнають філіюкве. Як відомо, у центрі віровчення християн, сформульованому на **Нікейському соборі в 325 р.**, лежить єдиний Бог у **трьох Особах (іпостасях): Отця, Сина і Святого Духу**. Всі вони рівною мірою суть Бог, що усуває існування будь-якої ієрархії між ними. На **Толедському церковному (вселенському) соборі** був сформований 589-й додаток до християнського Символу віри про сходження Святого Духа від Бога-Отця «і від Бога-Сина» (лат. **filioque** – «і Сина»). І хоча **VII Вселенський собор (787 р.)** ухвалив формулу «святий дух сходить від Отця», навколо неї розгортається суперечка Риму і Константинополя. **Аахенський (не вселенський) собор (809 р.)** знову наполіг на філіюкве і папи римські остаточно його визнали, а греко-візантійські ієрархи рішуче відкинули, що й стало однією із суттєвих причин поділу християнства в **1054р.**

Культурна система православ'я, окрім таїнства, вимагає молитви, поклоніння Христу, іконам, мощам і святим, а також розгалужену систему так званих **12 свят**. Особливо урочистими богослужіннями православна церква відзначає: святе різдво Христове (**7 січня**); Хрещення Господнє або Богоявлення (**19 січня за новим стилем**); Стрітєння (**2 (15) лютого, тобто через 40 днів після Різдва Христового**); Вхід Господній в Єрусалим, або вербна неділя (**в останню неділю перед Пасхою**); Вознесіння Господнє (**на 40-й день після Пасхи**); Спаси: перший (**14 серпня**), другий (**19 серпня**), третій (**29 серпня**); Воздвиження Христа Господнього (**14 (27) вересня**); Різдво Пресвятої Богородиці (**8 (21) вересня**); Благовіщення Пресвятої Богородиці (**7 (25 березня) квітня**); Пасха або Великдень (**перша неділя після весняного рівнодення**); Покрова Пресвятої Богородиці (**14 жовтня**); Преображення Господнє (**6 (14) серпня**).

Православ'я має три ступені священства: дияконство, пресвітерство та єпископство. Найнижчим ступенем є **дияконство**. Диякони не мають права самостійно здійснювати богослужіння, а лише допомагати при їх здійсненнях, прислужувати при таїнствах.

Пресвітери або священники репрезентують другий ступінь священства і вже самостійно проводять богослужіння, обряди і шість таїнств із семи, визначених у католицизмі й православ'ї, крім рукоположення. У церквах греко-візантійської традиції пресвітери називаються ієреями (протоієреями). Якщо ієрей 9протоієрей)

прийняв чернецтво, він називається ієромонахом (ігуменом, архімандритом). священники керують парафіями, які об'єднуються в благочинні округи на чолі з ігуменами, архімандритами. Благочинні округи об'єднуються в єпархії, що збігаються з адміністративним поділом тієї чи іншої держави.

Найвищим ступенем священства є **єпископство** (від грецьк. **episkopos** – **наглядач, охоронець**), яке залежно від заслуг та влади, поділяються на єпископів, архієпископів, митрополитів, патріархів (пап). всі разом вони називаються архієреями (або єпископатом). Єпископи очолюють єпархії. Кілька єпархій можуть об'єднуватися в митрополії. Одна або кілька митрополій (єпархій) можуть становити екзархат – церковну одиницю з обмеженою автономією. автономні церкви, як правило, очолюють митрополити. Самоуправні церкви теж очолює митрополит або католикос, який на відміну інших митрополитів має титул **«Блаженнішого»**. Автокефальні церкви найчастіше очолюються патріархами або католикосами з титулом **«святіший»**, рідше – митрополитами або архієпископами з титулом **«Блаженніший»**.

Не маючи єдиного адміністративного центру, на зразок **Ватикану**, православні мають досить відомий центр православного життя ченців, що розташований на **півострові Афон**, який є складовою частиною Греції. Із **1920 р. Афон** вважається своєрідною теократичною республікою, до складу якої входять **20 монастирів** (17 грецьких, російський, болгарський, сербський). Кожний монастир автономний, щорічно вибирає одного представника до ради, яка керує республікою. Греція призначає губернатора і тримає там підрозділ поліції. З **1046 р.** на територію Афону не допускаються жінки, діти, євнухи і безбороді чоловіки.

Усе життя монахів спрямоване на досягнення єдності з Богом, яке настає лише з приходом смерті.

Окрім Східних автокефальних церков до православ'я належать і шість Стародавніх Східних православних Церков, які або не брали участі, або не прийняли рішень **Халкідонського собору (451 р.)**, який, як відомо, засудив **монофізитську ересь Євтихія** й позбавив влади **Олександрійського Папу Діоскора за непокору Льву I, Папі Римському**, що було порушенням канонів, а також затвердив формулу про Ісуса Христа як істинного Бога та істинну Людину, що має два ества, але є однією іпостассю. До нехалкідонських церков, що об'єднували **два напрями – несторіанство й монофізитство**, входять Вірменська церква (центральна резиденція глави церкви – м. Ечміадзін (Вірменія));

Коптська православна церква (резиденція глави церкви – монастир Г. Побідоносця неподалік Каїру); Сирійська православна церква (офіційна резиденція глави церкви в Антак'ї (Антіохія), фактично в м. Дамаск); Маланкарська Сирійська православна церква (резиденція в м. Коттаян (штат Керала, Індія)); Ефіопська православна церква (резиденція патріарха в м. Аддіс-Абеба); Ассирійська церква Сходу (резиденція Католикоса-Патріарха в м. Тегерані).

ВІРОВЧЕННЯ І КУЛЬТ ПРАВОСЛАВ'Я, ЦЕРКОВНА ОРГАНІЗАЦІЯ

Істотний і невід'ємний елемент православ'я – специфічний комплекс релігійних ідей, що визначають концептуальну сторону цієї релігії, її віровчення. основу православного віровчення становить спільний для всього християнства **Символ віри**.

Символ віри властивий будь-якій релігії. Це стислий виклад основоположних догматів, на яких розбудовується вся розгалужена система віровчення. Християнський (апостольський) Символ віри прийнято на перших вселенських соборах церкви у **Нікеї (325 р.)** та **Константинополі (381 р.)** після тривалих богословських дискусій, гострих зіткнень поглядів і позицій отців церкви.

Символ віри догматизує, виводить у ранг абсолютних істин, які мають сприйматися беззастережно і без сумніву, тобто на віру, ряд положень, що стосуються образу Бога, церкви, потойбічного життя. основні з цих догматів: про **три іпостасі Бога (Бог-Отець, Бог-Син, Бог-Дух Святий)**; зішестя святого Духа від Бога-Отця; про боголюдину, спокуту жертвну смерть, воскресіння, вознесення Ісуса Христа; про друге пришестя Спасителя, воскресіння в день Страшного суду всіх померлих для життя вічного; про гріховну природу людини, необхідність смирення й упокорення задля небесного блаженства; про святість єдиної апостольської церкви тощо.

Утвердженню Символу віри у свідомості віруючих, пропаганді його сутності православ'я надає особливого значення. Символ віри виконується як молитва на богослужіннях і в побуті, в традиціях православ'я та хорове його виконання у храмах. Змістовне тлумачення Символу віри подано в православному Катехізисі, що виконує функцію навчального посібника в системі початкової релігійної освіти парафіян.

Ідейним джерелом православного віровчення є **Біблія** і священний переказ, який охоплює рішення перших семи вселенських соборів (**IV – IX ст.**), а також теологічну й філософську спадщину,

політико-соціальні доктрини «учителів церкви», християнських письменників II – VIII ст. – Юстина, Тертуліана, Климента Александрійського, Орігена, Василя Великого, Григорія Ниського, Августина та ін. Християнська ортодоксія розглядає земне життя як підготовку до вічного блаженства в потойбічному світі, вимагає від пастви невтомних молитов, сумлінного відвідування храмів, ретельного дотримання релігійних обрядів і відповідних християнській моралі вчинків.

Головним складником православ'я як вчення є віра в надприродні сили та явища. Православ'я має в своєму пантеоні неосяжну кількість надприродних істот, яким поклоняються віруючі: всемогутній Бог, найвища нематеріальна сила, безплотний дух, творець і управитель світу та його протилежність – не менш могутній Люцифер, диявол, Богом створений, проте занепалий ангел.

Бог і диявол – стрижневі постаті у православній ієрархії надприродних істот. Вона доповнюється уявленнями про інші духовні сутності – безліч ангелів і чортів, що становлять небесне воїнство вічно ворогуючих Бога та диявола. Завершують цей уявний світ надприродних істот образи святих, тобто людей, удостоєних раювання за виняткові заслуги перед Богом. Православний календар містить понад тисячу імен святих, серед яких – царі, імператори, церковні діячі.

Православна церква дотримується рішення третього вселенського собору в **Ефесі (431 р.)** про визнання **діви Марії** богородицею, матір'ю Ісуса Христа, народженого внаслідок непорочного зачаття. Вшанування діви Марії як богині, заступниці знедолених, має на меті піднести авторитет православної релігії серед віруючих жінок.

З православного віровчення постає діяльний бік релігії, її культ. У православ'ї він має свої особливості, видові відмінності, що формують віросповідне обличчя церкви. Серед культових особливостей православ'я слід зазначити поклоніння іконам, нетлінним мошам, культ хреста й очисної сили води. культові дії православ'я формувалися у надрах християнства і сягають глибини століть, у давні вірування наших далеких пращурів.

Культ ікон – живописних зображень Ісуса Христа, діви Марії, святих, різноманітних церковних подій – є відгомонам первісних релігійних вірувань, зокрема фетишизму і магії. Залишки дохристиянських вірувань пережили століття і ввійшли до арсеналу навіть світових релігій. Ікона у православ'ї виступає як фетиш. Вшановуючи її, віруючі сприймають іконопис як молитовний образ,

який може вплинути в бажаному напрямі на Бога та святих. Водночас ікона сприймається і як самостійне божество, наділене магічною силою. Через ікони церква впливає на почуття віруючих також могутньою силою мистецтва.

Культ мошей також поширений у православ'ї. Це останки померлих людей, які в певних умовах середовища, температурного режиму, характеру ґрунтів зберігаються, природно муміфікуються. Нетлінність останків церква оголошує чудом, видає за доказ святості земного життя певної людини. Через культ мошей православ'я прагне підтримати й зміцнити віру в святих, божих угодників. Їхні моці, повчає церква, сповнені чудодійної сили, а місця поховання святих мають цілющі властивості. Тому кожен монастир і деякою мірою церква володіють нетлінними мощами святих.

Хрест – священний символ розп'ятого Ісуса Христа, знаряддя його страсти. Наука свідчить, що християнство запозичило цей символ з дохристиянських культів. У багатьох давніх народів хрест був символом вогню, який добувався тертям, символом сонця, самого життя. Вшанування хреста було узаконене в християнській церкві лише в IV ст. Умовність цього символу доводиться й тим, що в одних течіях християнства визнається різна конфігурація хреста (в православ'ї – чотири-, шести- і восьмиконечний), в інших, наприклад в адвентистів, баптистів, п'ятидесятників, культ хреста взагалі відсутній.

Культ «святої води» так само визначився під впливом давніх вірувань, коли вода, її цілюща, очисна сила була фетишем первісних людей. Цю віру прагне закріпити сучасна церква, вживаючи «освячену» воду для різних магічних дій. Свіжа вода із зимової криниці, в яку занурюють срібний хрест, майже позбувається бактерій і довго зберігається. Просте дійство церква підносить як чудодійний акт, оточує його ореолом святості.

Православ'я, подібно до інших релігій, широко застосовує магічні дії, покликані вплинути на надприродні сили.

Молитва – це традиційний магічний прийом, звернення до Бога, своєрідні заклинання у формі благань. У них служителі культу та віруючі прохають надприродні сили подарувати різні блага і відвернути зло. Молитвами супроводжуються майже всі релігійні церемонії. Місцем колективних молін є православні храми. Тексти молитов створюються духовенством і вміщуються в молитовниках. Молитви є інтегруючим чинником, який згуртовує єдиновірців під склепінням храму; вони виробляють стійку емоційно-психологічну

потребу в колективних магічних діях, формують переконання про рятівну місію церкви.

Релігійні обряди – це магічні церемонії, що відбуваються за усталеним ритуалом. Обряди православної церкви ґрунтуються на семи таїнствах: хрещення, миропомазання, сповідь, причастя, шлюб, священство, соборування. Обряди різнобічно впливають на почуття і розум віруючих – довершеністю форм, розмаїттям магічних дій, широким спектром церковної атрибутики, піднесеною урочистістю виконання, утаємниченим сенсом.

Хрещення символізує прилучення особи до православної віри та релігійної громади. Водночас хрещення має звільнити людину від первородного гріха, «змити» його. Для цього немовля, нібито від народження заплямоване гріхопадінням перших людей, тричі занурюють у воду. Вважається, що дитина народилася знову, але вже для духовного життя. На рідних і хрещених батьків церква покладає обов'язок навчати хрещених істин віри, нести моральну відповідальність за релігійне виховання дитини.

Миропомазання здійснюється церквою як символічне єднання віруючого зі «святим духом». Через змащування миром – свяченою запашною олією – відкритих частин тіла на віруючих, за вченням церкви, сходить Божа благодать. Миропомазання має свідчити про духовне зростання в релігії, відкривати доступ до наступних таїнств.

Сповідь, або покаєння, є найдійовішим засобом духовного впливу на віруючих. Сутність сповіді полягає в тому, що віруючий сповідається про гріховні вчинки й помисли і цим заслуговує прощення (відпущення) гріхів, отже, зберігає духовний зв'язок з церквою і надію на її заступництво.

Причастя, або євхаристія, започатковане, стверджує церква, самим Ісусом Христом, що надає цьому таїнству особливої ваги. Віруючі причащаються освяченим пшеничним хлібом і виноградним вином, символами тіла й крові Христа. Вважається, що з причастям приходить цілюща сила для тіла та гріховної душі. Здійснення цього таїнства є «спільною справою» всієї церкви. Євхаристія – необхідна умова єдності віруючого з церквою. Витоки цього таїнства – в тотемних віруваннях давніх народів, звичаях поїдати тіла і пити кров священних тварин – тотемів.

Шлюб як церковне таїнство склався у православ'ї значно пізніше інших таїнств. Це пояснюється міцністю вікових народних традицій, які супроводжували й символізували подружній союз. Утверджуючи свою місіонерську роль, церква формувала

переконання в тому, що шлюб без освячення не може бути тривким. Через шлюбний обряд церква поширює свою моральну санкцію на сімейно-побутове життя парафіян, стосунки у сім'ї, виховання дітей. Церква вимагає підпорядкувати подружнє кохання любові до Бога і самої церкви, проголошує зверхність чоловіка в сім'ї, його пастирську роль у цій «малій церкві», а дружину розглядає як помічницю духовного «кормчого». Шлюбний союз церква трактує як вічний, а розлучення і повторний шлюб – як вимушену поступку людській слабкості.

Священство стосується безпосередньо внутрішнього життя церкви, формування її ієрархії: єпископів, священників, дияконів. За усталеним ритуалом покладання рук єпископа християнин начебто дістає особливу благодать бути пастирем церкви або його помічником – дияконом. Таїнство священства підкреслює виняткову роль церковної ієрархії як посередника між рядовими віруючими і Богом. Висвячені за відповідним обрядом дістають право навчати паству істин релігії виключне право на тлумачення цих істин. Головне призначення таїнства – піднести авторитет церкви як суспільного інституту, утвердити її в ролі духовного наставника і поводиря.

Соборування (останнє помазання) є таїнством, в якому церква здійснює свій духовний патронаж над недужими. Водночас з помазанням хворого освяченим елеєм служитель культу просить Божу благодать для зцілення тілесних недугів. Та найбільше випрошується відпущення гріхів, оскільки церква традиційно вважає тілесну хворобу наслідком гріха, а сам гріх розглядає як хворобу духа.

Релігійні свята пов'язані з тими чи іншими епізодами життя Ісуса Христа, діви Марії, апостолів, праведників, святих, самої церкви. Існує ціла низка релігійних свят. Найголовніші з них – Пасха (Великдень), Різдво, Хрещення, Благовіщення, Трійця, Спас тощо. У селах поширені храмові чи престольні свята – на честь святих, чие ім'я носить храм.

Церковні свята формувалися тривалий час, багато з них увібрали в себе елементи народних святкових обрядів, її колорит, стали не лише церковною, а й народною традицією, національно забарвленим феноменом культурного життя. Рішенням Верховної Ради України Пасха, Різдво й Трійця проголошені державними святами.

Пости відіграють істотну роль у культовому житті православної церкви. Походження постів сягає сивої давнини і стосується різних харчових табу – заборон у первісних релігійних віруваннях. особливо вшановуються у православ'ї Великий піст перед

Пасхою, Петрівка, Спасів піст на честь Богородиці, Різдвяний, або Пилипівка.

Пости, як і молитви, створюють у віруючих особливий душевно-емоційний стан, відчуття внутрішньої причетності до людської та божественної природи Ісуса Христа, об'єднують їх спільними помислами і переживаннями.

Православ'я, на відміну від католицизму, не має єдиного управлінського центру. У світі в наш час налічується **15** автокефальних національних церков. Вони діють автономно в організації внутрішньо церковного життя. Їх очолюють патріархи, архієпископи чи митрополити, обрані довічно помісними соборами. При главах церков діють синоди, колегіальні органи управління.

Найбільш численною і впливовою була Руська православна церква (**РПЦ**) на території колишнього СРСР. До складу РПЦ входить Українська православна церква (**УПЦ**). **Третього жовтня 1990 р.** їй надано статус автономії, тобто самостійності та незалежності в управлінні, проте канонічно вона підпорядкована Московському патріархату. Її синод обирає єпископів, призначає їх на посади, розпоряджається коштами церкви. Українська православна церква визнає верховенство патріарха Московського і всія Руси.

Очолує УПЦ **митрополит Київський і всієї України**, управління єпархіями здійснюють єпархіальні архієреї. Єпархії поділяються на церковні округи. В УПЦ, як і в інших православних церквах, послідовно здійснюється ієрархічний принцип, за яким нижче духовенство підпорядковується вищому.

Українська православна церква має **35 єпархій**, в яких діють понад вісім тисяч громад віруючих, налічує **105** жіночих і чоловічих монастирів. Серед них найвідоміші **Києво-Печерська та Почаївська лаври**. Діють **12** духовних навчальних закладів. Духовні семінарії існують у **Києві, Одесі й Луцьку**. Тут навчаються понад дві тисячі слухачів, єпархіальні школи готують псаломщиків і регентів. У **Києві** відкрито духовну академію, яка готує кадри вищого рівня. На рівні релігійних громад створено **16 братств**, діють понад **1550 недільних релігійних шкіл**, де **Закон Божий** вивчають діти віруючих. УПЦ має **27 періодичних видань**, серед яких чільне місце посідають газети, журнали та релігійні календарі. Церковну службу здійснюють понад п'ять тисяч священників. Найбільші релігійні громади УПЦ сконцентровані у східних областях України, проте чимало релігійних громад і православних храмів діють у західних областях нашої держави.

Крім УПЦ, в Україні діє Українська православна церква Київського патріархату (**УПЦ КП**). Виникла ця церква у **1992 р.** на основі об'єднання частини релігійних громад і духовенства Української православної церкви та Української автокефальної православної церкви. За догматикою і культовою практикою вона нічим не відрізняється від інших православних церков. особливість полягає в тому, що ця церква ні від кого незалежна в управлінні, має свого патріарха, який обирається помісним собором, вважає себе спадкоємицею православ'я, запровадженого в Київській Русі. Керує церквою Вища церковна рада на чолі з патріархом, який має титул **«патріарх Київський і всієї Руси-України»**. Ієрархи церкви зазначають, що УПЦ КП є національною церквою і претендує на статус державної.

УПЦ КП нині має **20 єпархій**, понад півтори тисячі релігійних громад, **30 монастирів**. Відкрито вісім духовних навчальних закладів, де навчаються понад **1000** слухачів. Церква має вісім періодичних видань. У парафіях створено понад **360** недільних релігійних шкіл, в яких навчаються діти віруючих. Церковні служби відправляють понад **1200** священників. Найбільше релігійних громад УПЦ КП має в західних областях України, зокрема в Тернопільській області налічується понад **400** громад, Івано-Франківській – **300**, Львівській – **190**. На Київщині діє близько **180** громад УПЦ КП. Серед православних **15%** віруючих вважають себе приналежними до цієї церкви.

На теренах України діє **Українська автокефальна православна церква (УАПЦ)**. Автокефалія (від грец. «авто» - сам і «кефалі» - голова) – це самоврядування, адміністративна незалежність певної православної церкви. Автокефалія водночас є ознакою національної церкви, її підтримки ідей національної незалежності і національно-визвольних змагань. Внаслідок цього автокефальна церква часто зазнавала переслідувань з боку колоніальної влади в разі поневоленого стану нації, яка складала духовну паству автокефальної церкви. Вона була відновлена у **1990 р.** На її помісному соборі обрано патріархом **Мстислава (Скрипника)**. У **1992 р.** частина єпископату УАПЦ об'єдналася з окремими єпископами УПЦ й утворила Українську православну церкву Київського патріархату. Супротивники цього об'єднання на чолі з патріархом не визнали здійсненого акту. Після смерті патріарха Мстислава вони провели черговий помісний собор (**вересень 1993 р.**) і обрали на ньому **патріарха Дмитрія (Ярему)**, який помер у **2000 р.** УАПЦ має понад **1000** релігійних громад і **530** священників.

Переважна більшість парафій, понад 80% знаходиться у Львівській області. В наш час УАПЦ переживає глибоку кризу.

В Україні нині існує три незалежні православні церкви, що мають своїх патріархів і митрополитів. **Це свідчить про наявність кризи, яку переживає українське православ'я.**

МОДЕРНІЗМ СУЧАСНОГО ПРАВОСЛАВ'Я

Православ'я, подібно до інших церков, релігій, функціонує у певному соціальному середовищі, у складній системі взаємовпливів і залежностей. Як суспільний інститут церква розвивається водночас із суспільством, державою. Вона реагує на зміни у суспільному житті, соціальному оточенні, на імперативі часу.

Модернізм, чи оновлення, є адаптацією церкви до умов постійного руху суспільства, змін у ньому, наукового та культурного прогресу. Модернізм – необхідна ланка у забезпеченні життєдіяльності церкви, спосіб її самозбереження.

Оновлення під тиском життєвих реалій стосується віровчення, культу, церковної організації, всього релігійного комплексу. Воно може бути спрямоване не деталізацію і бути далекосяжним, однак має свої межі: збереження недоторканими фундаментальних принципів, основ діяльності церкви, її релігійних цінностей.

Один із напрямів модернізації православ'я – осучаснене тлумачення традиційних релігійних догм, розстановка інших акцентів, висування на перший план аспектів, які були досі своєрідним резервом церковної аргументації.

Так, у недалекому минулому ідеалом християнства вважали «молитовний подвиг», відстороненість «від спокус гріховного світу», аскетичний спосіб життя. Нині ж відстороненість християнина від суспільних проблем, його пасивність сприймаються як лінія поведінки, що суперечить істинному вченню християнства.

Ідеологи православ'я вносять корективи і в ціннісні орієнтації особи: по-іншому трактують ідеальний спосіб життя людини, переглядають колишнє розуміння сімейно-шлюбних відносин, ролі жінки у суспільстві та церкві. Православна модернізація поширилася на релігійну картину світу і людини, на одвічну для церкви проблему співвідношення віри і знання, науки і релігії. Помітні намагання релігії подолати протистояння науці, включити її потенціал до богословської аргументації.

Дбаючи про осучаснення, адекватну відповідь на виклики суспільного прогресу, православна церква прагне зменшити поле

критики мислячого розуму, піднести суспільний престиж релігії та церкви, обґрунтувати їх право на вічність.

КАТОЛИЦИЗМ

Католицизм, що остаточно сформувався як віровчення і церковна організація після поділу церков у **1054 р.**, нині є найпоширенішим напрямом у християнстві. Він об'єднує **850 млн. хрещених**, які проживають у країнах Європи, Азії, Африки, Америки.

Завдячуючи своїй ієрархічній організації, католицизм демонструє дивовижну сталість своєї доктрини (догматів, традицій), не зважаючи на певні незначні національні особливості.

У питаннях віровчення католицизм, цілком природно, має багато спільного з православ'ям. Ця спільність проявляється в першу чергу в тому, що віровчення ґрунтується на двох основних джерелах – Святому Письмі (Біблії) і переказі Отців церкви; їх єднає віра у Святу Трійцю, у рятівну силу церкви, у наявність безсмертної душі, у потойбічне життя тощо. Є багато спільних рис і в обрядовості.

Водночас католицизм має ряд особливостей у віровченні, культі і структурі релігійної організації.

Так, право тлумачити Біблію у католицизмі визначається за віронавчальною владою церкви на чолі з Римським Папою. До джерел віровчення католицизму, окрім вищеназваних, належать постанови соборів католицької церкви, настанови, повчання, енцикліки римських пап. Одним із найважливіших віросповідних документів є «Сповідання католицької віри», прийняте **Триденським собором (1545 – 1563 рр.)**. Ніко-Константинопольський Символ віри та постанови перших семи Вселенських соборів католицизм доповнив у **589 р.** додатком про вихід Святого Духа «і від Сина», що остаточно затвердив **Папа Бенедикт III у 1014 р.**, піднісши його в ранг догмата.

Католики вірять в існування крім раю і пекла ще й **чистилища** – особливого місця (стану), де душі померлих очищаються від гріхів, після чого дістають право на переселення в рай. Церква, користуючись «скарбницею (запасом) добрих справ» і розділяючи лишки, може скоротити перебування грішників у чистилищі.

Особливе місце в католицизмі посідає шанування **Богородиці**: прийнято догмат про непорочне зачаття **Діви Марії**, вільної від первородного гріха (**1854 р.**), догмат про тілесне вознесіння Богородиці (діви Марії) на небо (**1950 р.**), подібно до вознесіння Ісуса Христа.

На I Ватиканському соборі (1869 – 1870 рр.) затверджено догмат про непогрішимість (безпомилковість учительства) папи, коли він виступає з питань віри і моралі зі своєї кафедри, оскільки Папа Римський – намісник Христа на Землі та наступник апостола Петра.

Католики, на відміну від православних, визнають рішення **XXI Вселенського собору.**

Як і православ'я, католицизм визнає **сім таїнств**, які людям потрібні (окрім віри) для спасіння душі. Водночас деякі з них відправляються в Римській церкві своєрідно. Наприклад, таїнство хрещення здійснюється і через занурення, і через обливання водою. Таїнство миропомазання (**конфірмація**) виконується, коли дитині виповнюється **7-12 років**, обов'язково єпископом. Таїнство євхаристії відправляється на прісному хлібі, при цьому лише духовенство може причащатися хлібом і вином, миряни ж – лише хлібом.

У католицизмі, крім історично усталених трьох ступенів священства (диякони, пресвітери, єпископи), виокремлена особлива група – **кардинали**. Для всіх церковнослужителів введено обов'язкову безшлюбність – **целібат**.

Віруючі католики об'єднуються в пастирські осередки (**парафії**), які формують **деканати**, ті, в свою чергу, об'єднані в **патріархати, префектури, місії, абатства, діоцезії, архідіоцезії**. Останні, що об'єднані в національні католицькі церкви, очолювані архієпископами з титулом **примас** або підпорядковані безпосередньо **Святому Престолу**. Голова Римсько-католицької церкви є Папа, який має титул «**Святіший Єпископ Риму, намісник Ісуса Христа, намісник князя апостолів, верховний понтифік Вселенської церкви, Патріарх Заходу, примас Італії, Архієпископ і митрополит Римської провінції, монарх держави – міста Ватикан, раб рабів Божих**». Влада Папи вища за владу Вселенських соборів.

За час існування інститут папства було **265 пап**. Першим із них був святий Петро, якого назначив Ісус Христос старшим серед апостолів і який помер тяжкою смертю в Римі **приблизно 66 р. н.е.** Але історія знає (особливо в перших століттях існування церкви) 3 пап африканців, 6 сирийців, близько 10 греків, 14 французів, а також тих, що вийшли з Голландії, Німеччини, Іспанії, Португалії, Великої Британії, Албанії тощо.

Католицизм є єдиною релігією, що не лише має централізовану систему управління, а й власну суверенну державу – **Ватикан (територія в 44 га включає кілька будівель у Римі та папську резиденцію в Кастель Гандольф, що за 25 км від столиці)**. Вона має **350 «громадян»**, які є такими тимчасово, лише на час

виконання своїх обов'язків. Після 1970 р. військо Ватикану – почесна, па латинська і папська гвардії – були розпущені. Залишилась лише сотня швейцарських гвардійців. Керує державою Ватикан, як і Католицькою церквою, Папа. Згідно з Конституцією Ватикану йому належить найвища законодавча, виконавча і судова влада. Папа стоїть на чолі Римської Курії (комплекс органів управління церквою), яка займається одночасно справами держави Ватикану і церкви.

Курія має такі органи:

* **державний секретаріат**, що опікується громадянськими справами церкви, керуючи 34 міжнародними політичними поза церковними об'єднаннями, з ним пов'язані апостольські нунції – послы Ватикану за кордоном, які підтримують дипломатичні відносини з понад 100 країнами світу;

* **папські конгресії** (церковні міністерства, яких налічується дев'ять: у справах віровчення, східних церков, у справах єпископів, богослужінь і таїнств, канонізації святих (на зразок ради ветеранів), у справах духовенства, католицької освіти, евангелізації або поширення віри);

* **три суди** (Верховний суд апостольської сигнатури, що відіграє роль апеляційного, касаційного й адміністративного суду, суд «Рота Романа», який займається справами розторгнення шлюбів, і суд у справах совісті або апостольська **пенітенціарія** (прийняття і виконання обіцянок).

Допомагає папі керувати курією **Свята колегія**, що складається з кардиналів, частина з яких виконує свої обов'язки в країні проживання, а частина – безпосередньо в Римі, очолюючи найважливіші центральні органи управління церквою. Повне зібрання кардиналів утворює папську **консисторію** – вищу допоміжну при папі установу. Негайне скликання папської консисторії (кардиналів до 80 років) через 18 днів після смерті папи називається **конклавом** і має виняткове право обирати нового папу серед своїх членів.

Для розгляду загальних сутнісних проблем церкви, питань віровчення збираються собори, перший із яких – **Ієрусалимський собор** – відбувся ще в 49 р. н.е. за участі святих Петра і Павла.

Для вирішення церковних справ плінного характеру при Папі існує дорадчий орган – **синод**, утворений рішенням **II Ватиканського собору (1962 – 1965)**. Ватикан має широку мережу університетів, академій (зокрема Папську академію наук), коледжів і семінарів. Серед них – Український католицький університет ім. Св. Климентія, велика і мала папські семінарії.

Окрім Римсько-католицької церкви до католицизму належить ще дві групи церков.

До **першої групи** належить **13 уніатських церков**, які свого часу відколотись від східних, визнавши католицьке віровчення та адміністративний і духовний авторитет Римського Папи, але зберігши свою етнокультурну самобутність. Серед них Маронітська католицька церква, Халдейська католицька церква, Українська католицька (Греко-католицька) церква, Сирійська католицька церква, Вірменська католицька церква та ін.

Друга група – старокатолицькі церкви, більшість яких утворилася після 1870 р., коли рішенням I Ватиканського собору був проголошений догмат про папську непогрішимість. Існує **14 автономних церков** у Нідерландах, Польщі, Німеччині, Австрії, Швейцарії, Чехії, Хорватії та ін., які утворюють Міжнародний Старокатолицький Конгрес із центром у місті Утрехт (Нідерланди).

ПРОТЕСТАНТИЗМ

З'яву протестантизму, третього напрямку у християнстві, пов'язують із широким релігійним, соціально-політичним рухом XVI – XVII ст. у західній Європі, яке одержало назву **Реформації (від лат. reformatio – перетворення, виправлення)**.

Католицька церква часів Відродження, будучи монополюю, зіткнулась із багатьма проблемами: розпуста частини священників, компроміси деяких єпископів з політичною владою, торгівля індульгенціями стала джерелом фінансових махінацій. Усе це не могло не викликати протесту у рядового християнина, пройнятого духом Євангелія. Реформа, спрямована на чистоту Церкви, була край необхідною.

Предтечами Реформації були професор **Оксфордського університету Джон Вік Ліф** і професор **Пражського університету Ян Гус (1369 – 1415)**. Перший виступив проти поборів пап із Англії, висловив сумнів у праві церкви відпускати гріхи і видавати індульгенції. Він дотримувався позиції, що беззаперечним авторитетом є лише Біблія. Подібної точки зору дотримувався і Ян Гус, вимагаючи відмови церкви від багатства, позбавлення духовенства всіх привілеїв (зокрема причащення вином), заборони торгівлі індульгенціями.

Початком ж **Реформації** вважається **1517 р.**, коли проти офіційної церкви виступив монах і богослов **Мартін Лютер (1483 – 1546)**, склавши маніфест проти торгівлі індульгенціями та претензій пап на контролювання віри й совісті на правах посередника між Богом

і людьми і вивісивши його на дверях однієї з церков **Віттембургу**. Діяльність **Лютера** дала поштовх до початку **Селянської війни в Німеччині (1524 – 1525)** під проводом **Томаса Мюнцера (1430 – 1525)**.

Реформаційний рух швидко перейшов межі Німеччини і набув поширення в Австрії, Швейцарії, Скандинавії, Прибалтиці, Польщі, Франції, Великій Британії, висунувши із свого середовища талановитих лідерів, найвідомішими серед яких були **Жан Кальвін (1509 – 1564)** і **Цвінглі (1484 – 1531)**. Навколо вчителів почали швидко виникати школи, згуртовувались послідовники, створивши всі умови для з'яви автономних церков.

Виокремлюють два етапи в розвитку протестантизму: **1)** ранній (XIV ст.), пов'язаний із з'явою лютеранства, кальвінізму й англіканства і **2)** пізній, або пост реформаційний (**кінець XIX – початок XX ст.**), пов'язаний із **пієтизмом і виникненням методистів, баптистів, квакерів, мормонів, адвентистів, свідків Єгових, п'ятидесятників**.

Більшість церков і сект у протестантизмі поділяє фундаментальні віросповідні принципи, загальні для всіх християн, які розглядались вище. Водночас із ряду проблем вони займають специфічну позицію. Всупереч претензіям церкви на посередницьку роль між людиною і Богом протестантизм оголосив особисту віру єдиним шляхом спасіння, Біблію – єдиним джерелом одкровення, спростувавши необхідність священних переказів. Через ідею даром Божої благодаті обґрунтовано принцип загального священства віруючих, відкинуто інститут чернецтва, закладено основи демократизму церковного життя, зокрема впроваджені виборність і підзвітність священника. Протестантизм заперечує систему католицьких догматів, принцип існування яких суперечить їхній концепції персональної інтерпретації біблії. Стосовно таїнств більшість протестантів визнають лише хрещення і євхаристію (причащення). Вбрання церков спрощено, богослужіння зведено до проповідей, молитов, співу. відкинуто поклоніння іконам, мощам, святым.

Віруючий у протестантизмі – це людина, що усвідомлює гріховність своєї природи і через молитву прохає Бога про порятунок. А щоб він прийшов (а порятунок – це дар Божественної благодаті), молитва мусить бути підсилена сумлінним виконанням мирських справ, оскільки за мірою такої сумлінності Бог судить про міць віри і бажання порятунку. Тобто всі сфери життєдіяльності людини розглядаються як різноманітні форми служіння Богу.

Щоб зрозуміти, як організовані різні течії протестантизму, розглянемо кілька основних протестантських церков.

Лютеранство. Один з напрямів раннього протестантизму, основні принципи віровчення якого сформульовані **Мартіном Лютером** і його соратником **Ф. Меланхтоном** і викладені в так званому Аугсбурзькому сповіданні в **1530 р.** Людину, за Лютером, рятує лише її особиста віра в Бога. Лютеранство заперечує духовенство як наділеного благодаттю посередника між Богом і людиною, водночас проголосило вчення про всезагальне священство, про рівність усіх віруючих перед Богом. Крім Біблії для лютеран священною є «Книга згоди», що включає Великий і Малий катехізис Лютера, «Шмалькальдєнські статті», «Формулу згоди». Лютерани дотримуються трьох таїнств: хрещення, євхаристії, сповіді. Ними відкидаються чрецьтво, поклоніння мошам, святим (збереглося лише поклоніння хресту з Розп'яттям), заперечується католицька ієрархія, авторитети папських декретів, послань, рішень святих соборів. Кожний віруючий, за Лютером, має право тлумачити Святе Письмо за своїм розумінням. Богослужіння ведеться національними мовами. **192** національних лютеранських церков об'єднані у **Всесвітню Лютеранську Федерацію**, штаб-квартира якої знаходиться в м. **Лунді (Швеція)**, Генеральна Асамблея якої збирається кожні шість років у Женеві.

Баптизм. Найпоширеніший різновид протестантизму виникає на початку **XVII ст. в Англії**, відколовшись від кальвінізму. **Баптисти (від грец. baptizo – занурювати, хрестити у воді)** найбільш послідовні в проведенні в життя протестантських принципів, вимогливі щодо поглядів і поведінки своїх послідовників.

Визнаючи загально християнські догмати, зокрема Символ віри, баптисти заперечують роль церкви як посередника між Богом і людьми й проповідують принцип «Спасіння особистою вірою»; визнають можливість безпосереднього спілкування віруючих із Богом через молитву. На відміну від лютеран хрещення у баптизмі проводиться не над дітьми, а над дорослими. Членами церкви вважаються «заново народжені» дорослі, які свідомо прийняли водне хрещення. Єдиним джерелом віровчення є Біблія (насамперед її Новий Завіт).

Церковну ієрархію ліквідовано. Культ значно спрощено. Богослужіння замінено молитовними зібраннями. баптисти не визнають ікон, хреста, святих тощо. Визнають лише так звані **дванадцять** християнські свята. Специфічними святами баптистів є день жнив і день єдності. Сенс життя баптиста полягає в тому, щоб

врятувати власну душу – від гріха і підготуватись до гідної зустрічі з Христом на тому світі, а також залучити до своєї віри принаймні одну людину. Церква баптизму – це самоуправна община «видимих святих», що не визнає залежності від світської влади. Баптисти першими в історії висунули вимогу: свободу совісті та відокремлення церкви від держави.

Нині баптизм поширений майже в усіх країнах світу. В **1905 р.** створено **Всесвітню Раду євангельських християн-баптистів, штаб-квартира якої знаходиться у Вашингтоні.** Баптистська організація володіє великим капіталом, має 25 університетів та вищих шкіл, видає десятки газет і журналів.

Громади **ЄХБ в Україні (на 1996 р. діяла 1621 громада)** утворюють Всеукраїнський Союз об'єднань євангельських християн-баптистів (**ВСО ЄХБ**), який має свої друковані органи, навчальні заклади. Сучасні баптисти опікуються питанням розбудови Української держави, відродження духовної культури народу.

Адвентизм. Адвентизм (від лат. *adventus* – **пришестя**) – течія протестантизму, що виникла в **30-х роках XIX ст. у США.** Його засновник **В.Міллер** пророкував **друге пришестя Ісуса Христа в 1844 р.** Віра в близьке пришестя Христа і є основою віровчення адвентистів.

Адвентизм зберіг від баптизму водне хрещення дорослих і омовіння ніг. Адвентисти заперечують рай і пекло, безсмертя душі. Вони вважають, що після смерті душа людини поринає в сон, аби пробудитися в **Судний день**, щоб отримати вічне блаженство або бути знищеною. Членам церкви заборонено вживати м'ясо «нечистих» тварин, каву, алкоголь тощо. Обов'язковою є сплата десятини, тобто десятої частини своїх доходів у касу громади.

Адвентисти поділяються на кілька течій. Найпоширенішою і найвпливовішою є **Церква адвентистів сьомого дня**, головною особливістю якої є вчення про сьомий день тижня – суботу як день відпочинку. Серед інших течій адвентизму – адвентисти-реформісти, адвентисти-християни, Товариство Другого Пришестя тощо.

Адвентисти всіх напрямів широко представлені в усьому світі, маючи схожу організаційну структуру. Окремі общини утворюють об'єднання які згуртовані в союзи, останні утворюють 12 дивізіонів, кожен із яких, як правило, репрезентує об'єднання віруючих кількох держав. На чолі всіх адвентистів світу стоїть **Генеральна конференція, якою обирається виконавчий комітет (штаб-квартира – м. Вашингтон).**

Завдання по темі 6

СКЛАСТИ КОНСПЕКТ ТА ПІДГОТУВАТИ ДОПОВІДІ ЗА ТЕМАМИ:

1. Становлення християнства як державної релігії Римської імперії.
2. Поділ християнської церкви на православну (Східну) та католицьку (Західну).
3. Католицька церква в Україні.
4. Національне відродження України і православ'я.
5. Протестантизм в Україні.

ЗАВДАННЯ ТА ЗАПИТАННЯ ДЛЯ САМОПІДГОТОВКИ ТА КОНТРОЛЮ:

1. Чи був Ісус Христос історичною особою?
2. Які ідеї ранніх релігій увібрало в себе християнство?
3. Чи згодні Ви, що Біблія – «богодуховенне» Писання?
4. Згодні Ви з біблейською картиною виникнення світу та людини?
5. Чому християнство є світовою релігією?
6. Чи є Ісус боголюдиною?
7. Чим приваблює людей християнське вчення про рай і ад?

ПІДГОТУВАТИ РЕФЕРАТИ ЗА ТЕМАМИ:

1. Легенди про Христа.
2. Біблія як Священне Писання християнства.
3. Християнська мораль.
4. Соціокультурне значення християнства.
5. Католицизм в Україні.
6. Українська православна церква: історія та сучасність.
7. Протестантизм в Україні.

ЛІТЕРАТУРА

1. Вально В. Первісне християнство. – Львів, 1997
2. Головащенко С. Історія християнства. – К., 1999
3. Керкс Э. Дорогами християнства. – М., 1995
4. Малерб М. Релігії людства. – М.; СПб., 1997
5. Янг Дж. Християнство. – М., 1998

СВІТОВІ РЕЛІГІЇ. ІСЛАМ

*** ПОХОДЖЕННЯ ІСЛАМУ, ЙОГО ВІРОВЧЕННЯ Й
ОСНОВНІ НАПРЯМИ**

*** МУСУЛЬМАНСЬКІ СВЯТА ТА ОБРЯДИ**

*** МУСУЛЬМАНСЬКИЙ ШАРІАТ**

*** ТРАДИЦІОНАЛІЗМ І МОДЕРНІЗМ В ІСЛАМІ**

Іслам (з арабської – «покірність», «присвячення життя **Богові**») є однією з найпоширеніших релігій світу. Мусульманські громади діють більш як у **120** країнах, об'єднуючи **близько 800** млн чоловік. У **35** країнах світу мусульмани становлять більшість населення, а в **29** країнах послідовники ісламу – це впливові меншини. У **28** країнах іслам визнаний державною або офіційною релігією. Серед них Кувейт, Єгипет, Ірак, Іран, Марокко, Пакистан, Саудівська Аравія тощо. Більшість мусульман зосереджена в Західній, Південній, Південно-Східній Азії та Північній Африці.

ПОХОДЖЕННЯ ІСЛАМУ, ЙОГО ВИРОВЧЕННЯ Й ОСНОВНІ НАПРЯМИ

Іслам виник у західній Аравії VII ст., у період переходу арабів від патріархально-родового ладу до класового суспільства. Через Західну Аравію тривалий час пролягав караванний шлях з Азії до Європи. Розвиток мореплавства привів до відкриття морського шляху і до запускання караванних доріг. Ця обставина, а також спустошливі набіги сусідніх народів і племен призвели до економічного занепаду найбільших, у минулому квітучих, міст Аравії – **Мекки та Медини**.

У самому арабському суспільстві загострилися суперечності. Родова знать наймогутнішого племені **курейшитів**, яке оселилося в Мецці, нагромадила великі багатства і підкорила сусідні племена. Серед них було багато великих лихварів. Водночас середні та дрібні торговці розорилися, поповнюючи лави незаможних становили бедуїни, що мешкали на околицях Мекки. Економічний занепад арабського суспільства, загострення внутрішніх суперечностей, небезпека зовнішніх вторгнень робили життя більшості населення хитким і злиденим. Це привело до пошуків найефективнішої за тих складних умов релігійної компенсації, яка й була виражена в мусульманській релігії.

На початку **VII ст.** перед арабами постала необхідність об'єднання. Передумови цього вже існували: між арабськими племенами склались економічні зв'язки, утворились союзи племен. З'явилась потреба у сильній державі, яка, об'єднавши племена, була б спроможна забезпечити життєдіяльність арабського суспільства. Ці тенденції прийшли на зміну розрізненості арабських племен.

Кожне з них мало своїх богів, серед яких із зростанням концентрації влади в руках родової знаті виділялись головні боги. Найважливіша на той час мекканська знать використала у взаєминах

із залежними племенами **культ стародавнього святилища Кааби у Мецці**. У святилищі поряд з культом головного бога курейшитів, пізніше названого Аллахом («**божеством**»), вшановували богів інших племен, підпорядкованих головному Богові.

Об'єднувальні тенденції в економіці й політиці викликали відповідні зміни у свідомості: об'єктивні соціальні зрушення знайшли містифіковане відображення в монотеїстичних уявленнях, які були серед арабів уже в **VI ст.** Ці уявлення поширювались халіфами, які водночас реально домагалися подолання звичаїв первіснообщинного ладу (кровозмішних шлюбів, закопування первістків-дівчат). В ідеї єдиного Бога фантастично відобразилася потреба в сильній державі, яка могла б забезпечити добробут за рахунок торгівлі або воєн. Ідейний ґрунт для поширення монотеїзму був підготовлений: серед торговців Мекки, Медини існувало чимало представників іудаїзму та християнства.

Близько **610 р.** мешканець Мекки на ймення **Мухаммед** проголосив себе посланцем єдиного Бога, який нібито продикував йому свою волю. Проповідь монотеїзму спочатку не мала успіху серед мекканської знаті, проти надмірних багатств якої виступав Мухаммед. Він з гуртом своїх прихильників у **622 р.** подався до **Ясрибу (згодом Медина)**, де значний соціальний прошарок становили середні торгові верстви. Тут проповідь єдності на основі віри в єдиного Бога зустріла визнання і вперше була створена мусульманська громада, яка мала не лише релігійний, а й політичний характер.

Іслам, як й інші світові релігії, відобразив настрої зубожілих верств суспільства щодо існуючих порядків. Панівне становище на час його виникнення посідала родоплемінна знать. В опозиції до неї перебували середні та дрібні торговці, які прагнули розширення ринків і потребували для цього підтримки з боку державної влади. Саме в інтересах середнього прошарку в Корані засуджувалися багатство та лихварство. Це сприяло формуванню співчутливого ставлення до незаможного населення, хоча з самого початку ця релігія захищала інтереси панівної верхівки: **«Віруючі! Упокорюйтесь... тим з вас, які мають владу» (Коран, 4:62).**

Під проводом **Мухаммеда** та його сподвижників навколо Медини склався військово-політичний союз племен, який примусив у **630-631 рр.** меккську знать скоритись і прийняти нове вчення. Після смерті **Мухаммеда** утворилась **автократична держава – халіфат**, яка з метою розширення та збагачення почала вести загарбницькі війни. Впродовж століття араби, в руках яких зосередилася світська та духовна влада, захопили величезну територію: Закавказзя,

Месопотамію, Сирію, Єгипет, Персію, Середню Азію тощо. На завойованих територіях впроваджували іслам. У **XI – XII ст.** іслам був прийнятий також у деяких країнах, не завойованих арабами (Судан, Камерун, Малі тощо), де він насаджувався панівною верхівкою.

Іслам увібрав у себе релігійні уявлення як політеїстичних, так і давно побутуючих на території Аравії монотеїстичних релігій (**їудаїзму та християнства**). В **Корані**, складеному після смерті Мухаммеда нібито за його оповідями, зібрано легенди, міфи, персонажі з Старого і Нового Завіту з традиційними арабськими віруваннями та переказами. Адам, Ной (Нух), Авраам (Ібрагім), Мойсей (Муса), а також Ісус (Іса) сприйняті мусульманами як попередники пророка Мухаммеда. Легенда про Мухаммеда нагадує аналогічні легенди про християнського Ісуса або іранського бога Митру.

Коран містить трансформовані міфи про Адама, Єву, створення світу та людини, про всесвітній потоп тощо. В ньому знайшли відображення іудео-християнські ідеї єдиногобожжя, посередника між Богом і людьми, богонатхненності Священного писання, загробної відплати, а також есхатологічні уявлення. Зі стародавніх арабських вірувань іслам запозичив культ Кааби з **«чорним каменем»** (мабуть, метеоритного походження), який з давніх-давен вважали предметом поклоніння багатьох арабських племен, шанування духів (джинів), деяких богів, перетворених ісламом на святих. Бог племені курейшитів Аллах перетворився на єдиного Бога всіх арабських племен.

Джерелом віровчення в ісламі є Коран (означає «читати», «декламувати») – запис проповідей, виголошених Мухам медом у Мецці і Медині між 610 і 632 рр.

Існуючий текст Корану містить **114 різних сур (розділів)**. Більша частина Корану – настанови віруючим або полеміка в формі діалогу між Аллахом і його супротивниками, який промовляє через Мухаммеда. Хоча сури не мають хронологічної послідовності, проте вони поділяються на «мекканські» і «мединські». Цей поділ відповідає періодам перебування Мухаммеда в Мецці і Медині.

Згідно з традиціями Мухаммед почув звернений до нього заклик, перебуваючи на самоті на горі **Хіра**, біля півніжжя якої розташована Мекка. Спершу Мухаммед гадав, що узрів самого Бога, хоча пізніше сам описував видіння як безіменний привид. Коли вісник небес звелів Мухаммедові говорити, той відмовився; коли пролунав другий наказ, Мухаммед спитав, що він повинен говорити, і на третій

наказ він вимовив вірші, які стали **96** сурою Корану: **«Читай! І Господь твій найщедріший, який навчив словом одкровення, навчив людину того, чого вона не знала» (Коран, 96:1-5).**

Згодом після появи першого тексту **Корану (644 – 656 рр.)** було зрозуміло, що необхідна конкретизація положень ісламу і, зокрема, етичного вчення.

Моральне та правове вчення ісламу в деталях викладене в **Суні – збірнику переказів (хадисів)** про те, як діяв Мухаммед за різних життєвих обставин. Суна також змінювалася, охоплюючи все нові елементи. Започаткували збірних переказів сподвижники Мухаммеда; **канонічною книгою мусульман вона стала з IX ст.** Суна містить матеріали з різних джерел: давньоарабських переказів, з Тори, Євангелій, творів перських та іранських мислителів. **Суна поряд з Кораном головне джерело мусульманського права, шаріату.**

Розглянемо **провідні ідеї ісламу**, які викладені в священних книгах.

Іслам вимагає віри в єдиного Бога – **Аллаха**; теза **«Немає Бога, крім Аллаха, і Мухаммед – посланець Його»** - це **віросповідна формула ісламу. Монотеїзм в ісламі** виражений яскравіше, ніж в інших релігіях, хоча і тут він відносний, оскільки припускає існування інших надприродних істот – ангелів і демонів, а також пророків, яких шанують як божеств. Коран не визнає християнського вчення про триєдність Бога; Аллах неподільний та єдиний. Внаслідок цього сучасні мусульманські богослови твердять, що іслам – найдосконаліша з релігій.

Бог розглядається у Корані як **безособова істота** (під впливом гностичних учень), він вічний, перший і останній. Тлумачення Аллаха як безособового Бога сьогодні набуває дедалі більше прихильників серед богословів, які намагаються надати ісламові вигляду релігійно-філософського вчення. Вони говорять про Бога як про всюдисущого, невидимого і непізнаного духа, який перебуває **«повсюди і ніде».**

Іслам запозичив від монотеїстичних релігій ідею посередництва між Богом і людьми, відкинувши християнський догмат Боготілення. У душі несторіанства іслам відмовляється визнавати Мухаммеда рівним Богові. З погляду мусульманського богослов'я, Мухаммед – людина, обрана Богом, а тому здатна бачити і чути те, чого не можуть інші, розмовляти з Богом і ангелами. Однак індонезійські мусульмани визнають Мухаммеда Богом. Отже, **Мухаммеда наділяють надприродними рисами.** Він передає людям одкровення Боже – Коран, який нібито не створений, але існує вічно.

Догмат про вічність і несотворимість Корану повинен був надати священного характеру моральним і правовим нормам класового суспільства, сприяти зміцненню його устоїв.

З монотеїзмом взаємопов'язана важлива в ісламі **ідея абсолютної покірності Богові, слухняності та смирення**. Покірність всеосяжна: людина мусить підкорятися Богові, правителям, усталеному порядку речей, діти – батькам, жінки – чоловікам. Неважко зрозуміти соціальний зміст вимоги покірності наявним порядкам. Іслам санкціонував майнову нерівність, проголосивши від імені Бога: **«Ми... підносимо одних над іншими в ступенях, так що одні... мають інших за підвладних собі невольників» (Коран, 43:31)**. Протягом століть панівні верхівки за допомогою ісламу вкорінювали в свідомість основної частини населення ідею покірності, домагаючись жорсткої дисципліни, слухняності кожного мусульманина.

Дехто з ісламських богословів нині доводить, що покірність, богобоязливість визначають нормальні стосунки людей у суспільстві. В ісламі ідея рівності перед Богом набуває дещо іншого характеру, ніж у християнстві (рівність у гріховності) чи буддизмі (рівність у стражданні).

Іслам проголошує рівність людей перед Богом у покірності і послуху. Вимога безумовної покори відбилася в ісламському вченні про всемогутність божественної волі, про приречення. У релігієзнавчій літературі зазначається, що основу мусульманства становить **фаталізм**. Вчення про співвідношення божественної і людської волі у Корані викладене суперечливо. І прихильники ідеї абсолютного приречення, і прихильники абсолютної свободи людської волі знаходять у Корані підтвердження своїм поглядам. Суперечливість Корану в цьому питанні пов'язана з тим, що в ранній (мекканський) період Мухаммед та його послідовники, виступаючи проти аристократії, проповідували свободу волі. Коли ж іслам став офіційною ідеологією, ідея приречення вийшла на перший план: вона повинна була освятити класові відносини, а також загарбницькі війни. Віра в приречення мала навіяти основній частині населення думку про неможливість посягань на тодішні соціальні порядки.

Космогонія, антропологія й есхатологія ісламу викладені в Корані відповідно до іудео-християнських уявлень з незначними відхиленнями. Світ, за Кораном, створений Богом з нічого за шість днів. Перші люди, Адам і Єва, створені з матерії (глини, води, праху, краплини крові). При цьому Аллах нібито надав їм свого образу і вдихнув свій дух. Іслам прийняв і вчення про двоїсту природу людини

(тілесну і духовну), про смерть тіла і безсмертя душі, яка залежно від учиненого людиною на землі відправиться в рай або пекло. Людині приписують вади: вона слабка, суєтна, нерозумна, на відміну від могутнього, мудрого Аллаха. Неважно побачити тут суперечність між уявленням про людину як образ Божий і тими вадами, які їй приписують.

Головне місце в ісламі посідає **есхатологія**. Мусульманська теологія розробила вчення про прийдешню долю світу: на землю прийде страшний велетень, якого вб'є **Іса (Ісус)**. Через певний час настане страшний суд: Аллах присудить людей до пекла чи раю, що нагадує християнські пекло та рай. Дехто з представників мусульманського духовенства тлумачать рай і пекло як моральні насолоди або муки за добрі чи злі справи.

Три головних напрямів ісламу: сунізм, шіїзм та суфізм.

Сунізм. Прихильники сунізму називають себе людьми Суні і вважають, що саме вони дотримуються традиції пророка, яка спотворюється шіїзмом. Це вчення не визнає можливості посередництва між Аллахом і людьми після смерті Мухаммеда. Всі рішення з правових питань і з деталей ритуалу ґрунтуються на канонічних збірниках – хадисах, в яких зафіксована Суна, тобто шлях. вчинки та висловлювання пророка Мухаммеда. Більшість мусульман – суніти.

Шіїзм. На відміну від сунітів, проголошує принцип спадкоємності духовної влади в ісламі. Законними спадкоємцями Мухаммеда вважаються Алі і його нащадки. Алі – четвертий халіф і зять Мухаммеда. Згідно з шийтською легендою, імам Мухаммед, убитий наприкінці IX ст., нібито був узятий на небо живим. У день страшного суду він як спаситель (**махді**) зійде на землю, щоб ствердити рівність і справедливість. Шіїти алегорично трактують ті місця в Корані, які можна використати для возвеличення Алі. В Суні вони визнають лише ті місця, які пов'язані з іменами Алі та його послідовників. Крім того, шіїти мають власний «священний переказ» під назвою **ахбари**. На відміну від сунітів, шіїти практикують обряд **«шахсей-вахсей»**, що здійснюється в пам'ять вбитого в бою **Хусейна**, сина першого імама. Шіїзм згодом відійшов від ортодоксального ісламу і використовується як опозиційна халіфатській владі сила. Відмінність між шіитами і сунітами полягає і в різному тлумаченні поняття **«імамат»**. Для сунітів імам є духовний і світський глава, що обирається людьми, а серед шіїтів панують погляди, що імами – носії божественної субстанції, яка передається від одного імама до іншого. Протягом усієї історії ісламу шіїти вели збройну боротьбу за

передачу влади нащадкам Алі. більшість шіїтів проживають у країнах Близького Сходу.

Суфізм. Опозиційна секта в ісламі, яку у VIII – IX ст. вважали еретичною. Прихильники цієї секти виступали проти соціальної нерівності, проповідували бідність, аскетизм, відкидали почуття страху перед Аллахом, відмовлялися виконувати релігійні обряди. Суфізм у містичній формі проповідував рівність усіх людей перед Богом незалежно від їхнього соціального стану.

Прихильники суфізму алегорично трактували Коран. Теологія суфізму містить елементи неоплатонізму та буддизму, що надали їх поглядам пантеїстичного характеру. На їхню думку, існує єдина божественна сутність, виявом якої є видима багатоманітність світу. **Головна мета суфіїв – злиття з Богом, єднання з Абсолютом.** Ці ідеї надали містико-аскетичного спрямування суфізму, яке суперечило ортодоксальному ісламові.

Згодом **теолог аль-Газалі** запровадив деякі елементи суфізму в систему ортодоксального ісламу. Він прийняв суфістський принцип містичної інтуїції як засобу пізнання Бога і на цій основі принизив значення розуму у пізнанні. містичне споглядання, на думку Газалі, може привести до осягання Бога лише внаслідок осяяння людського духу. При цьому він вважав за необхідне дотримання мусульманських обрядів. Містичний теїзм аль-Газалі цінують та широко використовують сучасні ісламські теологи. Соціальною основою суфізму є **інститут «учитель-учень» (шейх – мюрід)**, де учень беззастережно підкоряється вчителю. Найчастіше суфійські братства зустрічаються у країнах ісламського світу.

МУСУЛЬМАНСЬКІ СВЯТА ТА ОБРЯДИ

В ісламі система свят і обрядів є досить складною. Вона пов'язана з дотриманням **п'яти основних принципів ісламу.** До них належать:

- сповідання віри, що проявляється у повторенні формули: «Немає Бога, крім Аллаха, і Мухаммед – посланець Його»;
- виконання намазу (п'ятикратної щоденної молитви);
- дотримання урази (посту у місяці рамазан);
- виконання зак'яту (обов'язкової милостині);
- здійснення хаджу (паломництва до Мекки, що супроводжується різними обрядами).

Мусульмани дотримуються урази впродовж **рамазану** – дев'ятого місяця мусульманського місячного календаря. Він становить один з п'яти канонічних обов'язків мусульман. Іслам

забороняє мусульманам протягом усього рамазану в денний час, від ранкової зорі до заходу сонця, їсти, пити, курити тощо.

Тридцяти денний піст місяця рамазан сягає обрядових установлень, які виконувались у стародавній Аравії. Цілком імовірно, що цей піст виконувався колись найспекотнішого літнього місяця. Звідси, мабуть, і назва місяця рамазан (рамазан), яка походить від арабських слів «рамад харр», що означають сильну спеку, спекотний час.

Літо в Аравії, особливо наприкінці його, було найважчою в господарському відношенні порою року, коли запаси продуктів вичерпувались, а нещадне сонце випалювало поля. Ця пора змушувала арабів до поміркованості в харчуванні та до виконання більшої частки господарських справ у прохолодніші вечори й ночі. Водночас давні араби, які вірили в добрих і злих духів, богів, влаштовували благальні моління. Не скріплюючи очей у першу половину ночі, вони молились богам і духам про дарування дощу; в очікуванні його забороняли собі споживати їжу і пити впродовж дня.

Отже, вимоги мусульманського посту місяця рамазану – нічого не їсти й не пити з раннього ранку до настання темряви, не вдихати ніяких пахощів, не купатися тощо – переважно повторюють до ісламські звичаї, які визначались передусім особливостями господарського життя давніх арабів, низьким рівнем продуктивних сил, безсиллям у боротьбі з природою.

В ісламі свята і обряди набули нового соціального змісту. Так, під час посту в місяць рамазан віруючим навіювалась думка про їхню повну залежність від Бога та від «його тіні на землі», як урочисто називали халіфа та інших самодержців. Необхідність дотримання посту в місяці рамазані ісламські богослови пояснювали тим, що нібито протягом цього місяця Аллах при посередництві ангела **Джебраїла** (в ісламі ангел, подібний архангелові Гаврилу в християнській міфології) вперше передав пророкові Мухам меду у вигляді «одкровення» Коран. Поширюючи цю легенду, духовенство виховує у віруючих повну покору. Міф про «дарування» Корану в місяць рамазан спростовує справжні витоки посту (урази), які беруть початок у багатобожних культурах стародавньої Аравії.

Як засіб ідеологічного впливу на основну частину населення, піст місяця рамазану завжди підтримувався пануючими верствами. Не випадково у Казахстані ще **хан Букіївської (Внутрішньої) орди Джангер** заганяв своїх підлеглих у мечеть нагаями, а царський уряд видавав накази, якими примушував мусульман під загрозою тілесних покарань виконувати всі вимоги своєї релігії. Траплялось, що

порушників обрядів посту замикали в підвалах мечетей, піддавали тортурам.

Ураза-байрам, або ід аль-фітр, - свято завершення посту, свято розговіння, яке справляється в перший день наступного за рамазаном місяця – **шавваля**. Під час цього триденного свята віруючий має прозвітуватися за минулий піст, почати відбувати покарання за його порушення і сплатити так зване очищення свята перерви, **фітр-садака (закат – аль-фітр)**. На доказ необхідності цього податку, який іде немовби на благодійницькі потреби, теологи розробили відповідні обґрунтування. До пророка Мухаммеда **віднесли характерний вислів (хадас):** «піст рамазану висить між небом і землею, доки раб Божий не подасть належної з нього милостині». Для бідняків ця «милостиня» у вигляді нових податків завжди була тягарем. **Ураза-байрам** – свято, під час якого віруючим навіюється думка про те, нібито дотримання обрядів урази робить їх щасливими.

Курбан-байрам – свято жертвоприношення, справляється через 70 днів після завершення урази. Провідним ритуальним дійством курбан-байраму є принесення кривавої жертви (переважно барана чи верблюда). У цей самий час здійснюється паломництво (**хаджж**) до **Мекки (Аравія)**.

Курбан-байрам пов'язаний з релігіями стародавньої Аравії. Ще задовго до виникнення ісламу це свято та приурочене до нього паломництво до Мекки були у звичаї арабських племен. У календарі давніх арабів це свято припадало, певне, на осінь. У торговельному центрі міста Мекки, найбільшому у західній Аравії, знаходилося святилище Краба, культ якого помітно посилювався у зв'язку з об'єднувальними процесами арабських племен. До Кааби постійним ставало паломництво арабів різних племен і родів, які політично й економічно залежали від пануючої тоді в Мецці родової та племінної курейшитської знаті. Прибуваючи до Мекки й здійснюючи в її околицях, а також біля Кааби криваві жертвопринесення та інші обряди, віруючі благали богів, щоб ті подбали про добрий приплід отарам, багатий урожай злаків і фініків тощо.

Ці звичаї збереглися в ісламі, хоча їм було дане нове тлумачення. Для цього мусульманське духовенство використало біблійний міф про спробу принесення праотцем **Авраамом (Ібрагімом)** у жертву Богові свого сина **Ісаака (в ісламі – Ісмаїла)**. В мусульманському переказі, подібно до біблійного, символізується перехід від людських жертвопринесень до принесення в жертву богам тварин.

Пізніше Мекка та її храм Краба стали релігійним центром не лише мешканців-курейшитів, а й новонавернених мусульман, які мешкали в різних областях Аравії й далеко за її межами. Внаслідок цього курбан-байрам, який спершу був місцевим релігійним святом, отримав значення загального свята мусульман, більшість з яких не є арабами. Пов'язане зі святом жертвопринесення паломництво втратило первісний характер. Уже Коран говорить про необов'язковість здійснення паломництва до Мекки всіма мусульманами (Коран, 3:91). Натомість в ісламі були встановлені жертвопринесення не лише у Мекці, а й у інших місцях, де мешкають мусульмани.

У дні курбан-байраму для жертвопринесень добирали найкращу худобу. В це свято, за шариатом, вівця і коза можуть бути забиті за «гріхи» однієї людини, корова та бик – за сім чоловік, а верблюд – за десятих. Жертвопринесення необхідне, за ісламом, для того, щоб потрапити до раю. За мусульманським ученням, потрапити туди можна лише проминувши **Сират-міст, перекинутий** над пеклом; він тонший за жіночу волосину, гостре лезо меча та гаряче полум'я. Біля входу на Сират пастимуться верблюди, корови, барани, забиті віруючими на курбан-байрам. На них віруючі і перейдуть через Сират. Хто ж не приносив жертв, не зможе втриматися на мосту і впаде у пекло.

Це сказання запозичене з давньої релігії **зороастризму**. Ще за правління іранської династії **Сасанідів (III – VII ст.)**, до виникнення ісламу, легенда про міст Сират, який називався тоді «**Чин ват**», була викладена в зороастрійській священній книзі й використовувалася жерцями.

Мирадж, або раджаб-байрам, - свято вшестя або подорожі пророка на небо – відзначається за місячним календарем у місяць **раджаб**. Мирадж був встановлений у ранньому середньовіччі, коли в ісламі, після утвердження влади халіфів, був перейнятий культ **Єрусалима (аль-Кудс)**. Стала в пригоді легенда, за якою, в 27-му ніч раджаба пророк Мухаммед, піднятий з ліжка ангелом **Джебраїлом**, здійснив на фантастичній крилатій тварині **Бураці** (від **араб. блискучий, блискавка**) подорож до Єрусалима і звідти – на сім небес, до престолу Аллаха. Тут він нібито мав бесіду з Аллахом, вимовивши при цьому **99** тисяч слів. Але все це відбувалося настільки швидко, що, повернувшись, Мухаммед застав свою постіль ще теплою, а з перекинутої при відправленні в подорож посудини не встигла витекти вода. Питання про характер **«вознесіння» Мухаммеда** (тілесний чи духовний) є предметом давніх суперечок

між богословами. В останні роки мірадж нерідко тлумачать як вказівку на можливість освоєння людиною космосу.

У легендах про мірадж чимало спільного з міфами інших релігій про незвичайні подорожування або вшестя їхніх богів і святих, а також про чудесну «нараду» Бога зі своїми пророками. Неважко простежити аналогії з іудейськими міфами про нараду **Бога з Мойсеєм на горі Синай**, бесідами з Богом **Іллі-пророка**, християнськими сказаннями про вшестя Ісуса Христа тощо.

Маулід ан-набі (аль-маулід) – свято «народження пророка» Мухаммеда, відзначається мусульманами за місячним календарем у місяць **раби аль-авваль**. Так само, як і мірадж, маулід встановлений довільно, значно пізніше події, покладеної в його основу. Відомо, що мусульманські сказання про Мухаммеда повторюють багато фрагментів релігійних переказів інших релігій про їх пророків і посланників. Слід зауважити, що мусульманські богослови, досить вичерпно говорячи про понеділок, коли народився Мухаммед, і про ті чудеса, які у зв'язку з цим відбувалися, замовчували або суперечили один одному в питанні про те, коли конкретно був цей понеділок. Згодом він був віднесений до 12 числа місяця раби аль-авваль.

Крім молитов і роздачі милостині, свято вимагає читання вголос віршів, що прославляють Мухаммеда, урочистих процесій із запаленими ліхтарями та із зображеннями **матері Мухаммеда – Аміні**.

Маулід ан-набі пов'язане передусім з суфійськими братствами, широко відзначається в Єгипті, Північній Африці, Сирії, однак не всіма мусульманами. Це свято є нововведенням, яке заперечують численні прихильники суворого, традиційного ісламу. Маулід ан-набі виникло під впливом християнського свята Різдва.

Ритуальне обрізання (сунет) в ісламі стосується установлень, запозичених з культів стародавньої Аравії. Виник це обряд у первісному суспільстві як один з присвятних обрядів, що ним знаменувався перехід юнака старшу вікову групу роду. Подібні болісні обряди (не лише обрізання, а й вибивання зубів та інші тілесні ушкодження), пов'язані з випробуванням мужності юнаків, існували у давніх арабів, африканців, австралійців та інших народів в епоху їх первісного розвитку.

В ісламі, так само як і в іудаїзмі, обряд обрізання отримав нове тлумачення. Він є зовнішньою ознакою релігійної належності, служить цілям відокремлення мусульман від людей інших вір, прищеплює віруючим ідею мусульманської винятковості. Проте обряд

обрізання нерідко здійснюється в антисанітарних умовах, викликає зараження, хворобливо позначається на психіці дитини.

Ашура («хайсей-вахсей») – жалобні релігійні церемонії у мусульман-шіїтів, які здійснюються на десятий день місяця мухараму. За мусульманськими переказами, свято встановлене в пам'ять про мученицьку кончину внука пророка Мухаммеда, шіїтського імама Хусейна.

Історичні джерела свідчать, що смерть Хусейна не була мученицькою і «не спокувала людську свободу і право», як вчать мусульманські проповідники. Хусейн загинув у запеклій боротьбі за владу. Свобода та право від цього не перемогли. Навпаки, за загибеллю Хусейна люди, спровоковані на повстання його прихильниками, були піддані жорстоким переслідуванням. Однак халіфові Іезиду не вдалося винищити всіх прихильників Хусейна, шіїтів. діючи приховано, вони не залишали своїх домагань політичної влади. Натомість шіїти активно поширювали розповіді про святість Хусейна. а в річницю вбивства влаштували траурні церемонії. Було висунуте гасло: «**Помста за Хусейна!**» Вигук, що супроводжував розповіді про загибель Хусейна: «**Шах Хусейн, вах, Хусейн, ах, Хусейн!**», зрештою ввійшов до траурної церемонії і згодом у європейців став синонімом назви ашури, свята шахсей-вахсей. У **VIII ст.** численні прихильники Хусейна переселилися до Ірану і почали поширювати своє віровчення. До **XVI ст.**, коли шіїзм в Ірані став державною релігією, виробився складний культ Хусейна. День його смерті був проголошений траурним, його проведення супроводжувалося релігійними обрядами.

Багато з цих обрядів, у тому числі криваве самокатування, були запозичені шіїтським напрямом ісламу з давніх культів вмираючих і воскресаючі богів рослинності (**Тамуза, Адоніса тощо**). Давні люди вірили, що за допомогою магії вони можуть впливати на явища природи. В дні релігійних свят вони проливали власну кров, оскопляли себе, сподіваючись викликати цим пробудження природи, настання весни тощо. У релігійних міфах цих народів осінь зображували як смерть богів, а весну – як їхнє воскресіння.

Центром щорічних жалобних урочистостей ашури є місто **Кербела**, де, за переказами, поховане тіло Хусейна. На час ашури туди з'їжджаються паломники – шіїти з усіх кінців мусульманського світу. офіційні урочистості в пам'ять про події ашури вперше були організовані в **Іраку в 963 р.**

На перші десять днів мухараму припадає й святкування початку мусульманського (місячного) Нового року.

МУСУЛЬМАНСЬКИЙ ШАРІАТ

Згідно з мусульманською традицією, у світі існує **дві категорії людей**. До **першої** належать ті, які зумисне використовують частину своїх сил так, щоб це завдавало збитку решті їх сил і шкодило іншим людям, або ж вони нехтують тими засобами, які закладені в них самих. **Друга** охоплює людей, які роблять все це поза волею. **Перший тип** – злі люди і для них потрібний суворий закон, який би стримував їх. **Другий тип** – неосвічені люди, які мають потребу в знаннях, що навчили б їх правильно використовувати свої сили. задовольнити цю потребу і здійснити це бажання покликаний **шаріат (від араб. шаріа – правильний шлях до мети)** – комплекс юридичних норм, принципів та вчинків мусульманина, дотримання яких є угодним Аллаху. шаріат забороняє людині все, що спричиняє їй шкоду і дозволяє все, що приносить користь і не шкодить іншим.

За ісламським законом, у кожної людини є **чотири види обов'язків**. **Перший – обов'язки перед Аллахом:**

- а) вірити в нього, визнавати, що тільки він – Господь;
- б) вірити у висловлювання «Мухаммед – Посланець Аллаха»;
- в) підкорятись і дотримуватись закону Суни;
- г) поклонятись Аллаху.

Другий – обов'язки перед самим собою:

- а) не вживати вино, гашиш, опіум, все інше, що діє одурманюючи, кров, м'ясо свині, інших отруйних диких звірів і нечистих тварин, оскільки все це шкідливо впливає на здоров'я людини, її моральність, розумові і духовні сили;
- б) не оголюватись, закривати ті частини тіла, оголення яких вважається безсоромністю;
- в) проявляти впертість у здобуванні засобів до існування: не сидіти без діла, не жебрачити, не морити себе голодом;
- г) не застосовувати сили, а йти шляхом у придбанні того, що створив Аллах на Землі;
- д) не знищувати свої бажання, одружуватись для задоволення пристрасті, що є в душі;
- е) не принижуватись, жити в достатку і насолоджуватись життям;
- є) не вдаватись до самогубства.

Шаріат не тільки визначає коло обов'язків перед своїм тілом і душею, а зобов'язує їх виконувати так, щоб не зачепити обов'язків перед іншими «рабами Аллаха» в цьому житті, які постають **третім загальним видом обов'язків** мусульманина. Шаріат забороняє

грабіжництво, брехню, наклепи і вигадки, оскільки все це завдає шкоди іншим рабам Аллаха. До кола заборон входять азартні ігри, лотерея, нечесні угоди. заборонено вбивати людину, сіяти розбрат і смуту на Землі. Шаріат заборонив перелюб, оскільки це шкодить здоров'ю і моралі, веде до поширення вседозволеності, розпусти в суспільстві, а отже, розхитує основи цивілізації і культури.

Та не завдавати шкоди один одному, за шаріатом, не досить для успішного розвитку людської цивілізації. також необхідно, щоб стосунки і зв'язки між людьми будувались на співробітництві в добрих справах, взаємодопомозі в інтересах усього суспільства. Шаріат особливу увагу звертає на сім'ю, її благополуччя, чітко визначаючи обов'язки чоловіка як глави сім'ї, розпорядника її справ, захисника її членів; жінки як оберіга домашнього затишку, вихователя дітей; дітей, які мусять слухати батьків, шанувати їх і турбуватися про них у старості. Шаріат визначає коло обов'язків стосовно родичів («кровна спорідненість»), встановлює закон спадщини.

Четвертим видом обов'язків є обов'язки перед іншими створіннями. Згідно з мусульманською традицією людина має перевагу перед іншими творіннями Бога: їй дозволено повністю розпоряджатися ними, підкоряти своїй силі, використовувати їх. У ставленні до них Бог встановив для людини її обов'язки: не знищувати їх, не завдавати їм шкоди, не мучити їх без крайньої необхідності, обирати для їх використання найсправедливіші методи. Зокрема дозволяється вбивати тварину винятково для їжі. Іслам не вітає тих, хто тримає птахів у клітках, забороняє знищувати будь-що, не кажучи вже про живе, забороняється проливати воду, витратити її марно.

ТРАДИЦІОНАЛІЗМ І МОДЕРНІЗМ В ІСЛАМІ

З часу свого виникнення і донині іслам зазнав деяких змін. Він пристосувався до умов життя будь-якого народу, до різних соціальних устроїв, до рівня розвитку матеріальної та духовної культури. Водночас іслам зберігає ортодоксальний вплив у деяких країнах (зокрема, в Ірані) і на широкі верстви населення (зокрема, селянські). Останнім часом спостерігається відродження ортодоксальному ісламу і його претензії відігравати панівну роль в усіх сферах існування держави, прагнення перетворити її на чисто ісламістське утворення (**Судан, Алжир**).

Значний вплив ісламу на економічне, політичне, духовне життя східних районів, згідно з концепціями деяких європейських та американських вчених, пояснюють такі чинники:

1. **Молодість ісламу.** Мусульманська релігія виникла пізніше інших релігійних систем і на відміну від них не вичерпала своїх можливостей. Іслам перебуває у розквіті, відіграючи активну роль у сучасному світі.
2. **Життєвість і гнучкість мусульманської релігії.** Життєздатність ісламу, на думку деяких західних спеціалістів, виявляється в тому, що він вистояв, не втратив своїх позицій, незважаючи на тривалий період колонізації. Його гнучкість пов'язується з відсутністю централізованої організації духовенства, що заважає оперативному та своєчасному вирішенню нагальних проблем.
3. **Тотальність ісламу.** Під тотальністю ісламу західні вчені розуміють широке охоплення ісламського релігією всіх сфер життєдіяльності віруючих. Це не лише віра, а й економічний та соціальний устрій, управління, родина й побут. Шаріат визначає як правові, так і моральні відносини. Все це загалом приводить до того, що іслам виступає як спосіб життя, оскільки цілком визначає світогляд і поведінку людей.
4. **Простота та доступність ісламу як релігії.** Простота ісламу виявляється у його догматах і культурі, які простіші, ніж в інших релігіях. Доступність ісламської релігії дослідники пояснюють тим, що іслам максимально враховує місцеві умови, не заплімував себе колоніальною політикою тощо. На їхню думку, в міру цих причин іслам значно поширився останнім часом в Африці та інших районах світу.
5. **Нетерпимість і войовничий характер ісламу, його прагнення до світового панування.** Саме цими властивостями мусульманської релігії західні автори намагаються пояснити боротьбу східних народів проти колоніалізму за своє національне визволення.

6. **Ідея «завершення пророцтва».** В трактуванні мусульманських теологів ця ідея означає, що пророк Мухаммед був останнім посланцем Бога на землю й приніс людству остаточну істину. Це свідчить про виключність мусульман як богообраного народу й про особливе становище ісламу порівняно з іншими релігіями.
7. **Аутентичність ісламу й особливості мусульманина.** Аутентичність, на думку західних ісламознавців, - це повне вираження мусульманської релігії в особистості віруючого. Мусульмани всіх країн однакові. Це люди, сформовані ісламом, вони складають єдину спільноту – «умму». Тому мусульмани незалежно від країни, в якій вони мешкають, тягнуться один до одного як брати за вірою. Внаслідок цього існують різні пан ісламістські концепції, що пропагують об'єднання всіх мусульман світу в єдину державу.

Сучасний іслам має два напрями – традиційний і модернізований.

Традиційний іслам. Взятий на озброєння консервативними силами, які прагнуть зберегти існуючі відносини, у країнах Сходу, де збереглися залишки феодалізму. Консервативне духовенство настроєне проти будь-яких нововведень, проповідує повернення до ісламу і його «первозданній чистоті й простоті», заперечує використання наукових і технічних досягнень інших країн, вважаючи, що прогрес у суспільному житті забезпечать Коран і шариат. Традиціоналісти нетерпимі до інаквовіруючих, настроєні проти надання жінкам рівних прав з чоловіками. Вони прагнуть теократії. Традиціоналізм в ісламі поширений переважно серед найвідсталішої частини мусульман.

Модернізований іслам. Ідеологія більшої частини національної буржуазії в її прагненнях ліквідації феодальних відносин. Мусульманські реформатори ще в **XIX ст.** намагалися «підтягнути» іслам до рівня західної культури. Вони пропонували замінити шариат буржуазним правом, спростити обряди, сміливіше використовувати досягнення науки й техніки країн Західної Європи. Ці принципи були втілені у **20-х роках XX ст. у Туреччині**, яка раніше від

інших країн Близького Сходу стала на шлях капіталістичного розвитку.

Нині серед модернізаторів ісламу спостерігається прагнення знову звернутися до шаріату, відмовившись лише від деяких застарілих його норм. Але вони і далі виступають за примирення науки і релігії, активно підтримують позицію зближення з іншими релігіями. діяльність модерністів спрямована на пристосування ісламу до вимог сучасності. Сьогодні модерністський напрям властивий усім країнам з переважним поширенням ісламу, однак яскравіше виражений у Тунісі, Алжирі, Сирії, Єгипті.

Модернізація ісламу, зумовлена новими умовами, не змінює його сутності: основоположні п'ять принципів ісламу залишаються недоторканими.

Іслам в Україні. Представлений лише одним із його напрямів – **сунізмом**. Віруючі мусульмани об'єднані у **255** релігійних громад, більшість з яких функціонують у Криму та інших областях півдня України. Представницькою є й мусульманська громада Києва.

Духовні лідери цих громад у проповідницькій діяльності намагаються привести у відповідність з вимогами сучасності принципи ісламу, пропагувати загальнолюдські аспекти мусульманського мислення, спростувати поширене в буденній свідомості уявлення про іслам як войовничу релігію. Духом сучасності наповнена й соціально-політична орієнтація мусульманських громад в Україні. Йдучи назустріч прагненням віруючих, духовенство закликає всіх громадян до співпраці за мир, активної участі в демократичних перетвореннях. мусульманські громади в Криму домагаються повернення в її межі та відновлення у громадянських правах кримсько-татарського населення. Іслам в Україні є самобутнім елементом строкатої палітри рівноправних релігій, що відіграє свою роль у духовному житті суверенної держави.

Завдання по темі 7

СКЛАСТИ КОНСПЕКТ ТА ПІДГОТУВАТИ ДОПОВІДІ ЗА ТЕМАМИ:

1. Становлення та розповсюдження ісламу.
2. Етика ісламу.
3. Мусульманське богослов'я.
4. Іслам і жінка.

ЗАВДАННЯ ТА ЗАПИТАННЯ ДЛЯ САМОПІДГОТОВКИ ТА КОНТРОЛЮ:

1. Заповіді якої з трьох світових релігій Вам здаються найбільш гуманними?
2. Чи є різниця між ісламом та християнством? У чому вона?
3. Яка роль молитви в житті мусульманина?
4. Яке Ваше відношення до ісламського вчення про джихад (священну війну проти «невірних»)?
5. Що Вас приваблює у потаті Мухаммеда?
6. Які ідеї ісламу є актуальними і важливими?
7. У чому полягає сутність шаріату?

ПІДГОТУВАТИ РЕФЕРАТИ ЗА ТЕМАМИ:

1. Ідейно-релігійні джерела ісламу.
2. Коран як Священне Писання ісламу.
3. Догматика мусульманського віровчення.
4. Роль ісламу в розвитку культури арабського світу.
5. Іслам і сучасність.
6. Основні течії в ісламі.
7. Мусульманський шаріат.

ЛІТЕРАТУРА

1. Абу Аля Ал-Мадуді. Принципи ісламу. – Львів, 1995
2. Академічне релігієзнавство. – К., 2000
3. Васильев П. История религии Востока. – М., 1999
4. Ислам: происхождение, история, современность. – М., 1984

5. Ислам. Энциклопедический словарь. – М., 1991
6. Коран.
7. Малерб М. Религии человечества. – М.; СПб., 1997
8. Маляк С. ислам. Введение и поход. – Минск, 1996
9. Пиотровский М.Б. Коранические сказания. – М.: Наука, 1991
10. Суфии: Восхождение к истине / Сост. Л. Яковлев. – М.: эксмо, 2003

**СВОБОДА СОВІСТІ В ДУХОВНОМУ ЖИТТІ
СУСПІЛЬСТВА**

*** СУТНІСТЬ СВОБОДИ СОВІСТІ, ЇЇ ФОРМУВАННЯ І
РОЗВИТОК**

*** СВОБОДА СОВІСТІ В ІСТОРІЇ УКРАЇНИ**

*** КОНСТИТУЦІЯ І ЗАКОНОДАВСТВО УКРАЇНИ ПРО
СВОБОДУ СОВІСТІ**

*** СТАВЛЕННЯ ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ І
ГРОМАДЯНСЬКИХ РУХІВ ДО РЕЛІГІЇ, ЦЕРКВИ,
ВІРУЮЧИХ**

*** СУЧАСНИЙ СТАН РЕЛІГІЙНОСТІ І НЕРЕЛІГІЙНОСТІ В
УКРАЇНІ**

Надзвичайно важливою у контексті релігієзнавчого осмислення історії становлення, генезису, інституалізації релігії в Україні, її функціональної ролі та місця в українському соціумі, характеру і змісту державно-церковних відносин, релігійної ситуації постає **проблема свободи совісті**.

Актуальність означеної проблеми як в теоретичному, так і в практичному аспектах визначається передусім тим, що свобода совісті в концептуальному плані цілком справедливо розглядається як одна з найцінніших свобод людини, тобто вона визнається як фундаментальна загальнолюдська цінність, як важливий елемент життєдіяльності суспільства.

СУТНІСТЬ СВОБОДИ СОВІСТІ, ЇЇ ФОРМУВАННЯ І РОЗВИТОК

Свобода совісті – суспільний феномен, що перебуває у нерозривному зв'язку із сенсом, світоглядними координатами буття людини. Міжнародна релігієзнавча думка виділяє свободу совісті поміж інших прав і свобод особистості як центральний, стрижневий принцип, на якому ґрунтуються не лише права, суспільна безпека, гідність людини, а й повага до її світоглядних орієнтацій, переконань.

Як поняття «свобода совісті» відображає умови, за яких можливе вільне самовизначення особистості в світоглядній сфері буття, її духовне становлення, розвиток, самоактуалізація. За своїм змістом це поняття «свобода совісті» багатоаспектне. Його сутнісне навантаження нерідко визначається в залежності від предметного поля дослідження: філософія, етика (філософсько-етичне), політологія, право (політико-правове), релігієзнавство, теологія, (релігієзнавче, теологічне).

Філософський аспект свободи совісті. В найбільш загальному (філософському) тлумаченні свобода совісті виявляє себе як внутрішня здатність особистості оцінювати, осмислювати різні світоглядні парадигми, вільно, без будь-якого зовнішнього силового спонукання, лише за велінням власної совісті, самовизначатися щодо них і діяти, здійснювати вчинки, творчо само реалізуватися у системі координат свого світоглядного вибору.

У філософській інтерпретації свобода совісті постає як специфічно вибіркова й узгоджена активність свідомості, совісті та волі індивідуума, спрямованих на його самовизначення в духовній реальності щодо граничних життєво-сміслових засад свого буття.

Духовне, зокрема світоглядне, самовизначення особистості повноцінне лише тоді, коли воно у своїй внутрішній сутності не спричинене зовнішніми спонукальними чинниками.

У філософському розумінні свобода совісті виявляє себе як атрибут особистості, адже визнання свободи совісті – це визнання цінності особистості, її духовного суверенітету, її підзвітності в контексті самовизначення лише своїй совісті, а для віруючої людини – і Богу, зв'язок з яким є для неї сенсом і метою життя.

Правовий аспект свободи совісті. Визначається сукупністю юридичних норм, які регулюють суспільні відносини в процесі реалізації свободи совісті. свобода совісті може бути об'єктом цих норм лише в процесі самореалізації особистості, тобто в своєму публічному, суспільному вияві там, де «силове поле» дії свободи совісті одного «Я» перетинається з «силовим полем» дії свободи совісті іншого «Я».

Держава через закон встановлює лише межі, можливості, гарантії зовнішнього вияву свободи совісті. Однак право не може регулювати процес світоглядного вибору. Скажімо, для релігійного самовизначення особистості свобода совісті як право є формально зовнішнім. Совість у кожної людини вільна онтологічно – держава не дає, не «дарує» права на свободу совісті, вона лише окреслює правовий простір, у якому, наприклад, віруючий індивід мав би змогу вільної самореалізації згідно з вибором своєї совісті. Іншими словами, розумова діяльність, думка людини, сфера її совісті, які не виявляють себе у певних діях, вчинках, поведінці, не є предметом права і не регулюється ним.

Кожна людина має сама визначити форми, способи, шляхи пізнання істини, сутності трансцендентного, свого єднання з Богом. Людина від народження має право бути вільною, суверенною і незалежною у вирішенні та захисті своїх ідей, переконань, суджень, свого погляду на світ, сенс і призначення людського життя. Це справа його совісті. Сфера совісті – це приватна сфера особистості. Держава не має втручатися у цю дуже тонку й делікатну царину людського буття.

Для чіткішого осмислення змісту свободи совісті, її структури, форм практичного вияву в релігієзнавчому та правовому аспектах важливо більш чітко визначитися щодо сутності окремих понять.

Свобода релігії – це один з найважливіших елементів структури свободи совісті. Як релігієзнавча категорія саме в предметному полі свого вияву – ставлення людини до релігії –

«свобода совісті» розкриває свій зміст через поняття «свободи релігії». Останнє містить основні аспекти свободи совісті: самовизначення індивіда щодо релігійних цінностей, орієнтирів, а також відповідне зовнішнє релігійне самовираження на їх основі.

Свобода релігії у зазначеному контексті виявляє себе у двох аспектах: як свобода вибору релігії і як свобода релігійного культу. Розглядаючи ці поняття у поєднанні їх внутрішнього і зовнішнього аспектів вияву, зауважимо, що перший з них розкриває свою сутність через поняття «свобода віросповідання», а інший стосується соціально-правових можливостей функціонування релігійних організацій і характеризується поняттям «свобода церкви».

Свобода віросповідання – поняття, яке в релігієзнавчій і правовій літературі зустрічається частіше, ніж поняття «свобода релігії», важлива складова структура останньої, що характеризує можливості для складовості вільно, без зовнішнього примусу сповідувати у прийнятний для неї спосіб будь-яку релігію – предмет свого самовизначення.

Свобода церкви – поняття, що характеризує соціально-правові можливості функціонування релігійних організацій (церкви, релігійних асоціацій, громад віруючих). Якщо свобода віросповідання за своєю суттю – це вид індивідуальної свободи, то поняття «свобода церкви» репрезентує вид суспільної свободи.

Свобода церкви містить у своїй структурі свободу створення релігійних груп, об'єднань; свободу діяльності церковних організацій та управління; свободу господарської і фінансової діяльності; повну рівність у правовому відношенні всіх релігійних спільностей, які функціонують у державі.

Свобода в релігії – поняття, яке визначає міру свободи, яку допускає будь-яка релігійна організація для своїх громадян-одновірців у тлумаченнях окремих положень релігійного вчення, рішень вищого релігійного органу щодо необхідності тих чи інших культових дій. Йдеться про свободу думки віруючих, можливість релігійної самореалізації їх у певній релігійній спільноті. Цей аспект свободи релігії – свобода в релігії – постає безпосередньо як вияв свободи совісті. Слід зазначити, що реалізація принципу свободи релігійної думки майже в усіх конфесіях, за винятком окремих протестантських церков та нерелігійних утворень, є дуже проблематичною.

Поняття «свобода совісті» («свобода релігії») історично, в практичному і науковому контексті вживалося як категорія права. Водночас воно взаємопов'язане з розвитком суспільства, держави, ставлення останніх до світоглядних орієнтацій людей, і передусім

релігійних, до різноманітних конфесій та їхніх інституцій. свобода совісті (як правове поняття) виникла за певних соціально-історичних умов, пройшла складний, тернистий шлях свого формування й утвердження: від віротерпимості, суспільного визнання допустимості права на вільний вибір релігії, віросповідання до права особистості на свободу свого волевиявлення щодо вибору світоглядних (релігійних чи арелігійних) парадигм, орієнтирів, цінностей.

З одного боку, свобода совісті постає як результат суспільно-індивідуальної реакції на суперечності, переслідування, насилля щодо віруючих, інакочіючих, невіруючих, що мали місце в історії розвитку кожного суспільства саме в системі відносин «держава - релігія, церква – людина». **З іншого** – як важливий принцип вирішення цих проблем, як правова гарантія унеможливлення насилля, примусу в справах совісті. Як категорія права, як практична цінність свобода совісті утверджувалася в період буржуазних революцій XVIII –XIX ст., що декларували рівне право для кожного члена суспільства, яке б захищало його як людину, наділену невідчужуваними правами, зокрема і правом на свободу совісті; ставило б в однакові з усіма відносини до влади, робило б його автономним, уможливлювало б її вільний і самостійний вибір духовних орієнтирів, цінностей. власних суджень і поведінки. Однак, перш ніж стати надихаючим гаслом на прапорі буржуазних революцій, вона пройшла тернистий шлях свого становлення, народжувалася та розвивалася у боротьбі багатьох людських поколінь за право на свободу думки, переконань, совісті.

СВОБОДА СОВІСТІ В ІСТОРІЇ УКРАЇНИ

Гуманістичні ідеї мислителів Західної Європи істотно вплинули на формування та поширення ідей релігійної терпимості, свободи релігії, свободи совісті на терені України. Як справедливо зауважував **В.В.Вернадський**, «національна самосвідомість українців розвивалась на ґрунті етнографічних особливостей психіки, культурних тяготів і нашарувань, що пов'язують Україну із Західною Європою, та історично зумовленого ладу народного життя, перейнятого духом демократизму».

Візантійські історики свідчили, що наші давні предки відзначалися наполегливістю, згуртованістю, почуттям солідарності, товариської взаємодопомоги. Вони над усе цінували свободу і нікому не давали змоги нав'язувати рабство, підкорити себе духовно. Любов до свободи їх змушувала бути терпимими, поважати почуття людської гідності навіть у рабів. відомо, що кожний племінний союз, який

входив до складу Київської Русі, мав своїх богів, свої особливості в традиціях та віри. Ці відмінності поважалися, не було нетерпимості, зверхності у ставленні до богів інших племен, які входили до союзу. В дохристиянські часи в Київській Русі ставлення до іновірців було певною мірою доброзичливим, толерантним. Свідченням цього є факт діяльності громад християн на теренах Київської Русі ще далеко до офіційного прийняття християнства.

Торговельні та інші зв'язки з народами-сусідами давали змогу нашим предкам ознайомитися з різними віруваннями, що також сприяло формуванню віротерпимості. З прийняттям християнства наші пращури не сприйняли візантійської ортодоксії, вони, як зауважував **М. Грушевський**, «зісталися на завсігда» при певній духовній і релігійній свободі в поглядах на віру і мораль. Не сприйняло «українське населення» і проповіді грецьких місіонерів про релігійну винятковість християн, а також ту атмосферу непримиримості й нетолерантності, яка їх супроводжувала.

Феодосій Грек (грецький місіонер), який жив і працював у **Києві в XII ст.**, дорікає киянам за те, що «вони з похвалами відзиваються про інші конфесії, ігнорують конфесійні різниці та дозволяють собі такі вислови, що «і сю віру і ту Бог дав»». **Феодосій Печерський**, як ревнитель православної віри, в своєму посланні-зверненні до князя Київського писав: «Ти, чадо безупинно хвали свою віру..., одначе, будь милостив не тільки до своїх християн, але і чужих..., буде це еретик чи латинян, всякого помилуй і вирятуй від біди...». Ці приклади також засвідчують, що наші далекі предки усвідомлювали і шанували принцип віротерпимості.

Загальна атмосфера толерантності, віротерпимості, яка мала місце в Київській Русі, була не лише передумовою вільного розвитку на її теренах релігійного розмаїття, а й сама віротерпимість, як соціально-психологічний феномен, жила, закріплювалася множинністю співіснуючих релігійних напрямів.

Дух релігійної нетерпимості, навіть при переході українського православ'я під юрисдикцію Московської патріархії, був дуже слабо виражений в Україні. Адже саме тут знаходили притулок старообрядці, прихильники раціоналістичних і містичних сект, які зросли на ґрунті російського православ'я, представники різних еретичних рухів, вигнанці за віру. Саме в Україні започаткували свої общини протестантські віросповідання. У посланні константинопольського Патріарха **Іосафа** митрополиту **Макарію (1561 р.)** зазначалося, що «люторське вчення» розбестило Малу Росію».

Український вчений, церковний діяч **І. Огієнко**, який глибоко вивчав історію, культуру, релігію, складові менталітету українського народу, твердив, що «український нарід і українське духовенство завжди ставилось терпимо до всіх іновірців та чужинців і ніколи не виявляли до них збільшеної нетерпимості». безперечно, цьому слугувало й те, що природна терпимість українців як своєрідна іпостась їхнього характеру підсилювалася культурно-гуманістичними впливами Західної Європи. Україна, як відомо, перебувала в «силовому полі» європейських реформаційних рухів.

«Український корабель, - як слушно зауважив М. Грушевський, - вплив повними вітрилами під вітром реформації». На «протестантський фермент» впливів на православних віруючих в Україні звернув увагу відомий український філософ, дослідник проблем віротерпимості, свободи совісті **М. Драгоманов**. Українські релігієзнавці, зокрема М. Грушевський, зазначали, що саме реформація запліднила українське духовне життя ідеями віротерпимості, свободи релігійної совісті.

Значний вплив на поширення в Україні ідей свободи релігійної совісті, віротерпимості здійснили **соціани**, общини яких активно діяли в багатьох регіонах України (Волинь, Поділля, Київщина). Тут працювало понад 150 соціанських шкіл, інших навчальних закладів. відомі були в Україні і повчання Феодосія Косого. який був тісно пов'язаний із соціанами і проповідував «рівність народів і вір», обстоював принципи релігійної свободи.

Зв'язки із Західною Європою, поширення протестантизму на українські землі, гоніння, яких зазнавала Українська православна церква з боку Польщі, спроби окатоличення українців, релігійна нетерпимість, яка насаджувалася російською державною православною церквою. все це, у своїй сукупності сприяло тому, що ідеї свободи релігії, свободи совісті знаходили в Україні благодатний ґрунт.

У Російській імперії, до складу якої входила більша частина території України, майже до 1917 р. не було свободи релігії, свободи віросповідань. Хоча «Звід законів російської імперії» і проголосував «свободу віросповідань», однак на практиці реалізовувався чітко дозований і диференційований принцип віротерпимості. Існувала чітка градація релігій, їх прав і можливостей, а відтак і віруючих. Не віросповідний стан чи атеїзм взагалі державою не визнавався. В основу церковної політики царизму було покладено **православний конфесіоналізм**. Православна віра конституювалася як панівна, а православна церква була державною. Інші віросповідання були лише

«терпимими» чи гонимими. Релігійне інакомислення – **старовірство, сектантство** – жорстоко переслідувалося. До 1905 р. переміна релігійної належності, вихід з «панівного віросповідання» розглядалися як кримінальний злочин.

Саме в умовах такого «духовного, державно-церковного тоталітаризму» в Російській імперії передові мислителі проповідували ідеї свободи релігії, свободи совісті, вели боротьбу за їх практичне втілення. Поміж них – керівники декабристів, товариства яких діяли в Україні, а саме в Тульчині, Василькові, письменники, філософи: М.І. Новиков, Д.І. Фонвізін, О.М. Радишев, О.І. Герцен, М.П. Огарьов, М.Г. Чернишевський, В.Г. Белінський, М.О. Булгаков, М.О. Бердяєв та інші.

Активну боротьбу за свободу релігії як «першоелемента будь-якого здорового церковного, державного і суспільного життя» вели старообрядці, які, пройшовши через страшні гоніння, приниження, вимагали свободи совісті не лише для себе, а й для інших віросповідань.

В Україні ідеї свободи релігії, віротерпимості пропагували, обстоювали: український філософ **Г.С. Сковорода**, який розглядав свободу взагалі й свободу релігії, зокрема як запоруку розвою людських здібностей, як «ідеал вільно мислячої, внутрішньо незалежної, відповідальної людини»; **Т.Г. Шевченко** та значна частина кирило-мефодіївців, зокрема **М.І. Костомаров, П.О. Куліш, М.П. Драгоманов**. Останній, як глибоко обізнаний із західноєвропейськими ідеями свободи релігії, свободи совісті, чимало зробив для їх пропаганди. Ним були підготовлені аналітичні праці: «З історії відносин між церквою і державою в Західній Європі», «Боротьба за духовну владу і свободу совісті в XV – XVII ст.», «Про волю віри» тощо.

Розкриваючи сутність ідеї свободи совісті, М.П. Драгоманов твердив, що це означає «не тільки кожному вільно триматись якої хоче віри і церкви, або й не триматись ніякої, але жоден уряд не може видавати із скарбу, зібраного із спільних податків, жодної плати, або помочі ніякому духовенству, або церкві – а кожне духовенство і церква має утримуватись тільки на вільні дари своїх вірних. Це зветься повним відокремленням церкви од держави».

Вагомий внесок у популяризацію ідей свободи совісті, віросповідання здійснили **І.Я. Франко**, а згодом М.С. Грушевський, який наголошував, що «церква має бути відділена від держави, духовенство таким чином виходить з-під усяких формальних впливів її й перестає бути державним урядовцем тої чи іншої релігії...»

Боротьба за свободу релігії, свободу совісті, яка відбувалася в Росії, мала свою специфіку, вона була взаємопов'язана з боротьбою, спрямованою на ліквідацію монархії, союзу держави та православної церкви. Революційні події 1905 р. змусили царський уряд розпочати роботу над новою редакцією законів, що стосувалися проблем свободи релігії. **17 квітня 1905 р.** був виданий указ «Про зміцнення основ віротерпимості», який певною мірою зменшив релігійні утиски, проте не ліквідував їх основи. Проблеми релігійної свободи, реформи віросповідної політики активно обговорювалися на засіданнях Державної Думи Росії чотирьох скликань, вносилося чимало проєктів з цих питань, однак вони так і не були прийняті. Росія продовжувала жити без юридично гарантованої свободи совісті.

Тільки **після лютого 1917 р.** Тимчасовим урядом було прийнято ряд постанов, декретів, які скасовували віросповідні обмеження. **У липні 1917 р.** був опублікований закон «**Про свободу совісті**», в якому остання розглядалася як свобода віросповідань, як віротерпимість. Були відмінені найбільш одіозні норми законів Російської імперії з релігійних питань. Терпимі й гонимі віросповідні напрями одержали широкі права. Однак держава, як і раніше, тримала під контролем діяльність релігійних організацій. Принцип «позаконфесійності держави», як і сама цілісна віросповідна реформа, не були доведені до логічного завершення.

Після Жовтневого перевороту перші декрети радянської влади суттєво змінили становище релігійних організацій. Декрет «**Про свободу совісті, церковні та релігійні товариства**» («**Про відокремлення церкви від держави і школи від церкви**») від **23 січня 1918 р.** створив правове поле для реалізації принципів свободи совісті. Церква була відділена від держави, а школа від церкви. Набула чинності світська система освіти. Кожен громадянин одержав можливість вільно вибирати і сповідувати будь-яку релігію або не сповідувати ніякої, бути невіруючим, атеїстом. Усі віросповідання одержали рівні права. Заборонялося прийняття будь-яких місцевих законів, постанов, які б утруднювали чи обмежували право на свободу совісті, свободу церкви. Релігія була оголошена справою совісті кожної окремої людини. **Наприкінці 1922 р.** Україна, знаходячись у «силовому революційному полі» Росії, формально залишалася самостійною державою. У сфері державно-церковних відносин, декларації й реалізації принципів свободи совісті, свободи релігії Україну не обминули процеси, які відбувалися в Росії. Зі створенням Української Народної Республіки її Генеральний Секретаріат прийняв резолюцію, яка визнавала релігію приватною справою кожного

громадянина. Уряд УНР не визнавав і не створював жодних установ у справах релігії та церкви. Більш активну політику щодо церкви провадив уряд **П.П. Скоропадського**, а з його падінням – **Директорія УНР**, що взяли напрям на фактичне створення національної церкви. В законі «**Про тимчасовий державний устрій України**» (1918 р.), а згодом у декреті УНР «**Про віру**» (1919 р.) було проголошено свободу віровизнання і зазначено, що «...верховна влада в УНР не може сповідувати іншої віри, крім православної». Згідно з декретом Директорії Українську православну церкву мав очолити Синод, який призначався урядом. Рішення Синоду, його постанови ставали чинними лише після затвердження їх урядом. Усю церковну владу Директорія брала на своє утримання. Цей декрет був сприйнятий у світському та значною мірою в релігійному середовищі (зокрема, протестантськими організаціями) як порушення принципів свободи совісті. Він практично не був реалізований.

За встановлення в Україні радянської влади були продубльовані основні декрети, конституційні положення про свободу совісті, що були прийняті в Росії, а з **1922 р. і в СРСР**: Декрет Тимчасового робітничо-селянського уряду України «**Про відокремлення церкви від держави і школи від церкви**» (1918 р.), Конституція України (1919 р., ст. 23), Конституція Української РСР (1929 р., ст. 5,8), Конституція України 91937 р., ст. 104; 1978 р., ст. 50).

Упродовж семи десятиліть (за незначним винятком 1917 – 1927 рр.) демократичні за своїм змістом принципи свободи совісті в умовах тоталітарної системи, ідеологічної індоктринації, активної боротьби Комуністичної партії проти релігії та церкви залишилися лише деклараціями; на практиці свобода совісті, свобода віросповідань, і особливо, свобода церкви, повністю обмежувалися.

Законодавчі акти, зокрема **законодавство про культу від 8 квітня 1929 р.**, були дискримінаційними щодо релігійних організацій. Наприкінці 20-х років масового характеру набули адміністрування щодо релігійних організацій і віруючих, процеси форсування «ліквідації релігії», репресії стосовно служителів культу, закриття церков. За період **1918 – 1936 рр.** відбулося різке зменшення культових приміщень порівняно з дореволюційним періодом: в СРСР їхня кількість становила лише **28,5%**, а в Україні – **9%**. Ці процеси продовжувалися і в подальші періоди історії радянської доби. Суперечності між конституційними гарантіями свободи совісті й практикою їх реалізації продовжували поглиблюватися.

КОНСТИТУЦІЯ І ЗАКОНОДАВСТВО УКРАЇНИ ПРО СВОБОДУ СОВІСТІ

Демократичні процеси, які були започатковані в 1985 р., розпад СРСР, утворення незалежної Української держави зумовили кардинальні зміни як в усіх галузях суспільного буття, так і в релігійній сфері щодо державно-церковних відносин. Наша держава заявила про пріоритетність прав людини, про свою підтримку міжнародних правових актів, що стосуються прав і свобод, зокрема свободи совісті.

У контексті загальної Декларації прав людини, документів, підписаних у рамках Гельсінських угод, які безпосередньо стосуються проблем свободи совісті, релігії, церкви, Верховна Рада України 23 квітня 1991 р. прийняла Закон України «Про свободу совісті та релігійні організації». Цей Закон започаткував законодавчу основу, що закріпила оптимальні демократичні критерії державно-церковних відносин, дав змогу створити правові основи, необхідні для послідовної реалізації принципів свободи совісті (свободи релігії, свободи церкви) в Україні. Специфічний характер діяльності релігійних організацій знайшов своє відображення в спеціальних нормах чинного законодавства, яке уточнює, конкретизує правовий статус релігійних організацій, можливості та умови для виконання ними своєї функціональної ролі в суспільстві. В своїй сукупності законодавство України, що регулює усі правовідносини, пов'язані зі свободою совісті, постає як цілісна система нормативних актів, які містять норми різних галузей права: адміністративного, цивільного, кримінального тощо.

Фундаментальні основи, гарантії, умови та можливості практичної реалізації прав і свобод людини, в тому числі права на свободу совісті, знайшли відображення у статтях розділу другого «Права, свободи та обов'язки людини і громадянина» Конституції України, яка прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р.

В основу конституційних гарантій свободи совісті. Свободи релігії покладено п'ять визначальних принципів:

1. Рівноправність громадян незалежно від їх ставлення до релігії. Конституцією України (ст.24) гарантована рівність усім громадянам: «Громадяни мають рівні конституційні права і свободи та є рівними перед законом.

Не може бути привілеїв чи обмежень за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань...». Тобто

громадяни України (віруючі, невіруючі, атеїсти) мають рівні права в усіх сферах життя суспільства, на них покладаються рівні обов'язки.

2. **Відокремлення церкви і релігійних організацій від держави (ст. 35 Конституції України).** Це – один з основних принципів забезпечення свободи совісті (свободи релігії) в полі конфесійної держави, якою є Україна, гармонічних державно-церковних відносин. Цей принцип постає своєрідним гарантом невтручання держави, її органів і службових осіб у внутрішні справи церкви (релігійних організацій), у здійснювану ними в межах закону діяльність. Держава в питаннях віри є нейтральною. Вона не фінансує діяльність релігійних організацій, суть цього принципу і в тому, що релігійні організації, їх інститути не виконують державних функцій, не втручаються у справи держави, не є суб'єктом політичного життя. Релігійна організація не повинна втручатися у діяльність структурних підрозділів інших віросповідань, проповідувати ворожнечу, проявляти нетерпимість до прихильників інших релігій, невіруючих, атеїстів.
3. **Відокремлення школи від церкви.** Цей принцип стверджує світський характер системи державної освіти в Україні й означає також, що держава не має на меті формувати в учнів, студентів якесь певне ставлення до релігії. Аналіз релігії здійснюється з наукових позицій. Навчально-виховний процес у державних закладах освіти вільний від втручання релігійних організацій. Стаття 6 про відокремлення школи від церкви Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації» гарантує рівність прав громадян України на здобуття різних видів і рівнів освіти. держава не бере на себе справу релігійної освіти й виховання. Релігійна освіта й виховання – це справа релігійних організацій і батьків. Закон вимагає лише, щоб релігійний навчально-виховний процес відбувався в атмосфері терпимості та поваги до громадян, які не сповідують релігії, та до віруючих інших віросповідань, щоб не порушувалися права дитини, її інтереси.
4. **Рівність усіх релігійних організацій перед законом.** Розділ другий закону України «Про свободу совісті та релігійні організації» містить норми, що гарантують свободу церкви (релігійних організацій). Останні визначаються як добровільні об'єднання віруючих, які створюються ними з метою спільного задоволення своїх релігійних потреб, реалізації права на свободу віросповідання. Усі релігійні організації незалежно від їх

конфесійної належності є рівними перед законом. Не допускається встановлення будь-яких переваг чи обмежень одних церков (релігійних організацій) щодо інших. Держава однаковою мірою захищає права й законні інтереси всіх релігійних організацій будь-якого віросповідання, якщо їхня діяльність не суперечить вимогам чинного законодавства і правопорядку. Релігійні організації вільні в своїй канонічній та поза релігійній діяльності. З моменту реєстрації свого статуту релігійна організація набуває прав юридичної особи. Закон містить норми, які забезпечують реалізацію майнових прав релігійних організацій, їх виробничу, господарсько-фінансову діяльність.

5. **Наявність спеціальних законодавчих актів, які визначають механізми реалізації права на свободу совісті, свободу церкви.** Ці законодавчі акти регулюють права власності релігійних організацій, їх добродійну та культурно-освітню діяльність, трудові відносини у релігійних організаціях та на їх підприємствах, можливості створення власних, а також використання державних засобів масової інформації, встановлюють певні пільги для релігійних об'єднань. У законодавчих актах є так само норми, які вказують на конкретну відповідальність за порушення законодавства України про свободу совісті. Водночас слід зазначити, що передбачені законом обмеження при реалізації прав на свободу совісті, свободу церкви постають, як необхідні для охорони громадської безпеки та порядку, здоров'я, життя і моралі, а також прав і свобод інших громадян. Ці обмеження відповідають нормам міжнародного права в цій сфері.

Можна із впевненістю стверджувати, що в Україні створена правова база, необхідна для повноцінної реалізації свободи совісті й віросповідання, діяльності релігійних організацій.

СТАВЛЕННЯ ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ І ГРОМАДЯНСЬКИХ РУХІВ ДО РЕЛІГІЇ, ЦЕРКВИ, ВІРУЮЧИХ.

Порушення питання щодо ставлення політичних партій і громадських рухів до релігії, церкви, віруючих відбиває нові реалії сучасного політичного життя України. Воно свідчить, що багатопартійність як одна з форм вираження реального політичного плюралізму є фактом. Поряд з цим сталися істотні зміни в соціальному статусі церкви, діяльності релігійних організацій, функціонуванні релігії у контексті духовних цінностей та моральних орієнтирів нашого часу. Обидва процеси

взаємопов'язані. Водночас вони є породженням якісно нових змін у суспільстві.

Дві головні тенденції вирізняються на початковому етапі становлення реального політичного плюралізму і свободи релігійної діяльності. **Перша** – виникаючі політичні партії визначають для себе соціальну опору серед основної частини населення взагалі і у релігійному середовищі зокрема. **Друга** – церкви, що почали усвідомлювати себе як дієвий чинник суспільного життя, намагаються визначитися у своїх політичних орієнтаціях: політика і релігія, політичні й церковні організації активно шукають контактів, спільних інтересів, можливості співпраці.

Подібний перебіг подій властивий для будь-якої епохи докорінних суспільних змін. Своєрідність ситуації владно породжувала і свої особливості. Насамперед творення державності в Україні, консолідація нації розпочалися в умовах економічної розрухи, зубожіння народу, соціальної напруженості. Ця діяльність розгорнулася в багатонаціональній і багатоконфесійній державі з досить високим рівнем релігійності населення і складними проблемами внутрішньо церковного життя. Політичні й церковні діячі звертаються до вітчизняного досвіду 20-х років, по-різному інтерпретуючи його: тоді два десятки різних політичних партій співпрацювали з релігійним середовищем. Нарешті, для всього суспільства, релігійних організацій властиві надмірна політизованість, гостре протистояння, спалахи конфліктних ситуацій.

Становлення політичних партій триває. На шляху до свого утвердження вони, разом з вирішенням інших питань, формують своє ставлення до релігії, церкви, віруючих. Їхня позиція з цих питань виражена в статутах, програмах, деклараціях, заявах політичних лідерів. На політичній палітрі сучасної України виділяються своєю активністю, чисельністю, організаційним оформленням Народний Рух України (НРУ), Українська республіканська партія (УРП), Українська соціал-демократична партія (УСДП), Демократична партія України (ДемПУ), об'єднаний разом з товариством «Просвіта» Конгрес національно-демократичних сил (КНДС), Соціалістична партія України (СПУ), Ліберально-демократична партія України (ЛДПУ), Українська християнсько-демократична партія (УХДП), Партія зелених (ПЗ), «Пласт», Спілка незалежної української молоді (СНУМ), Українська студентська спілка (УСС) тощо.

Багатопартійність супроводжується плюралізмом підходів щодо релігійного чинника. В цих підходах неодмінно наявні спільні моменти: **ставлення до членства в партії віруючих і невіруючих, місія релігії і церкви в забезпеченні програмних цілей партій, імовірні сфери співпраці політичних формувань з церквою.**

Членство в партії взаємопов'язане з релігійністю УХДП. Партія християнських демократів наголошує, що в її лавах можуть бути лише християни. Бути християнином вимагають від своїх прибічників СНУМ і «Пласт». Решта політичних формувань і громадських рухів не заперечують членства віруючих у своїх лавах.

Програмні заяви, добрі наміри з боку партій і церков та їх практичне втілення далеко не збігаються. На заваді цьому – надмірна політизація всіх сфер сучасного життя, гостра конфронтація між партіями у боротьбі за владу, між церковні конфлікти в Україні на тлі розладу усєї системи господарювання, соціального розшарування, прогресуючого зубожіння народу.

Політичні формування й церкви шукають вихід з критичного становища на шляху соціального миру і злагоди, взаємної толерантності, цивілізованого діалогу. На перший план виходять цінності, що об'єднують людей незалежно від їхньої партійної належності, ставлення до релігії та інших відмінностей: спільна турбота про розбудову незалежної України, збереження і примноження національної культури, паритетне входження у світове співтовариство цивілізованих держав і народів.

СУЧАСНИЙ СТАН РЕЛІГІЙНОСТІ І НЕРЕЛІГІЙНОСТІ В УКРАЇНІ

Неупереджений аналіз нинішнього стану релігійності і нерелігійності в Україні вимагає подолання принаймні **двох найпоширеніших ідеологічних ілюзій.**

Перша з них стосується недалекого минулого. Її сутність полягає у переконанні, що за часів радянської влади в країні склалося перше в історії людства суспільство масового атеїзму. Більшість його громадян, за соціологічним опитуванням близько 80%. становили невіруючі. Хоча й неоднорідним видавався їх склад, однак спільним визнавалося теоретичне та практичне неприйняття релігії, відсутність віри в надприродне, неналежність до жодної з церковних структур.

Друга з названих ілюзій породжена сучасністю. Вона зводиться до думки про глибоку, навіть генетичну релігійність українського народу, що розглядається як істотна риса його ментальності. Прихильники цього погляду твердять, що ця ознака, властива для українця за його сутністю, була пригноблена тоталітарною системою і у повну силу заявила про себе в умовах незалежної держави загальним інтересом до релігії і церкви, їх історії, суспільної ролі, моральних учень, масовістю церковних служб і обрядів, відродженням храмів тощо.

Яким же є нинішній стан релігійності та не релігійності в Україні? На це запитання намагалися відповісти статистичними даними, оскільки законодавство забороняло будь-які згадки в офіційних документах про ставлення до релігії, відомості про це збирали соціологи. Їхні дані відбивали з певною вірогідністю рівень існувачої релігійності, хоча статистика соціологів також зазнавала впливу пануючих ідеологічних установок.

Однак можна зазначити, що релігійність в Україні досить різноманітна. Діють понад **70 різних конфесій**, кожна з них спирається на певний контингент віруючих, тисячі православних храмів, сотні церков евангельських християн-баптистів і адвентистів сьомого дня, десятки костьолів, синагог, кірх, молитовних будинків: всі вони далеко не безлюдні. Розгорнута мережа монастирів, духовних навчальних закладів для кадрового забезпечення діяльності церкви, релігійної освіти віруючих. Набули поширення місіонерська та проповідницька діяльність духовенства, воно має вільний вихід на засоби масової інформації. В Україні проповідницьку діяльність ведуть різні зарубіжні релігійні місії.

Пожвавлення діяльності церкви, насичення ринку релігійною літературою, масовість церковних свят і обрядів, звернення до релігії, її цінностей багатьох співвітчизників, відбудова храмів – це констатації, що притаманні сьогоднішньому релігійному життю. На тлі бурхливого перебігу релігійних процесів примовк голос атеїзму, дискредитований в очах громадськості своїм служінням тоталітарній державі й партійним структурам.

Однак наявність різноманітних релігійних конфесій і активація діяльності церкви ще не розкривають певною мірою рівня релігійності. Повнішу картину дають матеріали соціологічних досліджень, проведених останнім часом у різних областях України і в Києві. За даними Інституту філософії НАН України, рівень релігійності населення в Україні становить близько **44,6%**. за

результатами, що отримала редакція «Голосу Америки», яка провела опитування серед населення Києва у віці до 50 років, рівень релігійності становить близько **43,1%**. Ці показники певною мірою правильно відображають частку релігійного населення у нашому суспільстві.

Релігійність – явище складне. Вимірюється воно не тільки кількісними, а й якісними показниками, що вказують на форми прояву релігійності, які у різних людей неоднакові. До форм релігійності належать дотримання догматичних принципів церкви, різні вірування, культові дії та обряди, релігійні свята тощо. Серед віруючих, як засвідчують матеріали соціологічних досліджень, найпоширеніші побутова релігійність, культова практика, показне обрядовіство. Слід погодитися з думкою професора **А.М. Колодного**, який дає характеристику релігійності українського етносу, наголошуючи на таких її рисах, як пантеїзм, натуралізм, двовір'я та обрядовіство. Яскравим підтвердженням цього є уявлення віруючих про Бога, оскільки це домінанта релігійності.

За даними соціологічного опитування, уявлення віруючих про Бога таке:

- 12% уявляють Бога в образі Трійці;
- 14,4% уявляють Бога в образі людини;
- 16,3% вважають, що Бог – це Святий Дух;
- 22,3% вважають, що Бог – це надприродна сила;
- 35% не можуть уявити образ Бога.

Наведені дані свідчать, що уявлення віруючих про Бога не збігається з ортодоксальним трактуванням, воно розмите. Досить багато серед опитуваних таких, що отожднюють Бога з природою, надприродною силою, совістю, любов'ю тощо. Подібні зміни зумовлені об'єктивними і суб'єктивними чинниками, передусім впливом на свідомість людей науково-технічного прогресу, зростанням освітнього і культурного рівня населення, зокрема віруючих.

Нині релігійність, зокрема в Україні, проявляється не стільки на рівні світоглядному в поясненні картини світу, скільки на рівні задоволення духовних і моральних потреб людини, у дотриманні сімейно-побутових традицій, релігійному спілкуванні, відході від життєвих колізій і побутових потреб, поясненні сенсу та цінності життя. Релігія вказує віруючим шлях до спасіння, закликає до спокутування гріхів і

терпіння, дає надію на райське блаженство після смерті. Крім того, вона пояснює явища суспільного життя. Нерелігійний чинник у релігії, як твердять деякі вчені, **посідає 60%**.

Пояснюючи зміщення, що відбуваються в релігійній свідомості, можна виділити основні закономірності еволюції релігії у сучасних умовах.

По-перше, релігія вдало пристосовується до соціальних умов, які змінюються. Релігія є такою формою суспільної свідомості, що здатна наповнюватися конкретно-історичним змістом, а це дає їй можливість вжитися в нову ситуацію і вийти з кризи без великих втрат.

По-друге, релігія здатна асимілювати світські елементи культури, переосмислювати їх і підпорядковувати своїм потребам. Релігійний комплекс завжди містить і нерелігійні елементи – філософські, політичні, правові, моральні, естетичні тощо. Одними міфами й чудесами церква нині не може приваблювати людей. Елементи світської культури у цій справі вона використовує досить вдало.

По-третє, для еволюції релігії основною тенденцією є синкретизм. Відбувається злиття різних ідей, накладання одна на одну й утворення на цій основі нових різновидів релігії. Наприклад, синкретизм візантійського християнства зі старослов'янськими родоплемінними культами привів до утворення «руського» православ'я, а злиття основних принципів християнства з містицизмом східних релігій – до появи сучасних неорелігій. Синкретизм обумовлює плюралізм релігійної свідомості сьогодення.

Перехідний етап – це поступова структуризація суспільства, пошук кожним громадянином свого місця в економічній, соціальній, культурній, духовній сферах, це реалізація себе як індивіда. Це проступання до таких суспільних порядків, за яких особистість має безперешкодне право і реальну можливість бути самою собою – віруючим, невіруючим чи атеїстом. Сама кристалізація світоглядних позицій

має здійснитись як внутрішній вибір людини, її совісті.

Цей вибір відбувається й нині, проте він значно деформований тяжкою кризою усіх суспільних сфер, ідеологій, соціальною невпевненістю, гнітом елементарних життєвих потреб, потрясінням чорнобильської катастрофи, екологічними лихами і безліччю інших проблем. Чи треба дивуватися, що в часи грізних випробувань, які випали на долю нинішнього покоління, багато людей звернули свої погляди до релігії? В її вікових устоях вони прагнуть знайти опору теперішньому хиткому становищу.

Визрівання цивілізованого суспільства, подолання нинішніх суперечностей сприятиме й формуванню розмаїтих світоглядів, їх вільного становлення під впливом традицій, оточення, виховання, внутрішньої культури, прилучення до національних і світових культурних надбань.

Суспільство, яке формується, нестиме в собі досвід попередніх епох і поколінь. Демократична, правова, освічена спільнота не може допустити тоталітаризму в царині духу – чи це буде засилля релігії, чи засилля атеїзму під патронатом держави. Найвищою цінністю цього суспільства стане людська особистість з широким спектром прав та обов'язків, у тому числі з вільним і свідомим вибором свого ставлення до релігії та атеїзму.

Завдання по темі 8

СКЛАСТИ КОНСПЕКТ ТА ПІДГОТУВАТИ ДОПОВІДІ ЗА ТЕМАМИ:

1. Історичні форми вільнодумства.
2. Український конфесійний плюралізм.
3. Атеїзм як специфічна форма вільнодумства.
4. Державно-церковні відносини в Україні та їх правове забезпечення.

ЗАВДАННЯ ТА ЗАПИТАННЯ ДЛЯ САМОПІДГОТОВКИ ТА КОНТРОЛЮ:

1. Чи не робить вільнодумство людину аморальною?
2. Чи релігійність людини є достатньою умовою неможливості його злочинності?
3. Як співвідносяться релігійність та духовність людини?
4. Яким чином виникли атеїстичні переконання?
5. Що більш сприяло розвитку науки, релігія чи вільнодумство?
6. Які свята більш впливають на життя людини, світські чи релігійні?
7. У чому полягає цінність конституційного права людини на свободу совісті?

ПІДГОТУВАТИ РЕФЕРАТИ ЗА ТЕМАМИ:

1. Вільнодумство як вияв змін духовності.
2. Атеїзм.
3. Основні форми вільнодумства.
4. Україна: перспективи гармонізації міжконфесійних відносин.
5. Світоглядний плюралізм та національна єдність в Україні.

ЛІТЕРАТУРА

1. Актуальні проблеми державно-церковних відносин в Україні: Наук.зб./ Ред.. В.Д. Бондаренко, А.М. Колодний. – К., 2001
2. Бабій М.Ю. свобода совісті: філософсько-антропологічне осмислення. – К., 1994
3. Бердяев Н.А. Смысл истории. – М., 1990
4. Миркина З.А., Померанц Г.С. Великие религии мира. – М., 1995
5. Настольная книга атеиста. – М., 1985
6. Религия и права человека. – М., 1996
7. Рижский М.И. Библейские вольнодумцы. – М., 1992
8. Розанов В.В. Религия. Философия. Культура. – М., 1992
9. Савельев В.Н. свобода совести: история и теория. – М., 1991
10. Трофимова З.П. Гуманизм, религия и свободомыслие. – М., 1993.
11. Франкл В. Человек в поисках смысла. – М., 1990
12. Фромм Э. Бегство от свободы. – М., 1990
13. Шопенгауэр А. Свобода воли и нравственность. – М., 1992
14. Ясперс К. Смысл и назначение истории. – М., 1991

КОРОТКИЙ РЕЛІГІЄЗНАВЧИЙ СЛОВНИК

Абат — титул настоятеля монастиря у католицькій церкві. В церковній ієрархії другий за значенням ранг після єпископа. Призначається єпископом чи кардиналом, має право висвячувати у нижчі церковні чини.

Абатство — католицький монастир.

Аватара — в індуїзмі перетворення головного божества в образи інших богів, людини або тварин. Наприклад, бог Вішну здійснює багато перетворень, основними з них вважають десять: у перших чотирьох він виступає в образі тварин (вепра, людини-лева, риби і черепахи); п'яте — втілюється в образі карлика-велетня; в останніх п'ятих — перетворюється у напівбогів і героїв індійської міфології (Парашурана, Рама, Кришка, Будда, Месія-Калка). Перетворення індійських божеств описані у Ведах.

Автокефалія — самоврядування, тобто повна адміністративна незалежність помісних православних церков. Перші автокефальні церкви виникли у східних провінціях Римської імперії. У IV ст. з'явилися чотири автокефальні церкви; Антіохійська, Александрійська, Римська, Константинопольська, у V ст. — Єрусалимська. Нині офіційно існує 15 автокефальних православних церков.

Автономія церковна — відносна самостійність православних церков в адміністративному управлінні. Глави автономних церков обираються поміж ними соборами і затверджуються патріархами автокефальних церков, до яких вони належать. Основи віровчення і релігійне життя автономної церкви повністю підпорядковане патріархату автокефальної церкви, до складу якої вона входить. Нині існують чотири автономні православні церкви: Синайська, яка перебуває під юрисдикцією Єрусалимського патріарха, Фінляндська і Кіпрська — під юрисдикцією Константинопольського патріарха, Японська — під юрисдикцією патріарха Московського і всея Русі.

Авторитаризм церковний — ієрархічна форма церковного управління, заснована на принципі суворої підлеглості нижчого духовенства — вищому, мирян — кліру. Властивий тою чи іншою мірою усім церквам.

Агнець — буквально ягня, первісток в отарі, що використовувався для жертвоприношень у релігіях різних народів. У християнстві має символічне значення: вираження «агнець Божий» символізує спокутну жертву Ісуса Христа. Зображення Ісуса Христа з агнятком на плечах уособлює його пастирську доброту й турботу про

людей. Виготовлена і посвячена просфора у вигляді ягняти використовується для причащення віруючих.

Адам — первісна людина, створена згідно з Біблією Богом за його образом і подобою на шостий день творіння. Образ Адама існує в ісламі і часто зустрічається у Корані.

Адзорнаменто — оновлення. Цим терміном Папа Іоанн XXIII назвав програму пристосування католицької церкви до сучасних умов, модернізації її віровчення, культу та діяльності. Була схвалена у рішеннях Другого Ватиканського собору, спрямованих на осучаснення католицької теології, уточнення соціально-політичних доктрин, пом'якшення різкого протистояння католицизму іншим релігіям.

Акафіст — «несидячий», різновид християнського богослужіння, під час якого виконуються гімни і хвалебні пісні на честь Богородиці, Ісуса Христа і святих. При цьому всі молільники співають і моляться, стоячи в храмі.

Аллілуйя — буквально «хваліть», приспів у християнському богослужінні, що прославляє «Святу Трійцю». Запозичений з іудаїзму. У православних церквах проголошується тричі з доданням заключної фрази «Слава тобі, Господи»; у старообрядців — два рази з фразою «Слава тобі, Боже».

Аллах — найменування Бога в ісламі як єдиної іпостасі, що є творцем світу і господарем Судного Дня. Він посилає до людей різних пророків, які несуть їм вчення про істинну віру — іслам. Аллах — великий і добрий, він милує і карає людей. Найкоротший символ віри ісламу: «Нема ніякого іншого Бога, крім Аллаха, і Мухаммед — посланець його».

Амвон — підвищене місце у християнському храмі навпроти престолу (перед так званими царськими вратами), з якого читається Євангеліє, виголошуються проповіді під час богослужіння.

Амін — буквально «Хай буде істинно, вірно», термін, що вживається наприкінці читання Євангелії, молитов, виголошення проповідей і апостольських послань. Вияв повної згоди молільників з їх змістом.

Аналой — підставка для книг, спеціальний високий столик з похилою поверхнею, накритий гарною скатертиною (у православних храмах використовуються як кафедра, коли диякон читає Євангеліє), або підставка для Біблії, ікон та хреста, призначених для поклоніння віруючих.

Анафема — прокляття від імені Бога. Вважається найвищою карою для віруючих, що означає відлучення їх від церкви і позбавляє

надії на вічне спасіння. Запроваджене в 451 р. Халкідонським Вселенським собором.

Ангели — надприродні безтілесні істоти, що створені Богом, через яких передається його воля людям. Запозичено з іудаїзму. Згідно з християнським віровченням існують три ранги ангелів: *вищий* (серафими, херувими, престולי); *середній* (ангели панування, сили і влади); *нижчий* (начала, ангели, архангели). Крім того, ангели є добрі і злі. *Добрі* — приставлені до кожного віруючого з дня його народження для допомоги і опіки; *злі* — слуги диявола, що спокушують людей. У християнстві це демони і чорти, в ісламі — джини тощо.

Антиміс — чотирикутна льняна або шовкова хустка із зашитими в неї мощами, на якій зображено Ісуса Христа, що лежить у гробі, і чотирьох євангелістів на кінцях. Використовується у богослужінні перед звершенням таїнства причастя та освячення нових храмів.

Антихрист — супротивник Ісуса Христа, який не визнає його божественності й заперечує його вчення. У більш вузькому значенні — «беззаконник», який напередодні другого пришествя буде протидіяти Месії і вживатиме заходи щодо знищення християнства. Історія засвідчує, що цей термін використовується у релігійній і політичній боротьбі, коли та чи інша історична постать проголошувалась Антихристом.

Апокрифи — буквально «таємні», релігійні твори, які офіційно визнані християнською церквою неканонічними. До них, наприклад, належать Премудрості Соломона, книги Товіт, Варух, Маккавеїв, фрагменти книг Естер, Єздри, Даниїла та ін. Серед новозавітних неканонічними вважаються іудео-християнські й гностичні Євангелії, послання, апокаліпсиси тощо Сюжетними лініями ці книги пов'язані з Біблією, але тлумачення подій у них відрізняється від офіційно прийнятого. Апокрифічна література відображає боротьбу різних релігійних течій у християнстві.

Аріанство — одна з течій у християнстві, що заперечує догмат про те, що нібито Ісус Христос — боголюдина. її основоположник — єгипетський священик Арій зазначав, що Ісус Христос є лише вищим створінням і за своїми властивостями стоїть нижче Бога. Від людини він відрізняється тим, що його наділено більш високими достоїнствами. Вчення Арія двічі засуджувалось Вселенськими церковними соборами (325 і 381 рр.) як ересь. Аріанство знайшло своїх прихильників не лише в Єгипті, а й за його межами. В наш час воно має прихильників у протестантизмі.

Армагеддон — назва місцевості біля підніжжя гори Кармел, яка у біблійні часи мала стратегічне значення і відіграла вирішальну роль у битвах з єгиптянами, асирійцями, вавилонянами та іншими завойовниками Ханаанського царства. В релігійній літературі використовується як символ «священної війни». Армагеддон — головний догмат віровчення Свідків Єгови. В публіцистичній літературі часто вживається як синонім чогось невідворотного, глобального катаклізму.

Архидиякон — головний, старший служитель культу, духовний сан у християнстві, старший з дияконів, який виконує функції помічника єпископа при богослужінні. У православ'ї — почесне звання.

Архієпископ — старший наглядач, старший єпископ, один з вищих титулів у християнстві, що присвоюється духовній особі, якій надано право наглядати за іншими єпископами. У православ'ї цим титулом нагороджують єпископів за їх заслуги перед церквою.

Архієрей — старший священник. У православ'ї загальна назва вищих церковних ієрархів: єпископів, архієпископів, митрополитів, патріархів.

Архімандрит — буквально «начальник вівчарні та монастиря», вищий чернечий чин у православній церкві, почесний титул настоятелів вищих чоловічих монастирів, а також ректорів духовних семінарій і керівників духовних місій. Іноді присвоюється ченцям за особливі заслуги перед церквою.

Беатифікація — зарахування до «лику блаженних» у католицькій церкві.

Богородиця — у християнстві Богиня-мати, діва Марія, мати Ісуса Христа, яка народила його від непорочного зачаття. З поширенням християнства культ Богородиці тісно пов'язаний з місцевими віруваннями і залежно від соціальних умов набуває різного характеру: у Західній Європі за часів феодалізму він перетворився у культ Мадонни, на Русі злився з дохристиянським культом богині землі і родючості, поступово його витіснивши. У багатьох релігіях це Божа мати, богиня, яка народжує Бога чи богів. До богородиць належали вавилонська Іштар, фінікійська Астарта і малоазійська Кібела. Близька до них і грецька Деметра. Культ Богородиці тісно пов'язаний з основним заняттям населення — землеробством. Богородиця шанувалась як богиня родючості.

Богослужбові книги — книги, що містять правило та опис порядку богослужіння, а також тексти для них. У православ'ї для треб

(хрещення, вінчання, похоронної відправи тощо) використовується «требник»; для проведення літургії та інших церковних служб — «служебник», «часослов», «чиновник», «триодь» та ін.

Богослужіння — відправлення певних релігійних обрядів. Богослужіння поділяються на колективні, *масові* чи *власне церковні* та *приватні (треби)* — на замовлення окремих віруючих. Справляє певний естетичний і психологічний вплив на віруючих за допомогою специфічних культових дій, обрядів, співу, проповідей тощо.

Богохульство — образа імені Бога, діви Марії, святих, предметів культу, що карається церквою і світськими властями тих держав, де та чи інша церква є державною. Покарання за богохульство були одним із засобів боротьби проти вільнодумства, свободи совісті. Згідно з законами царської Росії, за богохульство була передбачена кара від 6 до 15 років каторги. Нерідко людей карали за атеїстичні погляди, хоча в них елементів богохульства власне не було. У такому випадку оголошувався сам факт невіри в Бога.

Брахма — вищий Бог в пантеоні індуїзму. Виникнення уявлення про Брахму як творця та охоронця загального порядку припадає на пізньоведичний період (перша половина I тис. до н.е.), коли виникло класове суспільство, виділилися і набули певного впливу жерці-брахмани. Брахмани порушили і розвивали ідею про божественну трійцю — «тримурті», в якій Брахма виступав як творче начало. Проте в очах віруючих Брахма був надто абстрактним образом, тому значного поширення набуло поклоніння двом іншим богам трійці — Вішну та Шиві.

Брахман — (неточно — брамін, браман) — жрець, представник вищої касты в Індії. З введенням культу Брахми та ускладненням релігійного ритуалу обов'язки жерця набули спадкового характеру, і брахмани утворили особливу соціальну групу. Вони монополізували вивчення Вед, оголосивши їхню мову (ведичний санскрит) священною, користуватися якою могли лише брахмани і твердили, ніби вони могли впливати на богів. Нині брахмани займаються не тільки культовим служінням, а й іншими видами діяльності. Проте багато з них живуть за рахунок віруючих.

Брахманізм — стародавня індійська релігія, що виникла на початку

I тис. до н.е. як подальший розвиток ведичної релігії. Зародження брахманізму знаменувало вироблення єдиного релігійного канону. Брахманізм, як релігія класового суспільства, освячувала царську владу, соціальну нерівність, поділ суспільства на варни і касты, які проголошувались божественним установам.

Будда — у буддизмі (санскр. — просвітлений, той, що пізнав вищу істину) — істота, яка досягла внаслідок численних перевтілень абсолютної досконалості і яка може вказати іншим «істинний шлях до спасіння». Згідно з вченням буддизму, кожного разу, коли людство відхиляється від цього шляху, приходять новий Будда, щоб вказати людям істину. Інколи ім'ям Будди називають того, хто самостійно досяг «святості» і увійшов у нірвану. У буддійських релігійних книгах вказується різна кількість Будд, дається їхня класифікація. Не виключено, що в основу традиційної біографії Будди покладено життя одного з перших засновників буддизму. Якщо в ранній період Будда зображався людиною, яка першою увійшла в нірвану, то пізніше він був обожнений. На його честь споруджували храми, утвердився складний культ, іноді в формі ідолопоклонства.

Вакханалії — нічні свята на честь бога Вакха (Діоніса), що мали оргастичний характер і користувалися особливою популярністю в Італії з початку II ст. до н.е. У вакханалії брали участь вільні та раби незалежно від статі, віку і належності до тієї чи іншої народності. Жрецькі функції виконувалися переважно жінками. Вакханки в священному шаленстві розривали на частини живого бика і поїдали сире м'ясо заради прилучення до «божественного начала». З цим обрядом безпосередньо пов'язане християнське причастя.

Варфоломійська ніч — «криваве весілля» — масове знищення гугенотів католиками 1572 р. у Парижі в ніч перед «святом св. Варфоломія» (24 серпня). Різанина відбувалася і в провінціях. За три дні побоїща було вбито близько 30 тис. осіб. Варфоломійська ніч була організована католичкою — матір'ю короля Карла IX королевою Катериною Медічі й керівниками католицької партії Гізами, які скористалися приїздом гугенотського дворянства до столиці з нагоди весілля глави гугенотів короля Генріха Наваррського і сестри Карла IX Маргарити Валуа. Мета Варфоломійської ночі — послабити та придушити протестантський рух.

Ватикан — центр католицизму, папська міні-державка, розташована на території Риму (площа 44 га), офіційна резиденція (з 1870 р.) римських пап. Має всі атрибути держави: уряд в особі курії, прапор, герб, пошту, телеграф, телецентр, армію, тюрму, валюту, банк «Святого Духа», дипломатичні відносини з 100 країнами світу. Ватиканська держава була утворена в 1929 р., її глава — папа римський. Уряд (курію) очолює статс-секретар, він же міністр закордонних справ. При папі існує дорадчий орган — Синод, який вирішує церковні справи. Ватикан має у різних країнах широку

мережу університетів, академій, коледжів і семінарій, а також монастирів, політичних партій, профспілкових організацій, спортивних товариств. Ватикан керує діяльністю помісних католицьких церков і монастирів у різних країнах світу.

Вівтар — східна частина храму, піднята над підлогою на два-три східці. У православних церквах вівтар відгороджено від решти приміщення іконостасом. Тут знаходиться престол. У вівтарі готуються для причастя хліб і вино, прийняття яких у християнстві замінює жертвоприношення. Слово «вівтар» використовується також у значенні символу «святині», релігійної віри, церкви. Згідно з православними канонами, вхід до вівтаря неосвяченим особам і жінкам заборонений. На практиці ця заборона часто порушується.

Відлучення — релігійне покарання, засіб дисциплінарного впливу на віруючих рішенням вищої церковної інстанції, що полягає у виключенні порушника з церкви чи релігійної громади. Служить засобом залякування віруючих, погрозою неминучого потрапляння відлученого після смерті у пекло.

Відспівування — (похоронна відправа) церковна служба над померлим, яка нібито сприяє полегшенню його становища «на тому світі». Обряд практикується християнством, ісламом, іудаїзмом та іншими релігіями. Деякими сучасними сектами не здійснюється.

Відьма — зла чарівниця, служителька диявола, «нечистої сили». Повір'я приписували відьмі чаклунство, надприродні дії на шкоду людям, а також нічні оргії-шабаші в горах, тобто в місцях стародавніх язичеських культів. Церква, підтримуючи віру у відьом, прагнула утвердити погляди, що жінка є джерелом гріха. Католицька церква розробила навіть методи «викриття» відьом, доводила, що нібито жінки стають відьмами через свою «природну розбещеність», продають душу дияволу й живуть разом з ним. Наприкінці XV ст. було видано керівництво для «розпізнавання» відьом і суду над ними. Книга «Молот відьом» є енциклопедією найчорнішого мракобісся. Сотні тисяч жінок, яких підозрювали у чаклунстві, спалювали на вогнищах інквізиції. Віра у відьом була поширена й на Русі, породжуючи інколи дикі розправи. Ганебні процеси над жінками, звинуваченими в чаклунстві, у більшості країн Європи припинено в XVII ст., проте випадки розправи марновірних людей з відьмами траплялися і в XX ст.

Вікарій — намісник, заступник духовної особи. У католицькій церкві «вікарієм Христа» вважається папа римський. Вікарії існують у протестантській церкві, зустрічаються у ролі помічника священика. У православній церкві інститут вікаріїв (з 1865 р.) встановлено в усіх

епархіях, монастирях і великих парафіях. Вікарій нерідко має сан єпископа та архієпископа.

Віфлеєм — місто в Палестині, поблизу Єрусалима. Відповідно до Старого Завіту, Віфлеєм розглядається як місце народження Давида і «прийдешнього месії». У зв'язку з цим християнство проголосило в Євангеліях Віфлеєм місцем народження Христа. Віфлеєм вважається священним місцем християн та іудеїв.

Вішну — один з основних богів індуїстського пантеону. У наш час поклоніння Вішну та його аватарам (перевтіленням) є найпоширенішою формою релігійного культу в Індії. З аватар Вішну найпопулярніші Кришна і Рама, до них індуїзм відносить також і Будду.

Всеношна — богослужіння у православній церкві напередодні неділі або великого релігійного свята. Всеношна, або нічне бдіння, починається після заходу сонця і нерідко закінчується після опівночі.

Всесвітня Рада Церков — керівний орган єкуменічного руху, який об'єднує протестантські та деякі православні церкви. Має резиденцію у Женеві. Всесвітня Рада Церков підзвітна асамблеї, що скликається кожні п'ять-шість років й обирається нею. У її складі є президія, центральний комітет, призначений ним виконком, а також секретаріат. Генеральний секретар — фактичний керівник Всесвітньої Ради Церков.

Глосоловія — «говоріння різними мовами», вигукування, позбавлені будь-якого змісту, що спостерігаються у стані релігійного екстазу (наприклад, у п'ятидесятників). Глосоловія — результат психічного перенапруження, яке викликано так званим хрещенням духом, тобто дією «божественного духу» на віруючого (у баптистів, молокан та п'ятидесятників).

Говіння — один з обрядів православної церкви, що готує віруючих до таїнства причастя і сповіді. Людина, яка говіє, зобов'язана відвідувати церковні служби, молитися вдома, постити, тобто не їсти м'яса, молока, тваринних жирів тощо.

Гріх — одна з основних християнських морально-етичних категорій, яка означає порушення волі Бога, падіння Адама і Єви, які, згідно з Біблією, скуштували плід забороненого дерева пізнання добра і зла. Гріх — поняття, за допомогою якого релігійна мораль оцінює дії, що суперечать Божим заповідям. Під гріхом релігія також розуміє стан душі, який виникає під дією порушення заповідей релігійної моралі.

Гугеноти — прибічники протестантсько-кальвіністської церкви у Франції (див. Варфоломійська ніч).

Гурії — фантастичні прекрасні діви, які існують, згідно з ученням ісламу, для усолоджування праведників у раю. У Корані гурії визначаються як «чисті жінки», яких не торкалися ні люди, ні джини.

Далай-Лама — титул глави ламаїстської церкви в Тибеті, якого шанують віруючі як «живого Бога» (бодхисатву) в образі людини. Титул Далай-Лама встановлений у XIV ст. Церковна й світська влада Далай-Лама є успадкованою (як і всі лами, він пов'язаний обітницею безшлюбності). Його спадкоємець, за релігійними правилами, обирається групою вищих лам, які нібито визначають, у кого з хлопчиків, народжених незабаром після смерті Далай-Лама, «перевтілювся» попередній Далай-Лама.

Дацан — ламаїстський храм, монастир.

Декан — помічник абата в католицькому монастирі, старший священик у католицькій та англійській церквах, який завідує справами кількох парафій, а також старший кардинал-єпископ.

Десятина — відрахування десятої частини всіх прибутків віруючого на користь церкви. В наш час зберігається в усіх християнських церквах і громадах. В ісламі різновидом десятини є закят.

Диякон — третій, нижчий сан священнослужителя, помічник єпископа і священика під час богослужіння у православній, католицькій, англійській і протестантській церквах, у ряді сект (в останніх він не є священнослужителем). **Протодиякон** — перший або старший диякон, **ієродиякон** — диякон у ченців.

Догмат — основне положення того чи іншого віровчення, що визначається абсолютною істиною, яка має силу непохитного авторитету та не підлягає критиці. Вимога беззастережного визнання догмату, сліпого прийняття їх на віру — головна вимога християнської церкви. Заперечення будь-якого догмату розцінюється церквою як ересь і піддається анафемі. *Догматика* — систематичний виклад основних догматів.

Домініканці — католицький жебракуючий чернецький орден. Заснований на початку XIII ст. ченцем Домініком для боротьби з еретиками. З 1232 р. домініканці відали інквізицією, одержали право повсюдної проповіді та викладання в університетах. З рядів домініканців вийшли відомі схоласти (Альберт Больштед, Фома Аквієський) і містики (Майстер Екхарт, Таулер). Домініканці усіма засобами допомагали папству придушувати антикатолицький та антифеодальний виступи. У наш час — один з найвпливовіших орденів.

Друге пришестя — у християнському віровченні очікувана друга поява Христа на землі для посоромлення «нечестивців» і дарування «блаженства» віруючим. Віра у друге пришестя поширилася серед християн з формуванням євангелійного міфу про земне життя Христа. Вчення про друге пришестя широко використовується церквою для зміцнення релігійної віри.

Дух — у релігії та міфології безплотна, надприродна сутність, яка уособлює людське мислення, свідомість, психічні здібності. В релігійному та ідеалістичному світогляді дух розглядається як первинне щодо природи. У релігіях під духом нерідко розуміється особливе нематеріальне начало, розумне і самодостатнє, тобто Божество. Звідси походить догмат християнського положення про третю іпостась Святої Трійці.

Духовенство (духівництво) — служителі культу, які вважаються посередниками між Богом і людьми, що здійснюють культові дії — таїнства, а також виконують роль проповідників віровчення певної релігії. У православ'ї духовенство поділяється на *чорне* (ченці) та *біле* (ім дозволяється одружуватись).

Дячок — церковний служитель, який допомагає диякону та священику в церковних справах, інша назва — причетник (паламар). Дячки у православній церкві зуться псаломщиками, оскільки найчастіше вони, в храмах читають Псалтир.

Едем — за біблійною легендою, земний рай, місце перебування людини до гріхопадіння, звідки перші люди були вигнані за гріхопадіння.

Екзарх — 1. У Стародавній Греції глава жерців, які перебували при храмі. 2. У Візантійській імперії правитель області (діоцезу), а також єпископ, що завідує церквою в діоцезі. 3. В сучасному православ'ї глава церковного округу у межах адміністративно-територіальної області.

Ектенія — у православній церкві молитва, що входить до складу богослужінь, яка проголошується звичайно дияконом і містить благання, звернені до Бога. Види ектеній, згідно з обсягом та характером прохань, — велика, просительна й мала. За допомогою ектеній у свідомість віруючих вселяється думка, що церква здатна допомогти в нещасті й усі надії слід покласти на Бога.

Енцикліка — спочатку округне послання єпископа, тепер послання римських пап духовенству та віруючим, присвячені найважливішим соціально-політичним, релігійним і моральним питанням, їм надають особливого значення, оскільки енцикліки не

обговорюються і є обов'язковими до виконання. Вони значною мірою покликані визначити особливості формування суспільної думки з основних політичних і соціальних проблем сучасності. Пишуться латинською мовою,

Ешибот — іудейська школа, що готує рабинів. Навчання в ешиботі має схоластичний характер. Основні предмети: Біблія і Талмуд. У багатьох країнах, у тому числі і в нашій, ешиботи існують і сьогодні.

Єзуїти — члени чернечого католицького ордену «Товариство Ісуса», створеного 1534 р. Ігнатієм Лойолою для боротьби з інакомислячими.

Епархія — церковний адміністративний округ на чолі з архієреєм (єпископом). Епархії поділяють на «благочинні округи», їх очолюють благочинні (старші священники), вони об'єднують кілька парафій.

Єпископ (інша назва — архієрей) — вищий ступінь священства у християнських церквах, які визнають єпископат. Лише єпископи можуть рукопокладати у диякони, священники та єпископи (останнє — разом з іншими єпископами). Єпископ також призначає на нижчі посади кліру, освячує храми тощо, йому підпорядковані всі церковні установи, що перебувають у межах його єпископату (або епархії), монастирі, духовні семінарії та ін., крім тих, які знаходяться під безпосереднім керівництвом церковного центру. В православній церкві єпископ обов'язково повинен бути ченцем. Почесні звання для єпископа: *архієпископ* і *митрополит*. У церкві є три основні ступені священства: *диякон*, *ієрей* (*священник*) та *єпископ*.

Єпітімія — у православній та католицькій церквах морально-виправний захід, що накладається на мирян, ченців і священників за порушення церковних канонів. Призначається священником-духівником, іноді добровільно приймається віруючими. Види покарань: тривала молитва, тривалий піст, земні поклони перед іконою, ходіння на прощу до святих місць тощо. Єпітімія визначається і признається найчастіше під час сповіді.

Єпітрахіль — частина обов'язкового для богослужіння облачення священників усіх трьох ступенів православної ієрархії, вид фартуха з хрестами, зшитого з двох широких стрічок, який одягається на шию і опускається до землі. Крім цих основних частин одягу священнослужителів кожному ступеню ієрархії належить і ряд інших речей облачення: чим вищий ступінь, тим їх більше і тим вони

складніші. Деякі елементи облачення служать духовенству нагородами — подвійний *орар*, *набедреник*, *палиця*, *митра*.

Єресь — релігійне вчення, що суперечить офіційно прийнятій доктрині, відступ від основних принципів віровчення і культу.

Єретик — у вустах представників церкви принизливе слово, вживане для характеристики супротивників офіційної церковної доктрини, прихильників так званої єресі.

Жертвоприношення — один із стародавніх релігійних обрядів. Виникло в епоху первісного суспільства, коли мисливці кращу частину своєї здобичі залишали для духів померлих предків або духів-покровителів. Жертвоприношення набувало часом диких, бузувірських форм. У тій чи іншій формі воно збереглося в усіх релігіях і до сьогодні: запалювання свічок і лампад, освячення хліба, плодів, поминання батьків на могилах, причастя, обітниця тощо.

Життя святих — життєписи мучеників, аскетів, ченців, князів та інших, проголошених церквою святими. Склалися у вигляді біографій з чітко вираженою церковною тенденцією, включення у них молитов, повчань і казкових епізодів.

Закон Божий — обов'язковий навчальний предмет у початкових і середніх школах царської Росії, який містив вивчення молитов, катехізису, основ богослужіння, церковної історії. Викладався закон Божий священнослужителями і спрямовувався на виховання дітей та юнацтва в дусі православ'я. З відокремлення церкви від держави і школи від церкви викладання закону Божого в державних школах було відмінено. В наш час робляться спроби відновити викладання закону Божого у загальноосвітній школі, що суперечить Конституції України.

Замова — словесні формули, заклинання, магичні молитви, які нібито мають чудодійні властивості визначати сприятливий збіг обставин у житті людей, відвертати нещастя, захищати від ворогів і спокусників. За своєю суттю замова — невід'ємний елемент первісної магії. В сучасних релігіях замова існує у формі молитов і проклять, з якими віруючі та служителі культу звертаються до Бога з проханням врятувати від життєвих негараздів або ж покарати грішників і відступників від віри.

Заповіді — релігійно-моральні настанови в іудейській релігії, які начебто власноручно написані богом Яхве на кам'яних плитах (скрижалях) і вручені Мойсею на горі Синай. З виникненням християнства ці заповіді були доповнені заповідями блаженства, проголошеними Ісусом Христом у Нагорній проповіді, і включені до

християнського морального кодексу. Відбір заповідей з безлічі побутових, моральних та інших правил поведінки значною мірою здійснювався іудейськими, а потім християнськими священиками.

Зороастризм — релігія стародавніх народів Ірану, Середньої Азії, Азербайджану, засновником якої вважається міфічний пророк Заратустра. Зороастризм як релігія виник у I тис. до н.е. Вчення зороастризму викладено у книзі Авеста. Для цієї релігії характерні: дуалізм (уявлення про наявність у світі двох божественних начал — добра і зла, що ведуть між собою непримиренну боротьбу); поклоніння вогню; засудження жертвоприношень; віра в пришестя месії; страшний суд; потойбічне життя. Багато з ідей зороастризму вплинули на формування іудаїзму та християнства.

Ігумен — настоятель православного монастиря. У великих монастирях має сан архімандрита.

Ідол — виготовлений предмет, що уособлює божество, якому вклонялися у глибоку давнину. Ідолопоклонство, пережиток тотемізму та фетишизму, зберігається в сучасних релігіях у вигляді поклоніння іконам, статуям, культовим атрибутам. З дохристиянських часів зберігся Збруцький ідол, знайдений на Тернопільщині в 1848 р.

Ієрарх — представник вищого християнського духовенства: *papa, патріарх, кардинал, єпископ, архієпископ.*

Ієрархія церковна (священновладдя) — сукупність церковних чинів у порядку субординації, форма організаційного церковного устрою.

Ікона (зображення, образ) — живописне зображення богів, святих, різних надприродних істот, яке служить предметом релігійного поклоніння і вшанування. Іконовшанування поширене в католицизмі, православ'ї, буддизмі, ламаїзмі та інших релігіях. Первісне християнство не знало ікон. В іконопоклонінні помітні ознаки фетишистських і магічних вірувань.

Іконоборство — рух проти вшанування ікон, що тривав впродовж VIII — першої половини IX ст. у Візантії. Імператор Лев 111 у 726 р. видав едикт проти вшанування ікон. Іконоборці проголосили писання ікон та їхнє вшанування ідолопоклонством і спотворенням християнства. Внаслідок цього було знищено шедеври візантійського мистецтва. Сьомий Вселенський собор 787 р. засудив іконоборство, але це не привело до його заборони. Лише у 843 р. імператриця Феолора відновила іконовшанування. Нині заперечують вшанування ікон різні протестантські церкви і секти (баптисти, адвентисти, свідки Єгови та ін.).

Іконостас (місця стояння ікон) — спеціальна стіна, на якій розташовані ікони. Вона відгороджує вівтар від основної частини православного храму. Ікони на іконостасі розміщені за церковною ієрархією: зображення Ісуса Христа, Богородиці, апостолів, пророків, святих, ангелів. Іконостас має троє дверей: центральні — «царські врата» і двоє бокових — дияконських. Іконостаси, як правило, різьблені і прекрасно оздоблені. Вони є справжнім зразком православного церковного мистецтва і справляють емоційне враження на віруючих.

Імам — духовна особа в ісламі: 1. Верховний глава шійтського напрямку ісламу. 2. Основоположник кожного з чотирьох напрямів сунізму. 3. Верховний правитель ісламської теократичної держави, який зосередив у своїх руках усю повноту світської та релігійної влади. 4. Керівник богослужіння в мечеті. 5. Духовний керівник, наставник мусульман.

Індекс заборонених книг — переліг книг і журналів, які церква забороняє читати, видавати, поширювати віруючим без особливого на те дозволу. Вперше був підготовлений та виданий за вказівкою Папи Павла IV 1559 р. До індексу заборонених книг належать праці видатних природознавців, філософів, істориків, письменників, читання яких, на думку католицької церкви, може похитнути віру в Бога. З 1966 р. видання Ватиканом індексу заборонених книг припинено, проте католицька церква намагається зберегти контроль над духовним життям суспільства в інших формах.

Індульгенція — папська грамота, що давала віруючим відпущення скоєних і нескоєних гріхів. Католицькі богослови обґрунтовували необхідність індульгенції тим, що церква володіє запасом (скарбничкою) добрих справ, зроблених Ісусом Христом, Богородицею та святими. Це дає змогу покривати гріхи інших людей. Торгівля індульгенціями викликала обурення в усіх прошарках суспільства, вимога її припинення була одним з головних гасел Реформації.

Ініціації — обряди посвячення підлітків, молоді у повноправні члени племені. Вони полягали в суворих моральних і фізичних, іноді жорстоких випробуваннях: надрізи на шкірі, вибивання зубів, вищипування волосся, обрізання, обпалювання вогнем тощо. Старійшини і племенні чаклуни розкривали молоді зміст звичаїв, священних переказів і вірувань племені. Як пережиток ініціації збереглися в сучасних релігіях у формі обрядів, ритуалів і таїнств.

Інквізиція — судова установа католицької церкви, створена у XIII ст. для боротьби з еретиками. Впродовж усієї історії інквізиція виступала запеклим ворогом передової суспільної і наукової думки. Проте вона не змогла зупинити науковий та соціальний прогрес. Інквізицію було скасовано у XVIII ст., однак папи римські зберегли право піддавати прокляттю і відлучати від церкви так званих еретиків. У 1965 р. інквізиція була перетворена в Конгрегацію віровчення, що зберегла деякі функції інквізиції. В сучасних умовах вона діє більш витонченими методами.

Іпостась — богословське поняття, що розкриває сутність кожної з трьох осіб християнської Трійці — Бога-отця, Бога-сина, Бога-святого духа.

Кааба (буквально куб) — головна мечеть мусульман у місті Мекка, в якій міститься «чорний камінь», нібито посланий Аллахом з неба. Кааба є святилищем і місцем паломництва мільйонів мусульман арабського Сходу.

Каббала — теософське релігійно-містичне вчення, поширене серед прихильників іудаїзму. Каббала являла собою особливий спосіб символічного тлумачення священних текстів, при цьому словам та числам надавалося містичне значення. Крім того, Каббала — різновид практичної магії, метою якої є вплив на надприродне за допомогою зосередженого споглядання і розгадки таємних імен Бога, виконання різних молитов і вербальних формул, розшифровки літерних і цифрових комбінацій. Особливий вплив мала на послідовників християнства та ісламу.

Кагал (громада) — форма самоврядування у єврейських громадах у країнах Східної Європи. Правління в іудейській громаді побудоване на основі теократичного принципу. Кагал очолювався рабином, який мав право судити, карати і відлучати від релігії. Кошти, необхідні для утримання адміністративного кагального апарату, надходили за рахунок податків. Кагал гал керував не лише релігійним, а й економічним і політичним життям євреїв.

Кадило — посудина для куріння фіміаму під час християнського богослужіння. Являє собою круглу металеву чашечку з пересувною кришкою, підвішену на 3—4 ланцюжках, з'єднаних у верхній частині. В кадило кладуть жаринки, на які насипають ароматичну смолу, ладан або інші запашні речовини. Запозичено християнством з релігій країн Близького Сходу.

Калим — шлюбний викуп за наречену її батькам або родичам. Поширений в основному серед мусульман. Крім того, сплата калиму розглядається як попередня умова укладання шлюбу.

Канон — встановлене християнською церквою правило, яке не підлягає зміні і має сприйматись як Богом дана істина. Таким є символ віри, догмат про Ісуса Христа, книги Святого Письма та ін. Крім того, це сукупність правил у галузі богослужіння, проведення обрядів, вияв ієрархічних стосунків, церковного права.

Канонізація — зарахування церквою до лику святих і введення культу нового святого.

Канонічне право — сукупність правових норм, що ґрунтуються на церковних канонах (правилах). Склалося історично і обумовлене тією роллю, яку відіграє церква в тому чи іншому суспільстві. Норми канонічного права не є правовими, оскільки вони не мають юридичної санкції. Вони мають значення лише для певної християнської церкви.

Капела — у католицькій та англіканській церквах невелика культова споруда для проведення родинних або приватних богослужінь і молитов, а також для зберігання релігійних реліквій.

Капелан — 1. Католицький священик, який перебуває при капелі, а також помічник парафіяльного священика. 2. В лютеранській церкві помічник проповідника. 3. В англіканській — священик при домашній церкві. 4. Військовий священик в арміях багатьох західних країн для проведення богослужінь у військових частинах, нагляду за моральним і духовним станом солдатів, їхньої ідеологічної обробки. Капелан представляє в армії інтереси тієї церкви, до якої сам належить і підпорядкований її керівництву.

Капітул — 1. Рада каноніків при єпископі або кафедральному соборі у католицькій і англіканській церквах, яка бере участь в управлінні діоцезією (єпархією). 2. Колегія при настоятелях католицьких чернечих і військово-чернечих орденів.

Каплиця — невелика молитовна споруда без вівтаря. Каплиці встановлювалися на перехресті шляхів, біля джерел води, на кладовищах тощо.

Капуцини — монахи жебракуючого католицького ордену, заснованого в 1525 р. в Італії з метою протидіяння Реформації. Члени ордену активно займалися місіонерською діяльністю і завзято захищали папську духовну владу. Існують до нашого часу.

Кардинал — вищий духовний сан у католицькій церкві. Право возведення у кардинальський сан належить лише папі римському. Кардинал — найближчий радник папи. Після смерті понтифіка вони обирають із свого середовища нового папу. Основною відзнакою кардинала є червона мантия.

Карма — поняття, яким у брахманізмі, буддизмі та індуїзмі називають своєрідну містичну силу або автоматично діючий «закон відплати», згідно з яким поведінка людини в реальному житті зумовлює її нинішню долю і посмертний стан душі. Остання зазнає багато перевтілень. За праведне життя людина може досягти мокші, тобто спасіння чи повного звільнення від страждань.

Катехізіс (повчання) — книга, що містить короткий популярний виклад основ християнського віровчення і моралі, викладених у формі запитань і відповідей. Він побудований, як правило, на основі Символу віри, заповідей Божих, молитов; іноді включає літургійні пісні та ілюстрації на біблійні сюжети; використовується для початкової релігійної освіти. Катехізіс буває католицьким, православним, протестантським.

Католикос (головний) — титул верховних ієрархів вірмено-григоріанської та грузинської православної церков.

Келія (кімната) — окреме помешкання для проживання ченців у монастирі або біля нього. В келії проживають один або два ченці.

Кірха — лютеранський храм, для якого характерні строгі форми і скромний інтер'єр.

Клерикали — релігійні діячі, що виступають за посилення ролі церкви в суспільно-політичному житті, клерикалізацію школи, преси, культури тощо; члени релігійних політичних партій, об'єднань, спілок та ін.

Клерикалізм — суспільно-політична течія, що домагається посилення ролі церкви і духовенства в усіх сферах суспільного життя.

Клір — узагальнена назва у християнстві священнослужителів.

Клобук — ковпак православних ченців, чорного кольору, який складається з камилавки — циліндричної шапки, розширеної доверху, і куколя — тканини, що спускається вниз трьома довгими кінцями. Колір і форма елементів клобуку, наявність різних символів і прикрас засвідчують місце його володаря у церковній ієрархії. Митрополити та патріарх носять білі клобуки.

Кoadьютор — духовна особа у католицькій церкві, яка призначається як заступник кардинала чи єпископа на випадок його хвороби або втрати працездатності через похилий вік. У православній церкві такий заступник називається *вікарій*.

Коляда — цикл стародавніх слов'янських новорічних дохристиянських свят, у період зимового сонцестояння, присвячених аграрному культу, що супроводжувалися веселими звичаями

(перевдяганням, іграми, танцями, ворожінням, піснями, висловлюванням господарям щастя та благополуччя й обдаруваннями колядників тощо). З поширенням християнства коляди за часом збігалися із святом Різдва. Пізніше церква багато з обрядів коляди асимілювала з християнськими культовими діями.

Конгрегації — органи управління Ватикану як центру всесвітньої католицької церкви. Вони мають широко розгалужений апарат, який перебуває безпосередньо при папі та римській курії, а також функціонує у багатьох країнах світу. Конгрегації є провідниками політики Ватикану, контролюють і спрямовують діяльність установ і відомств католицької церкви.

Конклав — зібрання кардиналів для обрання нового папи, а також назва залу Сикстинської капели у Ватикані, де відбувається це зібрання. Вхідні двері до капели замикають і не розкривають доти, поки не буде обраний новий папа.

Конкордат — угода між папою римським та урядом певної країни, якою визначаються умови діяльності й привілеї католицької церкви. В угоді також визначаються умови дипломатичних відносин з Ватиканом, питання оподаткування, призначення єпископів, сімейно-шлюбних стосунків та ін.

Конфесія (вірсповідання) — релігійний напрям, який має більш-менш чітку організаційну структуру, власне віровчення і культову практику, що відрізняє його від інших релігійних церков і організацій.

Конфірмація — католицьке таїнство миропомазання, що здійснюється над дітьми у віці 7—12 років єпископом в урочистій обстановці в присутності батьків і рідних дитини. У православних миропомазання здійснюється одночасно з хрещенням немовлят. У протестантів цей обряд не є таїнством, а розглядається як публічний акт, що символізує досягнення молодими людьми повноліття (15—17 років), які здатні свідомо прийняти релігійне віровчення.

Коран (від араб. «аль куран» — те, що читають) — основна священна книга мусульман. Згідно з віровченням ісламу Коран існує вічно, оригінал зберігається в Аллаха, який частинами у формі віщих снів передав Мухам меду через ангела Джебраїла. Коран — найбільший твір арабської прози VII ст., ділиться на 114 сур (розділів), кожна з них розподіляється на аяти (фрази) різної величини (від 286 до 3 аят). Коран був переданий пророку спочатку в Мецці, а потім у Медині. При житті Мухаммеда Коран існував в усній формі, а після його смерті оформлений як рукописна книга, що вважається основою віровчення. Містить релігійні настанови, повчання, правила, заборони,

накази культового, юридичного і господарського характеру, вимоги морально-етичної поведінки. Для розуміння та інтерпретації Корану необхідно було створити *традицію тафейра* (схоластичне тлумачення тексту) і доповнити іншими віросповідними книгами: Суною та Шаріатом. Коран є цінною історико-культурною пам'яткою середньовічної епохи історії арабів.

Креационізм (від лат. — створюю) — релігійне вчення про створення світу Богом з нічого. Ідеї креационізму поширені в багатьох релігіях, але найбільш виражені в іудаїзмі, християнстві, ісламі. Креационізм фактично до XIX ст. панував в усіх галузях знань. Нині панує ілюціоністська теорія походження світу. Крім того, використовуються і модерністські форми креационізму, такі як концепції божого «першоатома», перманентного творіння, християнського еволюціонізму тощо.

Кринос — місце для півчих, читців та причетників у православному храмі, розташоване перед іконостасом праворуч і ліворуч від амвону.

Кришна (з інд. санскр. — чорний, темний, Верховний) — в індуїстській міфології Бог-рятівник, одне з перевтілень верховного Бога Вішну. В релігії Товариства Свідомості Кришни він є втіленням Верховної Особи Господа. Вважається, що Кришна — реальна історична особа, що згадується у ведичній літературі як мудрець і пророк, мудрий політик і хоробрий воїн, який поступово був обожнений. У книзі «Бхагавад-гіта» Кришна зображується як втілення найвищого Божества в кришнаїзмі.

Ксьондз — назва духовної особи в римо-католицькій церкві Польщі, переважно священика.

Курія — назва уряду міні-держави Ватикану. Складається з різних трибуналів (судових палат), секретаріатів (у справах віри і мирян екуменізму), різних комісій, а також кардинальської колегії і єпископського синоду з дорадчими функціями. Очолює курію статс-секретар у чині кардинала.

Куші (інша назва — сукот) — іудейське свято, відзначається восени в пам'ять про сорокарічний вихід євреїв з вавилонського полону. Згідно з традицією свято проводиться у куренях з солом'яною або листяною покрівлею, що називається сукка й символізує вдячність Богу за добрий врожай і щасливий вихід з полону. У синагогах під час свята відбувається процесія, учасники якої тримають гілки пальми і верби, якими потім стукають об підлогу і випрошують дощу. В останній день свята починається річне коло читання Тори у синагозі.

Кюре (той, хто піклується) — католицький парафіяльний священик у Франції, Бельгії та деяких інших країнах Західної Європи.

Лавра — назва великих і найбільш впливових православних чоловічих монастирів, що підпорядковані вищій церковній владі. Безпосереднє керівництво здійснюють намісники в сані архімандритів. Лавра користувалася особливими правами, мала самостійність в управлінні, кількість ченців у ній не обмежувалась. Руська православна церква має чотири лаври: Києво-Печерська (з 1182 р.) в Києві, Почаївська (XIII ст.), що зараз знаходиться в Тернопільській області, Троїце-Сергієва (з 1744 р.) в Загорську, Олександро-Невська (з 1797 р.) в Санкт-Петербурзі.

Лазан — ароматична смола, якою кадять під час богослужіння. Використовується у культовій практиці різних релігій для куріння фіміаму богам і викурювання з храму злих духів. Добувають з тропічного дерева босвелії.

Лама — буддистський монах у Монголії, Бурятії і Тибеті. Серед лам існує субординація, на основі чернечих обітниць вони поділяються на *гелун* (*вищих*) і *баньді* (*нижчих*). Релігійна диференціація відповідала соціальній. Нижчі лами вважалися представниками Будди на Землі, а вищі були втіленням божества і наділялися надприродними властивостями.

Легат — духовна особа, яка виконує особливе доручення папи римського в країнах, з якими Ватикан, як правило, не має офіційних дипломатичних відносин.

Лісовик — лісовий дух, господар лісу в стародавній слов'янській міфології та фольклорі. Уявлявся в образі чоловіка, який не має тіні. Під опікою лісовиків перебувала лісова рослинність, птаці та звірі. У лісовиків шукали захисту і приносили жертву у формі їжі, яку залишали на галявині. Тепер це казковий образ.

Літургія (чи обідня) — найголовніше християнське богослужіння, що проводиться архієреєм або священиком. У православ'ї літургія має три частини: проскомідію; літургію оголошених; літургію вірних; у католицизмі — дві частини, змінено також порядок читання Святого Письма, склад молитов тощо. Обов'язковим елементом літургії є таїнство причастя (євхаристія). На думку богословів літургія сприяє духовному відродженню, єднає віруючих з Богом.

Логос — у більшості релігійних і філософських вчень вживається як найвища світова закономірність, розумна основа світу, божественний закон.

Люцифер (староєврейське — протидіяти) — диявол або сатана. В різних релігіях трактується як злий дух, глава злих сил, які є винуватцями зла, штовхають людей до гріха, панують у пеклі. У християнстві — супротивник Бога. Віра в Люцифера склалася на основі уявлень у родоплемінному суспільстві про злих і добрих духів.

Магія (чаклунство) — сукупність релігійних уявлень та обрядів, По з вірою у надприродну силу, яка нібито здатна чудодійно впливати на хід подій у житті людей, зумовлювати збіг сприятливих чи несприятливих обставин у їхній життєдіяльності. Магія поширилася серед усіх народів земної кулі в різних формах: виробнича, лікувальна, шкідлива тощо. Магічні уявлення та дії збереглися у формі побутових забобонів до наших днів. Елементи первісної магії у трансформованому вигляді збереглися в усіх сучасних релігіях.

Мазар — надмогильні споруди, мавзолеї у місцях поховання мусульманських релігійних діячів, що набули статусу святих.

Мара (вбивати, знищувати) — в багатьох релігіях і міфології народів світу демонічне уособлення зла. У мірах народів Європи мара — втілення нічного страхіття; у слов'ян — смерті, знищення; у буддизмі — бог смерті, який панує у світі. Образ мари походить з індоєвропейської культури.

Мартиролог — списки мучеників, складені календарно за датами їх смерті на весь церковний рік; збірник оповідей про мучеників перших століть християнства, які постраждали за віру. Пізніше мартиролог увійшов до святців, у яких оповіді про мучеників чергувалися з життєписами «святих». Пізніше мартирологи стали включати до місяцесловів (святців).

Масляна — стародавнє слов'янське свято, приурочене провадам зими і зустрічі весни. Відзначається на тижні, що передує передпасхальному посту. Дні святкового тижня мали традиційні назви: Понеділок — зустріч, Вівторок — загравання, Середа — ласощі, Четвер — гуляння, П'ятниця — тещина вечірка, Субота — вдовині посиденьки, Неділя — проводи. Обрядові дії мали очищувальний характер і були покликані сприяти швидкому приходу весни. Основним атрибутом свята було споживання круглих млинців, що символізували Сонце. Генетично масляна пов'язана з культом предків, обрядові дії свята мали забезпечити їм допомогу в господарстві. У різних слов'янських народів масляна відзначається по-різному. Спроби церкви пристосувати масляну до християнського святкового календаря не були успішними і в Україні вона відзначається як народне традиційне свято.

Масорети — іудейські автори, які переписували, редагували, зберігали та передавали з покоління в покоління стародавні єврейські й арамейські тексти Старого Завіту. Вони встановили правопис біблійних текстів, упорядкували богословські примітки до старозавітних оповідань. Відредагований Старий Завіт дістав назву *масоретського*.

Махді — ісламський месія, особа, що йде вірним шляхом під проводом Аллаха і має сповістити про кінець світу, уявлення про якого сформувалося у шиїзмі, а згодом було прийняте сунітами. Вчення про міфічного Махді використовували служителі культу для насадження серед мусульман псевдооптимістичних поглядів на майбутнє.

Маца — пасхальні тонкі коржики з неквашеного тіста, що їх іудеї випікають в пам'ять про скитання євреїв у пустелі. Іудаїзм вимагає вживати мацу замість хліба в дні релігійного свята пасхи. В дійсності випічка маци запозичена зі стародавнього східного магічного обряду приготування хліба з продуктів нового врожаю.

Медресе — релігійна ісламська середня школа чи вищий навчальний заклад, розташований у мечеті або у спеціальному приміщенні при ній. В медресе готують мусульманських мулл, суддів шаріатських судів, викладачів, а іноді й службовців державного апарату в країнах Близького і Середнього Сходу.

Мечеть — культова споруда, в якій моляться мусульмани. До мечеті звичайно прилягає відкритий двір з криницею, фонтаном чи басейном для ритуального омовіння. Над мечеттю здійснюються, як правило, одна або кілька чотирикутних мінаретів, з балконів яких муедзини п'ять разів на день закликають мусульман до молитви.

Миропомазання — таїнство в католицизмі і православ'ї. Як елемент релігійного культу символізує зміцнення духовних сил віруючого на шляху до спасіння. Священик читає молитву про сходження Святого Духа на віруючого і хрестоподібно змащує миром його чоло, очі, вуха, груди, руки, ноги, внаслідок чого, за твердженням духовенства, людині передається Божа благодать. Миропомазання використовується для зміцнення релігійної віри.

Митрополит — 1. У Візантії єпископ митрополії, тобто головного міста області чи провінції. 2. Вищий духовний сан у православ'ї. 3. Другий після патріарха чин у церковній ієрархії. В православ'ї призначається патріархом і синодом. У наш час митрополити є главами великих єпархій і, в основному, входять до складу священного синоду на правах його постійних членів.

Монастир — основна форма організації християнського чернецтва, яке об'єднане в громади на основі віровчення з єдиним статутом життя, спільно володіє житловими та богослужбовими приміщеннями та іншою власністю.

Мормони — Церква Ісуса Христа Святих останніх днів, що виникла у США в 1830 р. Нині існує майже у 150 країнах світу.

Муедзин, муаззин (від араб. оголошувати, сповіщати) — служитель мечеті, до обов'язків якого входить п'ять разів на день сповіщати з мінарету про час настання молитви.

Мулла — служитель культу в ісламі. Становлять особливу соціальну групу подібно до християнського духовенства.

Муфтії — вища духовна особа в ісламі, яка має право виносити рішення з релігійних та державних питань. У країнах традиційного поширення ісламу муфтії обіймають офіційні посади, на які призначає їх уряд. У нашій країні вони очолюють духовні управління мусульман.

Навіювання — процес психологічного впливу, розрахований на некритичне сприйняття інформації, у тому числі й релігійної. Може бути *сугестивним* або *неімперативним*, тобто непомітним для особи. Навіювання зростає в ситуації виконання колективних дій (виконання молитов, псалмоспівів, обрядів тощо), коли вирішальну роль відіграє емоційне співпереживання і наслідування.

Назарет — місто в Палестині (Галілеї), де, за Євангелією, проживав Ісус Христос та його батьки — Йосип і Марія.

Намаз — мусульманська канонічна молитва, яку віруючі мають виконувати п'ять разів на день. Молитву можна виконувати у будь-якому місці, але їй обов'язково повинно передувати ритуальне обливання.

Наставник — виборний служитель культу з мирян старообрядницької безпопівської громади. Здійснює богослужіння, релігійні таїнства та обряди.

Нетрадиційні релігії — реформовані різні східні релігійні вірування, перенесені на ґрунт західної цивілізації. Характерним для них є синкретизм, еkleктичне поєднання різних релігійних вірувань, часто ідей християнства, поєднаних з принципами буддизму, індуїзму, різними містичними вченнями. Кожна з нетрадиційних релігій претендує на універсальність і виключність свого віровчення. Обіцяє людям очищення та спасіння в райській обителі східних богів. Історично нетрадиційні релігії не успадковані етносом, не пов'язані з його культурою, а привнесені внаслідок місіонерської діяльності. В

Україні нетрадиційними релігіями вважаються Товариство Свідомості Кришни, Міжнародна комуна саньянсинів, Церква уніфікації, Всесвітня віра Бахаї та ін.

Нунцій — постійний дипломатичний представник папи римського в країнах, з якими Ватикан підтримує дипломатичні відносини. Нунцій поєднує дипломатичне представництво з наглядом за католицькою церквою у даній країні.

Обідня — див. літургія.

Обрізання — релігійно-магічний обряд відсікання крайньої плоти чоловічого статевого органу, поширений в іудейському (виконується на 8 день від народження дитини) і мусульманському (здійснюється над хлопчиками 7—10 років) культах, а також у багатьох народів Австралії, Америки, Океанії та Африки. Обряд обрізання виник у первісному суспільстві, ним супроводжувався акт посвячення юнаків у групу воїнів, повноправних членів роду. Згодом жерці почали тлумачити його як акт належності до релігії. У сучасних релігіях розглядається як акт релігійної ідентифікації. Християнська церква через 8 днів після святкування Різдва Христового відзначає обрізання Господнє.

Обскурантизм (від лат. темний, затьмарений) — протидія або відкрита боротьба церкви проти розвитку науки й освіти з метою збереження непорушності релігійних вірувань, що вважаються як вічні релігійні істини. Термін набув поширення після виходу у світ відомої сатиричної праці ісламських гуманістів «Листи темних людей» (1515—1517), в якій неосвічені церковники були названі «темними людьми», тобто обскурантами.

Откровення — богословський термін, яким позначається «усе те, що сам Бог відкрив людям про себе і про істинну віру в нього». Згідно з теологічним вченням Бог відкриває себе кожній людині через видимий світ (природу), людську совість (голос Божий), провіденційно сприйняту історію людства, а також через різні знамення і чудеса. За християнським віровченням Боже одкровення міститься у Святому Письмі, в ісламі богооткровенням вважається Коран.

Оранта (від лат. та, що молиться) — образ Богоматері, яка молиться. На іконах вона зображена на повний зріст з піднятими на рівень обличчя руками та повернутими від себе долонями. Іконографічне зображення оранти сформувалося у середні віки і було досить поширене в Київській Русі. Класичним втіленням цього образу є мозаїчне зображення оранти в Софії Київській.

Осанна — молитовний вигук «Допоможи нам». Часто використовується в християнському та іудейському богослужіннях.

Освячення — ритуальна процедура, що здійснюється над матеріальними предметами за допомогою обрядових дій і магічних слів з метою надання їм магічної сили (надприродних властивостей) та включення до системи релігійного культу. Таким є, наприклад, освячення води, хліба, вина. Під освяченням розуміється також санкціонування авторитетом церкви політичної влади, соціальних порядків, традицій і звичаїв.

Паламар — нижчий церковнослужитель у православній церкві.

Панагія — у православ'ї невелика кругла чи овальна ікона із зображенням Богородиці, Трійці чи Христа, що прикрашена коштовностями і є необхідним компонентом облачення єпископа як знак архієрейського сану. Панагія — відображення своєрідного обожнення Діви Марії у православ'ї.

Панахида — 1. Християнська заупокійна відправа. Під час гонінь на ранніх християн панахиду здійснювали вночі, тому одержала назву *всеношна*. У православ'ї вона називається *пара́стасом*. На відміну від відспівування, з яким у неї спільне походження і релігійне призначення, може проводитись через значний проміжок часу після смерті того, кому вона присвячується — на 3, 9, 20 і 40 дні, а також у дні народження і смерті. Існують так звані вселенські панахиди на пам'ять про всіх померлих гідною християнською смертю, і в пам'ять про тих, хто раптово помер без церковного напуття. 2. Громадянська панахида біля гробу чи урни з прахом, присвячена пам'яті покійного. За християнським віровченням призначення панахиди врятувати грішників від пекельних мук або хоча б частково полегшити їх перебування у потойбічному світі.

Панікадило — центральна люстра у православній церкві для встановлення лампад, які тепер часто замінюються електролампочками.

Паперть — ганок або критий майданчик перед входом до православного храму, який інколи переходить у галерею.

Паранджа — жіночий верхній одяг, який згідно з настановами шаріату носять дорослі мусульманки в прилюдних місцях. При одяганні паранджі обличчя та груди закривають густою сіткою з чорного кінського волосся. За покроем паранджа — вид халату з капюшоном і рукавами, нижні частини яких скріплені на спині, капюшон покриває жінку з голови до ніг.

Звичай носіння паранджі пов'язаний із затворництвом жінки, відстороненням її від суспільного життя.

Парафія — нижча територіально-адміністративна одиниця християнської церкви (у православ'ї і католицизмі), що має власний храм і штаб служителів культу. Її очолює рада, яку обирають віруючі. Утримання парафії здійснюється на кошти віруючих.

Паства — віруючі (християни), які складають одну церковну парафію. Назва пов'язана із церковним уподібненням віруючих вівцям, а духовенства — пастухам, яким церква доручила турботу про «спасіння» віруючих.

Пастор — священник у протестантській церкві. Оскільки протестантизм заперечує таїнство священства, він не вважає священників володарями божої благодаті. На відміну від православ'я та католицизму пастор майже не має особливого убрання і веде звичайний для мирян спосіб життя. Проте, як підкреслює сама назва, церква вважає його пастухом, поставленим над віруючими для керівництва ними.

Пасха, Великдень — головне християнське свято, встановлене на честь «чудесного воскресіння» розп'ятого на хресті Ісуса Христа. Проте його витоки слід шукати в іудаїзмі. Щорічно в період весняного отелення тварин стародавні євреї, прагнучи здобути покровительство духів пустелі, приносили їм в жертву перше народжене ягня. Свято називалось умилостивлення — *пейсах*. Перейшовши до землеробства, євреї випікали з нового врожаю прісні коржики — мацу і приносили їх в жертву богам. Пізніше свято стало пов'язуватись з виходом євреїв з єгипетського полону і очікуванням месії. Оскільки перші християни запозичили багато ідей та принципів з іудаїзму, то вони включили в свій календар і свято Пасхи. Проте умилостивлену жертву — ягня в християнстві замінив Агнець Божий — Ісус Христос, який на іконах зображувався у вигляді ягняти (до 692 р.). На Україну свято прийшло разом з християнством. Тут воно зазнало впливу весняних звичаїв і обрядів дохристиянських релігійних вірувань: випікання пасок, розписування яєць, запалювання багаття, вітання з весною тощо. Із родинних слов'янських свят було запозичено звичай ходити на могили родичів, вшановувати їх пам'ять, роздавати милостиню.

Пасхалії — зібрання правил і таблиць для вираховування дня святкування Великодня. Згідно з рішенням Нікейського собору (325 р.) Пасху слід відзначати в першу неділю, що слідує за повним місяцем, який або співпадав з весняним рівноденням, або ж наставав після нього. Не допускається її співпадання з іудейською пасхою. Тому ряд церков складають пасхалії.

Патер — священик у католицькій церкві. Називаючи священика патер — «отцем», церква прагне, як і в багатьох інших випадках, примусити віруючих ставитись до неї з почуттям синовнього послуху і релігійного смирення.

Патристика — сукупність християнських релігійних доктрин, сформованих богословами у II—VIII ст., відомими як отці церкви. Патристика захищала християнство від нападок різних критиків, зображала його як найдосконалішу і корисну для римського суспільства релігію. Тому вона нерідко називається *гіологетикою*. Патристика була першою спробою створити цілісну систему християнського віровчення на основі принципу єдності віри і знання, союзу релігії та античної філософії. Розквіт патристики настав після перетворення християнства в державну релігію Римської імперії. Основна увага була зосереджена богословами на систематизацію християнського віровчення і боротьбу з різними ересями. Згодом було обґрунтовано примат релігійної віри над науковими знаннями, а філософія розглядалась як служниця теології. Найвищий розвиток патристики пов'язується з іменами Василя Великого на Сході і Августина на Заході, твори яких були проголошені непогрішними і включені до «святої спадщини». Заключний етап розвитку патристики пов'язаний з іменами Іоанна Дамаскі на, який систематизував християнське віровчення та заклав основи схоластики. Католицькі та православні церкви розглядають патристику як авторитетне і непогрішне вчення.

Патріарх — вищий духовний сан у православ'ї, глава автокефальної православної церкви у ряді країн. У католицизмі сан патріарха мають керівники окремих єпархій.

Патріархія — церковна область, що підлягає патріархові. В більш широкому значенні означає вищу адміністративну і духовну владу окремих православних церков.

Патріаршество — система управління помісними православними церквами на чолі з патріархом. У Руській православній церкві патріаршество було встановлено в 1589 р. Петро I в 1721 р. ліквідував патріаршество і замінив його синодальною формою правління. Патріаршество було відновлене Помісним собором у 1917—1918 рр. Тепер в Україні існують Українська православна церква Київського патріархату, Українська автокефальна православна церква і помісна Українська православна церква Московського патріархату.

Патрологія — одна з богословських дисциплін у католицьких і православних церквах, яка вивчає життя і діяльність так званих

батьків і вчителів церкви, аналізує та коментує їх твори. В католицизмі і православ'ї твори «батьків церкви» вважаються непогрішними і складають «святую спадщину». Православні богослови не визнають поділу «святої спадщини» на патристику і патрологію. У католицизмі патрологія дає відомості не лише про «батьків і вчителів» церкви, а й про тих письменників, які прислужилися католицизму. Протестантські церкви не визнають непогрішності творів раннях християнських богословів. Останнім часом переглянуті основні принципи ортодоксальної патрології. У наш час непогрішність не поширюється на кожного з вселенських вчителів церкви, а також на всі їх твори і окремі висловлювання. Крім того, нині не визнаються авторитетними їх оцінка суспільно-політичних і наукових проблем.

Пацифізм релігійний (від лат. миротворчий) — рух, основним принципом якого є проповідь миру і засудження війни. Причину війн пацифісти пояснюють відсутністю людської душі. Керуючись біблійною заповіддю «не вбий» вони закликають віруючих до пасивного протесту проти війни — відмови від служби в армії, заклик не брати зброю в руки, пропаганда проти війни тощо.

Піст — релігійна повна або часткова заборона на їжу взагалі чи на м'ясу, рибну, молочну, що встановлюється церквою на певний час. Пости існують *багатоденні* або *одноденні*. Згідно з релігійним віровченням пости сприяють підготовці віруючих до психологічного та раціонального сприйняття божественних істин і церковних повчань. Пости сприяють очищенню від гріхів і покаянню.

Подвижник — людина, яка з релігійних мотивів бере на себе аскетичну обітницю і піддає себе будь-яким стражданням (пустельництво, мовчання, відмова від зручностей життя). Згідно з християнськими уявленнями він здійснює релігійно-моральний «подвиг» особливого служіння Богові й тим самим підносить себе до релігійної досконалості. Багатьох подвижників канонізовано католицизмом і православ'ям як святих.

Покутники — сектантська течія, що виникла в 60-х роках ХХ ст. внаслідок розколу греко-католицької церкви. її засновник — уніатський священик Ігнатій Солтис, який нібито був свідком появи Божої Матері в блакитно-жовтому саяві на Середнянській горі біля м. Калуш Івано-Франківської області. Він розповів віруючим, що Божа Матір проголосила Середнянську гору сучасним Сіоном і центром католицької церкви, освятила джерельну воду, яка має цілющі властивості, очищує від гріхів і забезпечує спасіння. Паломництво до Середнянської гори і вживання цілющої води вважається основною формою спокутування гріхів (звідси назва покутники). В умовах

заборони діяльності греко-католицької церкви в радянські часи покутництво було своєрідною формою політичного протесту і набуло гострих форм конфронтації з владою. Покутники відмовлялися від голосування на виборах, від радянського громадянства, праці в колгоспах, на фабриках і заводах, отримувати радянські паспорти, не посилали своїх дітей навчатися до «безбожних» шкіл. Це призводило до жорстких адміністративних і кримінальних акцій проти покутників. Після відновлення діяльності греко-католицької церкви (1989 р.) частина покутників влилась у релігійні громади. Окремі представники цієї течії у наш час існують в Івано-Франківській, Львівській, Тернопільській і Закарпатській областях.

Помазаник — особа, первосвященик або чернець, який отримав благодать Господню через помазання миром, має велику владу і діє від імені Бога. Стародавній єврейський звичай помазання, за Біблією, використовується християнськими ієрархами в таїнстві священства, різних обрядах.

Послання — ранньохристиянські твори, листи, адресовані громадам, приватним особам чи усім християнам, написані подвижниками (проповідниками раннього християнства). За церковною традицією вони звичайно приписуються апостолам.

Послушник — особа, яка готується до чернечого постригу, прислугуючи в монастирі або будь-якій духовній особі. У монастирях послушники виконували різні обов'язки під час церковної відправи, допомагали у веденні монастирського господарства. Це символізувало їх послух.

Постриг — церковний обряд у християнстві, що здійснюється при посвяченні в духовне звання або в чернецтво. Обряд полягає в обрізанні волосся з голови на знак зречення від власної волі і повної згоди коритися волі Бога. Має на меті підкреслити прагнення посвяченого досягти успіхів у моральному вдосконаленні та релігійному служінні.

Праведник — згідно з церковним уявленням: 1. Людина, що виконує усі вимоги релігії, не грішить. Така людина, як вчить релігія, після смерті отримує особливу небесну нагороду. 2. Святий, що відзначився благочестивими діяннями й тому наділений божественною благодаттю, здатний творити чудеса. У Біблії праведниками названі Ной, Іов, Симеон та інші, життя яких є зразком для наслідування.

Предстоятель — назва у православ'ї єпископів, протоієреїв у соборах, настоятелів у монастирях.

Прелат — високопоставлена духовна особа в католицькій та лютеранській церквах.

Пресвітер — у ранньохристиянських громадах — особа, яка виконувала адміністративні функції; в протестантських церквах — керівник громади, який обирається з віруючих і затверджується вищим органом церкви. В православ'ї вживається як урочиста назва священнослужителя.

Престол — у православній і католицькій церквах чотирикутний стіл в олтарі храму, призначений для розміщення під час літургії релігійних таїнств — антимінсу хреста, Євангеліє та інших предметів культу.

Примас — у католицькій та англіканській церквах титул єпископа, який має вищу владу над духовенством даної країни. Наприклад, у титулі папи римського зазначається, що він є примасом Італії.

Притвор — передня західна частина (сіни) православної церкви, що прилягає до паперті, або сама паперть. Призначена для тих, хто кається в гріхах, іновірців, які бажають прийняти християнство, а також використовується для освячення на Великдень яєць, ковбаси, сиру тощо.

Притч — штат священнослужителів і церковнослужителів православного культу при окремій церкві. До притчу входять настоятель, священик (іноді 2—3), диякон, пономар, псаломщик та ін. Притч затверджується, як правило, архієреєм за клопотанням парафіян за умови, якщо громада віруючих може утримувати його за свій кошт. Склад притч залежить звичайно від кількості парафіян.

Причащення (євхаристія) — одне із семи християнських таїнств. У католицькій і православній церквах полягає у частуванні віруючих хлібом і вином після сповіді. Хліб символізує тіло, а вино — кров Ісуса Христа. Їх споживання, за вченням церкви, очищає від гріхів. У протестантських церквах причащення називають *хлібопреломленням* і розглядається не як таїнство, а як звичайний символічний обряд.

Пріор — 1. Настоятель невеликого католицького чоловічого монастиря; у період раннього середньовіччя — помічник абата. 2. Другий після великого магістра вищий сановник у військово-чернечих орденах.

Провидіння (промисел Божий) — за релігійним вченням, доцільна діяльність Бога, яка зумовлює хід подій у світі й веде до повного блага людини. Віра в провидіння пов'язана з надією людини на допомогу Бога в досягненні будь-якої мети. Провидіння внутрішньо суперечливе, оскільки не узгоджує ідеї промислу з моральною

відповідальністю особи за свої вчинки. Абсолютизація провидіння призводить до фаталізму.

Провіденціалізм — релігійно-філософська концепція історії як промислу Божого. Згідно з провіденціалізмом історія людства не має закономірного характеру, а наперед визначена Богом. У систематизованому вигляді ця концепція була викладена Августином Блаженным у праці «Про град Божий», де світова історія подана як реалізація Божого плану. Пізніше розвивалася багатьма богословами й філософами.

Прозеліт — людина, яка має намір прийняти нову релігію і вивчає основи вибраного віровчення.

Проповідь — промова релігійного змісту, що виголошується священиком під час богослужіння. Тематична спрямованість різна, основна увага сьогодні приділяється соціально-етичним, церковно-історичним проблемам і пропаганді релігійного віровчення.

Пророцтва релігійні — передбачення пророками майбутнього, що властиві багатьом релігіям. За релігійним віровченням пророки для своїх розмірковувань про майбутнє отримують одкровення від Бога. Способи релігійних пророцтв різноманітні: гадання на основі спостереження за небесними світилами, станом атмосфери, різні видіння, витлумачення сновидінь тощо. У наш час вони ґрунтуються здебільшого на містичній основі.

Просвітництво — форма протистояння релігії, спроба замінити релігійні вірування науковими знаннями. Ґрунтується на принципі, що релігія є породженням темноти і неучтва, то й здолати її можна насамперед поширенням серед людей освіти та культури. Просвітництво притаманне англійським і французьким філософам-матеріалістам XVII—XVIII ст., німецьким просвітителям XIX ст., представникам української, російської революційної демократії. Ідеї просвітництва обстоюють різні школи сучасного вільнодумства.

Проскомідія — перша частина християнської літургії, під час якої священнослужителі готують хліб і вино для причащення віруючих. Вважається, що під час обряду хліб і вино чудодійно перетворюються на кров і тіло Христове. Споживаючи їх під час причастя, віруючі приєднуються до благодаті Божої і очищуються від гріха.

Протестантизм (буквально негідний, той, хто заперечує) — загальна назва одного із напрямів християнства, що об'єднує самостійні церкви і секти, які виникли в результаті антикатолицького руху в XII ст. в країнах Західної Європи. Протестантизм розрізняють *ранній* (лютеранство, кальвінізм, англіканство) і *пізній* (баптизм, адвентизм, єговізм, п'ятидесятництво та ін.). Більшість

протестантських церков і сект дотримуються основних принципів християнського віровчення. Крім того, має власні принципи: 1) спасіння особистою вірою; 2) кожний віруючий може безпосередньо спілкуватись з Богом; 3) основою віровчення є Біблія, що втілює слово Господнє. За кількістю послідовників протестантизм посідає друге місце у світі після католицизму.

Псалом — релігійний гімн, пісня, що прославляє Бога. Псалми короткі й не дуже складні за формою, написані від першої особи. Їх авторство богослови приписують давньоєврейському царю Давиду, хоч за стилем і жанром вони належать різним авторам. У них домінує ідея смирення та звеличення божества, добра і святості. Тому служителі культу пропонують їх віруючим для духовного читання. У минулому псалми використовували для навчання людей з народу грамоті.

Псаломщик — те саме, що й причетник, паламар — нижчий служитель у православній церкві. В його обов'язки входить читання Біблії і спів на кліросі, а також ведення церковного діловодства.

Псалтир (книга псалмів) — збірник з 150 релігійних пісень, одна з книг Біблії (Старого Завіту). На слов'янську мову псалтир вперше переклали Кирило і Мефодій.

Пустинь — у православ'ї відлюдний монастир (або чернеча келія), нерідко розташований у віддалених і важко доступних місцях (лісах, горах тощо).

П'ятидесятники — протестантська течія, що виникла на початку ХХ ст. у США. Основа віровчення виходить з біблійного міфа про «сходження святого Духа» на апостолів у 50-й день після воскресіння Ісуса Христа, внаслідок чого вони здобули дар пророцтва і почали проповідувати християнське віровчення на різних мовах серед різних народів. Основне місце у віровченні п'ятидесятників посідає проповідь другого пришествя Ісуса Христа і близького кінця світу. Із Трійці п'ятидесятники виділяють Святого Духа, вважаючи, що він може вселитися у кожного віруючого, який отримує так звані Божі дари. Для п'ятидесятників характерні містичні моління, віра в чудеса, зцілення і пророцтва. В Україні п'ятидесятники представлені різними течіями: християни віри євангельської, християни євангельської віри, п'ятидесятники, сіоністи, євангельські християни в душі апостольському тощо. Вони об'єднані в 960 громад. Більшість з них (886) утворили Союз християн віри євангельської, що має церковну будову і центральне керівництво. Загальна кількість послідовників п'ятидесятників у світі — понад 50 млн. чоловік.

Рабин — священнослужитель в іудейській релігії, керівник іудейської громади: він і «законоучитель», і суддя в усіх релігійних і нерелігійних питаннях.

Рай і пекло — за релігійними уявленнями місце перебування у потойбічному світі душ померлих залежно від поведінки у земному житті. Рай — це винагорода за дотримання вимог церкви і духовенства, а пекло — покарання за порушення релігійних настанов. Уява про рай і пекло в різних релігіях, як правило, подібна. Сучасні богослови відмовляються від буквального розуміння цього догмату, трактуючи переживання праведників і грішників не як реальні фізичні насолоди або муки, а як почуття морального задоволення чи докори сумління душі покійників.

Реквієм — 1. Заупокійна меса в католицькій церкві. 2. Музичний траурний твір.

Ризниця — приміщення в християнських церквах і монастирях, де зберігається культовий одяг церковників.

Ритуал релігійний — сукупність правил, які визначають порядок обрядових дій, церемоній релігійного культу і виконання молитов. Регламентує порядок і характер дій служників культу під час богослужіння, при здійсненні таїнств та релігійних обрядів. Ритуал, виступаючи зовнішнім проявом релігійного акту (богослужіння, весілля тощо), нібито надає можливість віруючим вступити в контакт з надприродними силами. Має магичне значення, притаманне усім релігійним культурам.

Розп'яття — предмет релігійного поклоніння у православ'ї і католицизмі. За євангельською розповіддю на хресті був розп'ятий Ісус Христос, тому розп'яття стало релігійним символом. Вшанування хреста зустрічається в багатьох дохристиянських релігіях. У ранньому християнстві вшанування цього язичницького символу заперечувалось. Лише у VIII ст. в християнстві з'явилося зображення розп'ятого Сина Божого на хресті. З цього часу християни вшановують розп'яття як священну реліквію. Протестанти розп'яття не вшановують.

Рун-віра («Рідна українська національна віра») — заснована у 60-ті роки вихідцем з України Левом Силенком (Орлигорою), який став організатором її громад (станіць) в місцях компактного проживання українців у США, Канаді, Австралії. Останнім часом виникли групи прихильників цього релігійного напрямку і в Україні (Київ, Чернігів, Одеса та ін.). Основні положення віровчення і культова практика викладені Л. Силенком у книзі «Мага Віра» («Могутня Віра»). Хоча в ній автор протиставляє своє віровчення

християнству, але деякі заповіді й молитви Рун-віри перекликаються за змістом і характером з християнськими.

Ряса — верхній повсякденний одяг православного і католицького духовенства. Являє собою довгополе вбрання темного кольору, з довгими і широкими рукавами. До XVII ст. рясу носили лише ченці.

Саваоф — одна з назв Бога-отця в християнстві, запозичена з іудаїзму. Згідно з біблійними легендами, Саваоф нібито жив у Єрусалимі в особливому ковчегу (скинії), який стародавні євреї возили з собою у військових походах. На іконах зображується у вигляді мудрого старця. Саваоф — один з багатьох прикладів політеїзму стародавніх євреїв.

Сакралізація — освячення, санкціонування з боку церкви різних предметів і явищ світської культури та людської діяльності; наділення божественною благодаттю речей і обрядових дій, особливо при зведенні в священний сан.

Сатана (диявол, шайтан) — згідно з віровченням іудаїзму, християнства, ісламу — супротивник Бога, уособлення зла на землі, володар пекла.

Сатаністи — прихильники обоження зла, вшановують супротивника Бога — Сатану, практикують ритуальні жертвоприношення, проводять оргії і «чорні меси». Походять із Стародавнього Ірану і набули поширення у країнах Європи. В Україні є окремі групи. Моральні принципи сатаністів відзначаються крайнім індивідуалізмом, егоїзмом, прагматизмом і культом сили.

Свідки Єгови — протестантська течія, що виникла в США наприкінці XIX ст. і була зареєстрована як «Товариство дослідників Біблії» у 1884 р. Основним у віровченні є догмат про друге пришестя Ісуса Христа і встановлення царства Божого на Землі. Всесвітня історія зображується як боротьба Бога Єгови і Сатани за панування над світом. Перемогу здобуде Єгова через всесвітню війну Армагеддон, яка знищить «злу систему речей» і встановить Царство Боже. У проповідницькій діяльності свідки Єгови акцентують увагу на глобальних проблемах сучасності, гострота яких асоціюється з наближенням кінця світу. Віровчення свідків Єгови характеризується певною специфікою. Визначаючи християнський догмат про спокутну жертву Ісуса Христа, вони відкидають догмат про Святу Трійцю, заперечують безсмертність душі, існування пекла, чистилища, раю, не визнають християнських традиційних обрядів і культу. Керівний центр свідків Єгови знаходиться в Брукліні (США), в різних країнах світу діє

118 філій. В Україні єговістські громади з'явилися на початку ХХ ст. У наш час зареєстровано 538 громад, що утворили Релігійну організацію свідків Єгови України.

Свічки церковні — культові предмети в різних релігіях. Використовуються під час богослужіння в храмах. Свічки церковні — відгомін давніх дохристиянських вірувань, пов'язаних з вшануванням вогню, коли надавали йому магічного значення.

Свобода совісті — право громадян сповідувати будь-яку релігію або не сповідувати жодної, відправляти релігійний культ чи бути вільним від його впливу, вільно поширювати свої релігійні або нерелігійні погляди та переконання. Поняття «свобода совісті» склалося історично, в наукову і юридичну практику ввійшло як категорія права, що гарантує недоторканість совісті людини в питаннях ставлення до релігії. Її сутність розкривається через поняття свобода релігії, свобода віросповідання, свобода в релігії, толерантність, гуманізм. Здійснення свободи совісті можливе при дотриманні важливих принципів: відокремлення церкви від держави і школи від церкви, визнання рівності всіх релігій, церков і організацій перед законом і проголошення рівності прав і обов'язків релігійних і нерелігійних людей перед законом, заборона встановлення обов'язкових переконань і світогляду, дотримання міжнародних правових норм щодо релігії та переконань. Право на свободу совісті проголошується в конституціях різних країн і гарантується законодавчо. В Україні право свободи совісті гарантується Конституцією (статті 24, 34, 35) і Законом «Про свободу совісті і релігійні організації». Здійснення свободи совісті піддається лише тим обмеженням, які необхідні для охорони громадського порядку, безпеки життя, здоров'я, моралі, а також прав і свобод інших громадян.

Святки — в християнстві період, що триває у православ'ї 12 днів (від 7 січня (25 грудня) до 19 січня (6 січня)) від Різдва Христового до Богоявлення Господнього хрещення. Святкування супроводжується урочистим богослужінням у храмах, багатою домашньою гостиною з 12 страв, співом колядок, ворожінням, ходінням ряжених з вертепами. В святках помітні залишки обрядів і звичаїв стародавніх слов'ян.

Свято жнив — одне із свят евангельських християн-баптистів. Походить від аграрних свят стародавніх євреїв, яке було пов'язане із завершенням сільськогосподарських робіт. У сучасному варіанті нагадує свято врожаю, що прославляє Бога за щедрий врожай і звеличує сумлінну працю. Відзначається в останню неділю вересня.

Залежно від природних особливостей може відзначатися в інші терміни.

Святці — збірник православно-церковних пісень, молитов та інших текстів. Святці містять календар церковних свят, перелік святих (спочатку чоловіки, потім жінки) за днями їх поминання (місяцеслов).

Священик — у християнстві сан служителя культу, який має право самостійно здійснювати богослужіння і таїнства (крім священства). Офіційна церковна назва — *ієрей, пресвітер*.

Секта релігійна — замкнута група віруючих, яка відкололася від основної і знаходиться в опозиції щодо неї. Властива християнству, буддизму, ісламу, іудаїзму та іншим релігіям. Для неї притаманне специфічне витлумачення традиційних релігійних догматів пануючої або найбільш поширеної релігії, характерна претензія на винятковість власної ролі у спасінні, релігійної доктрини, ідейних принципів, цінностей та настанов. Секта релігійна є формою соціального протесту соціальних груп, які невдоволені своїм становищем у тій чи іншій країні.

Секуляризація — процес звільнення від впливу релігії різних сторін суспільного життя, охоплює суспільні відносини, особисте життя людей, їх діяльність і поведінку. В добу середньовіччя секуляризація стримувалась церквою, що займала панівне становище в суспільному житті. В епоху соціального і науково-технічного прогресу секуляризація охоплює всі сфери суспільного життя: економіку, політику, науку, освіту, культуру, духовне життя суспільства. Вона має закономірний характер, пов'язана з правами людини і не може бути припинена волонтаристським шляхом.

Симфонія — своєрідний предметний покажчик до Біблії чи її частини, де в алфавітному порядку наводяться слова та окремі висловлювання у Біблії із зазначенням, у якій книзі, главі, вірші слід шукати те чи інше слово або вислів.

Синагога — місце зібрання, молитовний будинок і громада віруючих в іудаїзмі. Виникла близько IV ст. до н.е. й була не тільки приміщенням для богослужінь, а й школою, центром суспільно-політичного та духовного життя єврейської громади. Синагога регламентує життя віруючих згідно з настановами Тори і Талмуду. Має обов'язкові елементи: Ковчег Завіту, де зберігаються сувої Тори, спеціальне підвищення для її читання, світильники та лампаду, яка завжди горить.

Синедріон (зібрання, рада) — вища політична і судова установа в Єрусалимі у I ст. до н.е. — I ст. н.е. Поряд з жрецтвом у синедріоні засідали представники світської аристократії та

законовчителі Стародавньої Іудеї. На чолі стояв первосвященик. Синедріон контролювався римським прокуратором.

Синкретизм релігійний — злиття, еkleктичне поєднання вірувань та обрядів різних релігій. Наприклад, християнство від самого початку мало синкретичний характер, поєднуючи елементи іудаїзму, стоїцизму Сенеки й античних культів. Такий саме характер має іслам, іудаїзм, сектантські віровчення та культ. Синкретизм складає основу, більшості сучасних нетрадиційних релігій.

Синод — дорадчий орган при папі римському і патріархах православної церкви. До його складу входять представники вищої церковної ієрархії. За певних умов синод може бути вищим органом церковної влади. Так, Петро I у 1721 р. ліквідував патріаршество і запровадив синодальне управління РПЦ, внаслідок чого церква перетворилася в одну з державних установ. Синодальне управління в РПЦ було ліквідовано після 1917 р. і відновлене патріаршество. Нині в Україні діють синоди УПЦ КП, УАПЦ, УГКЦ, УПЦ МП. У протестантських церквах синод називають зібранням духовних і світських осіб країни, що скликаються для вирішення релігійних справ.

Сіон — гора в південно-західній частині Єрусалиму, де знаходиться храм Яхве, могила царя Давида та інших іудейських царів. Сіон має різне значення: 1. У Біблії — це дім бога Яхве, називають царством Божим на землі. 2. Священна гора, де за біблійною міфологією знаходилась резиденція царя Давида. Тут відображено поширене поміж стародавніх народів вірування, нібито гори є житлом богів. 3. У православному культі срібна посудина, що призначена для зберігання просфори (освяченого хліба). Сіон має символічне значення, яким підкреслюється вірність Богові. В такому розумінні воно вживається у християнстві.

Скит — невеликий давньообрядницький монастир у глухому безлюдному місці, де ченці ведуть самотнє життя, здійснюючи на практиці принцип «відречення від світу грішного». У православ'ї — філіал монастиря, який знаходився звичайно в пустельному місці. Статут скиту відзначається більшою суворістю і вимогливістю щодо чернечого життя. Нині в Україні діє близько 10 скитів.

Служба Божа — основний елемент релігійного культу, що містить сукупність специфічних культових дій, обрядів і церемоній, які безпосередньо пов'язані з релігійними уявленнями та спрямовані на встановлення зв'язків з Богом. Включає читання священних текстів, проповідь, молитви, співи, поклони, цілування ікон, хрестів, запалення

світок тощо. Служба Божа суворо регламентована релігійним канонам. У православ'ї вона поділяється на три кола: *добове, тижневе і річне*.

Смертні гріхи — за релігійним віровченням, порушення і відступ від християнських чеснот, до яких належать гордіня, зажерливість, нечистота, заздрість, обжерливість, гнів і лінивість. Наслідки їх порушень жахливі для віруючих, оскільки вони позбавляють себе Божої ласки і захисту, не досягають спасіння. Грішники здійснюють справжнє духовне самогубство і віддають себе у владу вічної смерті.

Софія (від грец. «софія» — знання, мудрість) — поняття-символ, міфологема в античній (Платон, Плотін) і середньовічній (Г. Сузо, Я. Бьоме) філософії. У вітчизняній релігійно-філософській та богословській думці передусім асоціювалася з Біблійною Премудрістю Божою (Іларіон, Л. Жидя та, К. Смолятич, І. Вишенський, Г. Сковорода, П. Юркевич, С. Булгаков). Софія знайшла відображення у православному культі, храмовій архітектурі, іконопису. Її іпостасна природа зумовила розуміння Софії як богині. Вона втілює ідею вічної жіночої краси, яку греки вшановували в образах Афродіти, Деметри, а східні релігії обожнювали як Ізиду, Кібелу, Іштар. У слов'янській міфології вона відображувалася в культурах Лади і Мокоші. З іменем Софії пов'язана назва перших християнських храмів у Київській Русі. Оранта Софіївського собору являє собою, за словами П. Флоренського, «нематеріальну сутність дому Софії Премудрості Божої», а не Богоматір, як вважають деякі дослідники. Софія не тримає немовляти, в неї підняті руки, специфічна постава тіла. Її нерідко зображували на іконах як жіноче божество з піднятими крилами за спиною, що символізувало її єдність з божественним світом.

Сповідь (каяття) — таїнство в православ'ї та католицизмі, під час якого віруючий розповідає священнику про скоєні ним гріхи, а священник від імені Бога дарує йому відпущення їх з моральним повчанням або із застосуванням покарання — піст, молитва з поклонами тощо. Сповідь у руках духовенства завжди була сильним засобом зміцнення релігійної віри.

Спокута (спокутування) — 1. Один з основних догматів християнства. Суть його полягає у тому, що Бог-отець приніс у жертву свого сина для спокутування гріхів людей, які тягарем лежали на них з часу. Цим самим було вказано людям шлях до спасіння через страждання і терпіння. 2. Жертвоприношення з метою умилювання богів і здобуття прощення гріхів. Поняття спокути виникло ще в давнину, де панувало антропологічне уявлення про богів, коли вони як люди схильні були ображатись, мстити і прощати.

Страждання — релігійні уявлення та дії, основу яких становлять почуття, пов'язані з перенесенням болю, нестатків, тягот. Згідно з релігійними уявленнями страждання — звичайний стан людини у земному світі. За індуїзмом і буддизмом, страждання взагалі є основною рисою буття. За іудейським, християнським і мусульманським віровченням, страждання було дане Богом як кара людству за гріхопадіння. Водночас богослови їх видають за «випробування» Богом людей на вірність релігії, за допомогою якої здобувається блаженство у потойбічному світі. В культурі страждання концентрується увага особи переважно на негативних явищах реального життя, порятунком від яких є самовдосконалення, пізнання добра, зла і щастя на шляху страждання.

Страшний тиждень — останній тиждень Великого посту в християнському культурі, який повинен нагадати віруючим про страждання (страсті) Ісуса Христа перед смертю, викликати у них скорботу, усвідомлення власної гріховності й бажання покаятись. Богослужіння у цей період мають траурний характер, супроводяться сценами арешту, суду і розп'яття Ісуса Христа. Особливо це проявляється в страшний четвер і п'ятницю.

Стрітіння Господнє — одне з дванадесятих свят у православ'ї. Відзначається 15 (2) лютого. В його основу покладено євангельську оповідь про зустріч праведника Симеона з немовлям Ісусом Христом на 40-й день після народження в Єрусалимі, який сповістив Ісусу про його спасительну місію. В Україні Стрітіння у народній свідомості пов'язується із закінченням сільськогосподарських зимових робіт і підготовкою до весни. Побутує повір'я, що на Стрітіння зима зустрічається з літом.

Сунізм — один із напрямів ісламу поряд з шіїзмом. Його послідовники основою віровчення визнають Коран і Суну, вважають, що саме вони дотримуються традицій пророка. Виник у другій половині VII ст. в Аравії і сформувався як панівна течія в ісламі в процесі релігійно-політичної боротьби в Халіфаті (XII ст.). Формальною приналежністю до сунізму є визнання авторитету Мухаммеда і халіфа Алі, а також перших чотирьох правовірних халіфів і священність збірок хазисів. У догматичному аспекті сунізм різниться від шіїзму тим, що він не визнає посередництва між Аллахом і людьми після смерті Мухаммеда. Переважна більшість мусульман є сунітами. Священними містами сунітів є Медина і Мекка, до яких щорічно здійснюється паломництво. Як релігійна течія сунізм не має централізованого управління і розпадається на багато розрізнених течій. У IX ст. виникла містична течія *суфіза*, в XIX ст.

з'явився пуританський релігійно-політичний напрям вакханізм, у XX ст. виникли реформаційно-модерністські напрями. Сунізм поширений в країнах Далекого і Близького Сходу, в Африці та Індонезії. В Україні майже всі мусульмани вважають себе сунітами.

Схизма — вид церковного розколу, відокремлення від раніше єдиної церкви частини, що водночас зберігає вірність основним церковним догматам.

Схима — вищий чернечий ступінь, який вимагає від посвяченого дотримання особливо суворих аскетичних правил. Розрізняють ченців, що прийняли *малу* (малосхимники) і *велику схиму* (великосхимники).

Табу — релігійна заборона у первісних народів на речі або дії, вимовляння певних слів, на їжу, відвідування певних місць у храмі, святилищі тощо, за порушення якої неминуче настане надприродна кара, хвороба чи смерть. Система табу була особливо розвинена у Полінезії, де вона частково замінювала державні закони. Численні табу включені в різні релігії у вигляді заборон, вимог і правил, порушення яких вважається гріхом.

Таїнства — у християнстві культові обряди, через які згідно з церковним віровченням віруючим передається благодать Бога як необхідна умова для спасіння. Католики та православні визнають сім таїнств: причастя, хрещення, миропомазання, священство, сповідь, соборування і шлюб. Більшість протестантських течій визнають лише хрещення (водне) і причастя (хлібопереломлення), що вважаються символічними обрядовими діями і містичного значення не мають. Офіційно таїнства були затверджені на Ліонському соборі в 1279 р. і визнані католицькою церквою, дещо пізніше вони були включені до православного культу як обов'язкові.

Талмуд — збірка релігійних трактатів, у яких викладено ідеологічні, релігійно-етичні і філософські засади іудаїзму феодальної епохи. Як усна традиція Талмуд виник в II—I ст. до н.е., його письмове оформлення тривало з III до V ст. н.е. В Талмуді викладено основні догмати іудаїзму, система релігійних обрядів, що містить 248 настанов і 365 заборон, релігійно-етичні норми, міфи та історичні перекази. Формування Талмудів пов'язане з діяльністю соферім (книжників), які очолювали синагоги і започаткували пояснення Тори (закону) відповідно до вимог життя євреїв у діаспорі. В 210 р. глава школи танаїв (законовчителів) Єгуда Ганаа зібрав великий матеріал пояснень і оформив їх у збірку книг під назвою *Мішна* (пояснення вчення). Мішна містить 63 трактати, що утворюють 6 розділів. Згодом

Мішна стала об'єктом подальшого коментування, оскільки життя євреїв у діаспорі призводило до асиміляції, втрати мови, звичаїв і релігії. Внаслідок цього створюється Гемара (завершення пояснень), яка ввела нові релігійно-правові вимоги щодо життя євреїв у діаспорі. Мішна і Гемара утворили книгу Талмуд, де викладено вчення. Існує два варіанти тексту Талмуду — *Вавилонський*, створений у діаспорі, і *Єрусалимський*, створений в Палестині. Талмуд — визначна історико-культурна і літературна пам'ятка, важливе джерело соціально-економічної історії і культури єврейського народу.

Танатологія — вчення про смерть, у вузькому розумінні розділ медико-біологічних дисциплін, у широкому — філософська концепція смерті та безсмертя. В наш час існує багато свідчень людей, які перебували в стані клінічної смерті, що загострили боротьбу двох точок зору на безсмертя. Одні вважають, що свідомість людини повністю зникає внаслідок смерті, інші наполягають на тому, що свідомість після смерті тіла переходить в іншу сферу буття. Навіть деякі християнські богослови готові прийняти східне вчення про перевтілення душ. Нині набули поширення різні спіриричні вчення про потойбічний світ і можливість контактів живих людей з душами померлих. Популяризатором цих ідей став Р. Муді.

Тіара папська — потрійна корона папи римського, з хрестом угорі, прикрашена діамантами. Символ його потрійної влади: намісника Христа на Землі; католицького первосвященника; вчителя і пастиря (монарха папської держави — нині Ватикану).

Тонзура — виголоне місце на маківці, знак належності до духовенства у католицизмі.

Треба — молитва і служба, що здійснюється священником на прохання одного або кількох віруючих. Треби викладені в спеціальній богослужбовій книзі — Требнику.

Тропар — молитовний урочистий спів на честь будь-якого свята чи святого.

Ужгородська унія — приєднання частини православних парафій Закарпаття до католицької церкви в 1696 р. Католицизм місцевим населенням сприймався повільно. Лише в 1771 р. було офіційно зареєстровано Мукачівську уніатську єпархію. У післявоєнні часи в 1949 р. Ужгородська унія була ліквідована і діяльність греко-католицької церкви заборонена. Діяльність цієї церкви була відновлена в 1989 р. Проте греко-католики Закарпаття не перебувають під юрисдикцією УГКЦ, а підпорядковані безпосередньо Ватикану.

Українська Уніонна Конференція Церкви АСД — союз церков адвентистів сьомого дня України, зареєстрований в 1988 р. Об'єднує 500 громад, які налічують понад 50 тис. віруючих. У структурі Конференції створено відділи: церковного служіння, здоров'я і отримання освіти, Адвентистська Медична Асоціація України, видання релігійної літератури та ін. Керівним органом є рада церкви АСД. Містить шість регіональних конференцій: Східну, Центральну, Західну, Чернівецьку, Подільську і Південну. Організаційно входить до Європейсько-Азіатського відділення Генеральної конференції Церкви АСД.

Улеми — вчені, мусульманські знавці теології і релігійного права, які виконували функцію вчителів, релігійних проповідників, суддів, консультантів вельмож. Це імами, муфтії, кадї, факихи, практично все мусульманське духовенство, а також ті, хто здійснив хаджж (паломництво) у Мекку.

Упирі — перевертні в релігійних повір'ях. Вважалося, що упирі можуть перекидатися на звірів, птахів, набувати чоловічого вигляду їх основне заняття висмоктувати кров у людей, молоко в корів, вони крадуть дощ, насилають неврожай. Уява про упирів сягає корінням в анімістичні і тотемістичні вірування. Близькими до упирів є образи русалок, водяників, відьом, лісовиків, чортів тощо. Залишки уявлень про «нечисті сили» й досі зустрічаються у народних повір'ях.

Уставник — старший півчий у православ'ї, який допомагає регенту у переписуванні нотних партій, роздачі їх хористам тощо. У старообрядців замінює священика.

Факір — мусульманський мандруючий чернець, дервіш. В Індії факірами називають також бродячих ченців-індусів, які збирають гроші у населення за демонстрацію фокусів і дресированих тварин, за пророкування майбутнього, тлумачення снів та «лікування» заклинаннями й гіпнозом. Факіри ділились на ордени, вели аскетичний спосіб життя, давали обітницю безшлюбності.

Факіх — мусульманський фахівець з релігійного права, вправний у казуїстиці. Факіхи мали значний вплив у середньовічних мусульманських державах. Іноді це слово використовувалось як синонім слова «алім» — знаючий, вчений.

Фанатизм релігійний (шалений, відчайдушний) — сліпа, доведена до крайньої міри відданість релігійним ідеалам, прагнення неухильно дотримуватись їх у практичному житті, нетерпимість до інших вірувань та іновірців. Характерною ознакою фанатизму є перевага емоційного над раціональним. Його прояви різноманітні: від

пасивно-споглядального до активно-екстремістського. Існують такі форми фанатизму — чернецтво, аскетизм, нав'язування релігійних вірувань іншим тощо. Крайньою його формою є релігійне бузувірство.

Фаталізм — концепція, за якою все у світі наперед визначено і будь-яка випадковість виключена. Розрізняють фаталізм міфологічний, *побутовий*, *раціоналістичний* та *релігійний*. Фаталізм релігійний — віра у визначену наперед, невідворотну долю, рок, Божу волю.

Фатіха — назва першої сури Корану. Вона складається з семи віршів і є однією з найбільших раних сур; найчастіше — виголошувана молитва у мусульман.

Фетишизм (зачарована річ) — віра в надприродні властивості різних предметів і поклоніння цим предметам; форма релігійних вірувань родоплемінного суспільства. Вперше описаний французьким дослідником Шарлем де Бросом у книзі «Культ богів-фетишів» (1760 р.) на матеріалах вірувань африканських негрів, стародавніх єгиптян, греків і римлян. Фетишизм зберігся в сучасних релігіях.

Фідеїзм — філософська концепція, що обґрунтовує пріоритет віри над розумом, доводить переваги релігії над наукою, заперечує світоглядне значення наукових знань і відводить вирішальну роль у розумінні світу релігійній вірі. За фідеїзмом наука має справу з природними явищами і не може дати відповіді на запитання, пов'язані з духовним життям людини. Релігія оголошується єдиним джерелом високої духовності та надійною опорою моральності. Фідеїзм властивий для філософських систем, що ґрунтуються на божественному об'явленні.

Філіокве (від лат. «і від сина») — додаток до християнського символу віри про те, що святий дух сходить не лише від Бога-отця, а й від Бога-сина, прийнятий на Толедському церковному соборі (589 р.). Це доповнення стало приводом богословських дискусій і призвело поряд з іншими причинами до розколу християнства в 1054 р. Греко-візантійські ієрархи відкинули філіокве, а римські папи остаточно утвердили цей догмат з IX ст. Доповнення до символу віри обумовило догматичні розходження між католицизмом і православ'ям. Православні вважають, що «святий дух сходить від Бога-отця», а католики твердять, що «святий дух сходить від Бога-отця і від Бога-сина».

Хадж — паломництво мусульман у Мекку до храму Кабби чи в Медину до гроба Мухаммеда, яке вважається подвигом благочестя. Один з п'яти основних обов'язків мусульманина. Мусульмани, які

здійснили хадж, користуються особливою повагою, носять зелену чалму або особливий одяг. Їх називають *хаджі*.

Хадис (від араб. повідомлення) — коротка розповідь про діяння і висловлювання Мухаммеда та його однодумців. Відомо багато хадисів, але тільки основні, що відібрані богословами, склали священну книгу Суну.

Хасидизм — релігійна течія серед євреїв Польщі та Росії, яка виникла на початку XVIII ст. Спочатку хасидизм відображав протест низів проти фінансової верхівки європейських громад і рабинів. Згодом хасидизм перетворився у містичну течію в іудаїзмі. Хасиди вчили, що людина має прагнути до повного злиття з Богом не поглибленням у «священні книги», як того вимагали рабини, а щирою молитвою та благочестям. Послідовник хасидизму — особа, віддалена від світських справ і духовно врівноважена, веде праведний спосіб життя, піклується про ближнього. Спокута гріхів — це не страждання, а радісний акт повернення до душевної гармонії. Хасидизм досить поширений у світі, в тому числі в Україні, де існує багато святих місць, які відвідуються євреями (Умань, Меджибіш, Бердичів, Тараща та ін.). На чолі релігійних громад хасидизму стояли цадики (святі, проповідники). Вони вважалися посередниками між віруючими та Богом, відігравали велику роль у пропаганді хасидизму.

Хедер — традиційна початкова релігійна школа у єврейській громаді. Навчання у хедері зводиться до вивчення Біблії і Талмуду. В Україні існували до кінця XIX ст., потім були закриті, а учні переведені до шкіл національних меншин.

Херем — прокляття, відлучення від синагоги тих, хто порушує настанови і правила єврейської громади, бере під сумнів Тору і Талмуд. Проголошення слів «Хай буде проклятий!» на адресу особи ставило її поза законом і релігійною громадою.

Ходжа — титул мусульман, які ведуть походження (як правило, фальсифіковане) від одного з чотирьох «праведних» арабських халіфів. Назву ходжа мають також прибічники ісмаїлітської секти, очолюваної агаханами.

Храм — загальна назва культової споруди, призначеної для здійснення богослужінь і проведення релігійних обрядів. У православ'ї храмами називають *церкви*, в католицизмі — *козтьоли*, в ісламі — *мечеті*, в іудаїзмі — *синагоги*.

Цаган-Сара-Хурал — богослужіння, що здійснюють лами з нагоди Нового року («Білий місяць» — назва першого весняного місяця року за місячним календарем).

Цадик — керівник громади у хасидизмі. За уявленням хасидів цадик безпосередньо спілкується з Богом і допомагає віруючим осягнути його велич. На початку XVIII ст. цадики ходили від громади до громади, проповідували, пізніше вони осіли і місця їх проживання стали центрами паломництва.

Цelibат — безшлюбність, обітниця, яку приймають католицькі священники; впроваджений у XII ст. У православ'ї обітниця безшлюбності пов'язана з прийняттям чернецтва.

Цензура духовна — система церковного контролю за виданням літератури з різних галузей знань і заборона користуватись літературою, що суперечить основним принципам християнського віровчення. Цензура духовна була запроваджена в Католицькій церкві в 1796 р. З 1559 по 1965 р. була практика складання Індекссу заборонених католицькою церквою книг. У Руській православній церкві цензурою духовною видав Священний Синод з 1797 по 1917 р. У наш час правом дозволу на видання релігійної літератури володіє єпископ.

Чадра — різновидність покривала, яке згідно з вимогами шаріату зобов'язані носити жінки-мусульманки.

Чаклунство — сукупність дій, пов'язаних з вірою в здатність окремих осіб (чаклунів) впливати надприродним чином на явища природи і долю людей, відвертати або накликати біду, передбачати майбутнє. Розрізняють чаклунство шкідливе і нешкідливе (знахарство). Для останнього властиве застосування як суто магічних дій і слів з метою впливу на психіку людини, так і використання засобів народної медицини.

Чалма — чоловічий головний убір, який розповсюджений серед мусульман; це кусок тканини, що обгортається навколо тюбетейки, фески, рідше — просто навколо голови. Вважається, що чалму носив сам Мухаммед.

Часослов — церковна книга, що містить псалми, молитви, пісні та інші тексти для щоденних богослужінь (крім текстів літургії). Призначений для півчих, церковних ченців.

Чернець (монах, самітній, відлюдний) — особа, яка прийняла обряд постригу в чернецтво й дала обітницю вести аскетичний спосіб життя самостійно в скиті або в монастирі згідно з монастирським статусом. Обряд постригу у ченців символізує зміну власного світського імені (смерть) і прийняття імені того чи іншого святого, а також відречення від земного грішного світу та входження в божественний світ новою людиною (народження). Існують різні

ступені ченців; *рясофор, малосхимник, великосхимник* тощо. Вища церковна ієрархія — єпископи, архієпископи, митрополити, екзархи, кардинали, патріархи, священники, як правило, формуються з чернецтва.

Четї-Мінеї — збірник «життєписів святих», повчань та інших релігійних текстів з поширенням їх на кожен день і місяць, за службами, що встановлено у православній церкві.

Чистилище — проміжна сфера, де перебувають душі померлих протягом року після смерті і спокутують свої гріхи. Очищення душ, які не обтяжені смертними гріхами, здійснюється в очищувальному вогні, що витлумачується богословами як муки совісті, каяття. Церква радить родичам і друзям покійного справляти в його пам'ять «добрі справи» — молитися за душу померлого, наймати служби і давати пожертвування на користь церкви, оскільки все це допоможе полегшити випробування душі. Доля душі померлого залежить не тільки від поведінки людини в земному житті, а й від старанності та матеріальних можливостей рідних і близьких померлого.

Чудо — обов'язковий елемент будь-якої релігії. Це надприродна і незрозуміла подія, що виникає з волі Божої і порушує закони природи. Чудеса вражають уяву віруючих, їм приписується особливе значення в житті і долі людства, народів й окремих людей. Різноманітні легенди про чудеса включені до священних книг різних релігій (християнства, ісламу, іудаїзму, буддизму). Вважається, що чудо є зовнішньою ознакою підтвердження істинності божественного об'явлення. Чудеса нерідко інсценувалися церквою з метою зміцнення релігійної віри. Розвиток наукових знань, впровадження у життя наукових відкриттів істотно підірвали віру в чудеса.

Шаманство — одна з первісних форм релігії, що ґрунтується на вірі у можливість спілкування людини з духами. Особливо поширене у народів Північної Азії (чукців, бурятів та ін.). Для шаманства характерним є особливий релігійний ритуал — камлання, до якого віруючі звертаються з метою лікування хвороб, забезпечення успіхів у виробничій діяльності. Під час камлання шаман викликає у себе нервово-психічний стан, який приводить нібито до того, що духи входять у його тіло або його душа відправляється у потойбічний світ, країну мертвих.

Шаріат — зведення законів, складених на основі Корану і Суні, в країнах поширення ісламу. Містить норми спадкового, кримінального, шлюбно-сімейного права, настанови про хадж і газават

(священна війна проти невірних), регламентує молитву, піст та інші вчинки мусульманина.

Шахсей-Вахсей — кульмінаційний день трауру у мусульман-шіїтів, який супроводжується театралізованими процесіями, піснями, проповідями і самокатуванням віруючих в пам'ять мученика Хусейна, онука Мухаммеда. Проводиться на 10-й день першого місяця мусульманського місячного календаря. Духовенство використовувало Шахсей-Вахсей для розпалювання релігійного фанатизму. В наш час самокатування в поминальному обряді шіїтів не практикується.

Шейтан (шайтан) — фантастична істота сатани, «злого духу» в ісламі. Згідно з Кораном, шейтан був ангелом, якого створив Аллах з вогню, але потім виключив із сонму ангелів за непокору. В мусульманській релігійній літературі шейтан зображується у вигляді володаря численних, підступних джинів або безлічі злих духів, кожен з яких знаходиться біля окремої людини для її «зведення».

Шейх — 1. В ісламі вища духовна особа, богослов і законознавець, глава громади дервішів. У Середній Азії — нащадок особи, похованої в мазарі (цвинтар); а також особи, які живуть біля мазару за рахунок приношень віруючих. 2. У новий і новітній часи — титул глави племені в Аравії.

Шіїзм — одна з течій ісламу, виникла в другій половині VII ст. як політична течія в Іраку. Засновником шіїзму вважається група прихильників Алі — двоюрідного брата Мухаммеда, який став халіфом. Шіїти визнають дванадцять імамів з числа прямих нащадків Алі. Дванадцятий імам, за віровченням, таємно зник після народження і по волі Аллаха з'явиться у ролі спасителя і тоді настане царство соціальної рівності і справедливості. Основою віровчення шіїтів вважається Коран, який доповнюється ахбаром — Святим Переказом про Таємного імама. Шіїти вірять у переселення душ, вважаючи, що в тілах імамів перебувала душа Мухаммеда. Таємного імама шіїзм визнає як верховного правителя шіїтських держав. Свою владу він реалізує через царствующих владик на землі. У наш час шіїзм поширений в Ірані, Іраку, Йемені та в інших країнах.

Щедрівки — величальні обрядові пісні, які поширені в Україні. Їх виконують під Новий рік. За змістом і формою вони близькі до колядок.

Юсмалос — одна з назв Великого Білого Братства, яке проголосило себе релігією майбутнього. Розшифровується як : Юс — Юоан Свамї (Іоанн Хреститель, з яким ототожнює себе Юрій

Кривоногов — засновник братства); Ма — Марія Деві (Діва Марія, з якою ототожнює себе Марія Цвігун — лідер братства); лос — Логос (Ісус Христос — син Марії Деві). Під такою назвою Велике Біле Братство друкує свою газету.

Язичництво — 1. Термін, яким позначаються дохристиянські релігії. 2. Назва сучасних релігійних громад, що намагаються відродити вірування стародавніх слов'ян.

Яхве (Ягве, Єгова) — верховний бог в іудаїзмі. У пантеоні богів він був висунутий на перше місце єврейськими племенами приблизно X ст. до н. е. З культом Яхве пов'язані виникнення і розвиток іудейського монотеїзму.

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА З УСІХ ТЕМ КУРСУ

Васильев Л.С. История религий Востока: Учебн. пособ. для студ. вузов. – М.: Центр, 1996. – 302 с.

Введение в общее религиоведение: Учебник / И.Н. Яблоков, Н.К. Дмитриева, А.И. Красников и др.; Под ред. И.Н. Яблокова – М.: Книжный Дом «Университет», 2001. – 576 с.

Ерышев А.А. Религиоведение: Учебн. пособ. – 2-е изд., перераб. и доп. – К.: МАУП. 2001. – 276 с.

Калінін Ю.А. Харьковщенко Е.А. Релігієзнавство. – К.: Наукова думка, 1997. – 252 с.

Кислюк К.В. Религиоведение: Учебн. пособ. для вузов / К.В. Кислюк, О.Н. Кучер. – 2-е изд., испр. и доп. – Ростов н/Д.: Феникс; Харьков: Торсинг, 2003. – 510 с.

Клецова С.Я. Религиоведение: Учебн. пособ. – Алчевск: ДГМИ, 1997. – 128 с.

Костюкович П.И. Религиоведение: Учебн. пособ. для студ. вузов. – 2-е изд. – Минск: Новое знание, 2002. – 191 с.

Круглов А.А. Основы религиоведения. – Минск: Тетра-Системс, 2002. – 191 с.

Лубський В.І. та ін. Релігієзнавство: Підручник для студ. вищих навч. закл. / В.І. Лубський, В.І. Теремко, М.В. Лубська – К.: Академвидав, 2002. – 432 с.

Миркина З.А., Померанц Г.С. Великие религии мира. – М.: Рипол, 1995. – 400 с.

Настольная книга атеиста /Под общ. ред. С.Д. Сказкина. – 8-е изд., испр. и дополн. – М.: Политиздат, 1985. – 447 с.

Основы религиоведения: Учебн. / Ю.Ф. Борунков, И.Н. Яблоков, К.И. Никонов и др.; Под ред. И.Н. Яблокова. – 3-е изд., перераб. и доп. – М.: Высш. шк., 2000. – 480 с.

Павлов С.В., Мезенцев К.В., Любичева О.О. Географія релігій. – К.: “АрТЕК”, 1998. – 504 с.

Радугин А.А. Введение в религиоведение: Теория, история и современные религии: Курс лекций: Учебн. пособ. для студ. вузов. – М.: Центр, 1996. – 302 с.

Релігієзнавство: Навч. посібн. для студ. юрид. спец. вузів / В.М. Андріанов, С.А. Бублик, М.М. Ібрагімов, Б.Ф. Чміль; За ред. С.А. Бублика. – К.: Юрінком інтер, 2001. – 495 с.

Религиоведение: Учебн. пособ. для студ. вузов / М.Я. Ленсу, Я.С. Яскевич, В.В. Кудрявцева и др.; Под ред. М.Я. Ленсу и др. – Минск: Новое знание, 2003. – 445 с.

Религиоведение: Учебн. пособ. и учебн. словарь-минимум по религиоведению для студ. вузов / Под ред. И.Н. Яблокова – М.: Гардарики, 2002. – 536 с.

Самыгин С.И., Нечипуренко В.Н., Полонская Н.Н. Религиоведение: Социология и психология религии: Учебн. для студ. вузов. – Ростов н/Д.: Феникс, 1996. – 670 с.

Токарев С. А. Религия в истории народов мира. – 4-е изд., испр. и доп. – М.: Политиздат, 1986. – 575 с.

Токарев С.А. Ранние формы религии. – М.: Политиздат, 1990. – 621 с.

Угринович Д.М. Психология религии. – М.: Политиздат, 1986. – 350 с.

Форвард М. Религия: Пер. с англ. – М.: ФАИР-ПРЕСС, 2003. – 311 с.

Ходькова Л.П. Релігієзнавство: Навч. посібн. для студ. вузів. – Львів: Афіша, 2001. – 310 с.

ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ
ДО СКЛАДАННЯ МОДУЛІВ ТА ЗАЛІКУ

1. Віра в реальне існування цього вищого начала є основою релігії:

- а) у майбутнє;
- б) у Біблію;
- в) у Бога;
- г) у життя.

2. У якому столітті розпочалось формування релігієзнавства як самостійної галузі?

- а) у XX ст.;
- б) у XIX ст.;
- в) у XVIII ст.;
- г) у XVII ст.

3. Релігієзнавство – це:

- а) сукупність філософських понять, категорій і концепцій, які дають філософське тлумачення релігії;
- б) галузь гуманітарних знань, спрямована на осягнення сутності, закономірностей походження й функціонування релігії на різних етапах розвитку культури (суспільства, соціальної групи, особи);
- в) наука, що досліджує розуміння смислу релігійного вираження конкретної людини на основі її інтуїції, особистого відчуття та бачення;
- г) вчення про ціннісне ставлення людини до світу.

4. На яких рівнях релігієзнавство вивчає релігію?

- а) на релігійному та філософському рівнях;
- б) на філософському та історичному рівнях;
- в) на історичному та віруючому рівнях;

г) на віруючому та релігійному рівнях.

5. Що є центром дослідницьких інтересів релігієзнавства?

а) істота як окремий суб'єкт пізнання та дії;

б) навколишній світ;

в) людина як суб'єкт пізнання та дії;

г) країни світу.

6. Методи релігієзнавства – це...

а) система шляхів, прийомів, способів втілення певних ідей;

б) загальні поняття, що відображають суттєві, закономірні зв'язки і відношення, притаманні релігійному феномену та явищам, безпосередньо пов'язаним із ним;

в) система шляхів, способів здійснення задумів;

г) шляхи (засоби) вирішення пізнавальних проблем у процесі вивчення релігій і вільнодумства.

7. Без цієї ознаки релігії не могло б існувати жодне віровчення:

а) спільна основа релігійного знання;

б) універсальні духовні практики;

в) визнання надлюдської реальності, надприродного, Бога;

г) тлумачення природи людини.

8. Назва підходу, що перебуває за межами людського буття, свідомості, пізнання й перевищує їх:

а) індиферентний;

б) секулярний;

в) теоцентричний;

г) трансцендентний.

9. Яку природу має релігія згідно з марксистською філософією?

а) біологічну;

- б) суспільну;
- в) натуралістичну;
- г) психологічну.

10. Назвіть основні елементи релігії:

- а) релігійна свідомість, діяльність, інститути й організації;
- б) собор, хрест, віра, молитва;
- в) релігійна свідомість, релігійний культ, релігійні організації;
- г) доктрина, міф, естетичні цінності, ритуали.

11. Релігійний культ – це...

- а) система дій і засобів впливу на надприродне;
- б) спосіб існування релігійних уявлень та почуттів;
- в) один із основних елементів релігійного комплексу;
- г) мова релігії, де предмети, дії, слова мають символічне значення.

12. Із сектою її зближують принцип добровільності, індивідуальне членство, претензії на винятковість, ідея боговибраності – це...

- а) деномінація;
- б) антропософія;
- в) харизма;
- г) демонологія.

13. Що являється основою християнської моралі?

- а) хрест;
- б) Святе Письмо;
- в) молитва;
- г) ідея безсмертя душі.

14. Що лежить в основі релігійного світогляду?

- а) зразки;
- б) релігійні догми;

- в) ікони;
- г) природні явища.

15. Скільки груп релігій існує в сучасному релігієзнавстві?

- а) 4;
- б) 3;
- в) 5;
- г) 2.

16. Сьогодні ці релігії продовжують існувати в реліктових культурах:

- а) світові;
- б) родоплемінні;
- в) культурні;
- г) етнонаціональні.

17. Які з даних релігій є світовими?

- а) фетишизм, магія, анімізм;
- б) іудаїзм, конфуціанство, даосизм, тотемізм;
- в) індуїзм, синтоїзм, зороастризм;
- г) буддизм, християнство, іслам.

18. Вона є історично-первинним способом створення світу:

- а) легенда;
- б) міфологічна свідомість;
- в) магія;
- г) християнська любов.

19. Найпростіша форма анімізму – це...

- а) віра в здійснення мрій;
- б) віра в талісмани (амулети);
- в) віра в Бога;
- г) віра в духи.

20. Тотемізм – це...

- а) напрям у філософії й теології, що сформувався під впливом ідей Фоми Аквінського;
- б) уявлення або віра в існування «чуттєво-надчуттєвих» кровних (родинних) зв'язків між певною групою людей (родом. плем'ям) і певним видом тварин, рослин чи явищ природи;
- в) релігійно-філософське вчення про можливість містичного та інтуїтивного пізнання Бога шляхом безпосередніх контактів із надприродними силами;
- г) віра в існування самостійної духовної сутності, здатної вселятися в людину, тварину, рослину чи поглинати її.

21. Етнонаціональні релігії – це...

- а) релігії, що досліджують розуміння смислу релігійного вираження конкретної людини на основі її інтуїції, особистих відчуттів і бачень;
- б) розділ релігієзнавства, що вивчає місце і роль етнічного та релігійного компонентів у житті певного народу, нації;
- в) релігії, чия поява і функціонування, межі поширення та основні символи пов'язані з певною етнонаціональною спільнотою;
- г) релігійно-філософське вчення, згідно з яким природа і життя людей підпорядковані загальному божественному закону.

22. Молитовний будинок в іудаїзмі – це...

- а) монастир;
- б) храм;
- в) церква;
- г) синагога.

23. Найвідоміша і найвпливовіша релігійно-філософська система Китаю – це...

- а) іудаїзм;
- б) конфуціанство;
- в) даосизм;
- г) індуїзм.

24. З його іменем пов'язують появу вчення буддизму:

- а) Шак'ямуні;
- б) Ісус Христос;
- в) Сіддахартха Гаутама;
- г) Будда.

25. Основа буддизму – це...

- а) Коран;
- б) трактат про «три благодійні істини»;
- в) Святе Письмо;
- г) вчення про «чотири благодійні істини».

26. Святим Письмом буддистів є...

- а) Трипітака;
- б) Суттаніпата;
- в) Джатакі;
- г) Коран.

27. Три фізичні античесноти – це...

- а) брехня, лихослів'я, грубість;
- б) заздрість, зловмисність, помилкові погляди;
- в) марнослів'я, спокій, вбивство;
- г) позбавлення життя живої істоти, крадіжка, сексуальна розбещеність.

28. Засіб від «п'яти помилок»:

- а) «вісім протиотрут»;
- б) «десять рівнів зосередженості»;

- в) «шість сил»;
- г) «чотири види розумової діяльності».

29. Період зародження християнства – це...

- а) початок I ст. н.е.;
- б) початок II ст. н.е.;
- в) кінець I ст. н.е.;
- г) середина II ст. н.е.

30. Місце народження християнства:

- а) Віфлеєм;
- б) Ватикан;
- в) Єгипет;
- г) Палестина.

31. Символ віри – це...

- а) стислий виклад головних догматів певної релігії, безумовне виконання яких є обов'язком віруючого;
- б) беззастережне прийняття того, кого любиш, і самовідданість щодо нього аж до самозречення;
- в) вербальне звернення людини до Бога;
- г) обрядова дія в християнстві, через яку, за вченням церкви, віруючому передається Божа благодать.

32. Перша в Україні книга Святого Письма – це:

- а) Острозька Біблія;
- б) Остомирове Євангеліє;
- в) Псалтир;
- г) П'ятикнижжя Мойсееве.

33. Основа культу православ'я – це:

- а) сім християнських таїнств;
- б) заповіді Ісуса Христа;

- в) заповіді Мойсея;
- г) ступені священства.

34. Автокефалія – це:

- а) релігійна організація зі складними централізованими та ієрархізованими стосунками між священиками і віруючими;
- б) предмет релігійного культу, який наділяється особливою магічною силою;
- в) об'єднання послідовників певного віросповідання, цілісність і єдність якого забезпечується змістом віровчення, культом, системою організаційних принципів, правил і ролей;
- г) повне самоврядування церкви, її незалежність від інших єдиновірних церков.

35. Хто особливо шанується в католицизмі?

- а) Богородиця;
- б) Ісус Христос;
- в) Бог;
- г) святий Андрій.

36. Целібат – це:

- а) повноваження і сила, які Бог надає чоловікам і які необхідні для виконання спасительних обрядів католикам;
- б) обов'язкова безшлюбність католицьких священиків і православних ченців;
- в) віра в те, що певні предмети мають надзвичайні якості та відповідне пошанування їх;
- г) один із основних обов'язків кардинала, який полягає в відвідуванні святих місць.

37. Центр Римської католицької церкви:

- а) Ватикан;

- б) Палестина;
- в) Австрія;
- г) Єрусалим.

38. Поява протестантизму пов'язана з таким широким релігійним, соціально-політичним рухом XVI-XVII ст. у західній Європі, як:

- а) Ренесанс;
- б) Відродження;
- в) Відтворення;
- г) Реформація.

39. Предтечами Реформації були:

- а) Джон Вікліф;
- б) Мартін Лютер;
- в) Ян Гус;
- г) Жан Кальвін.

40. Батьківщина ісламу:

- а) Аравійський півострів;
- б) Бангладеш;
- в) Пакистан;
- г) Єрусалим.

41. Святе Письмо ісламу – це...

- а) Євангеліє;
- б) Трипітака;
- в) Біблія;
- г) Коран.

42. Джерело оновлення людей, основа людства:

- а) община;
- б) сім'я;

- в) господар;
- г) президент.

43. Вільнодумство – це:

- а) ідейно-духовна течія, що визнає право людини на свободу мислення, вільне пізнання сутності світу, критичне ставлення до усталених поглядів і переконань;
- б) беззастережне прийняття того, кого любиш і самовідданість щодо нього аж до самозречення;
- в) винесення людських рис символічними засобами поза людину, переселення їх на явища морально-побутового та виробничого характеру;
- г) вияв критичного підходу людини до релігії, раціонального осмислення її догматів і засіб відстоювання права на свободу думки в пошуках істини.

44. Основне джерело виникнення та існування релігії за

Епікуром – це:

- а) страх смерті;
- б) забобони;
- в) природа речей;
- г) незнання законів розвитку природи.

45. Історично плінна система поглядів, що визнає цінність людини як особи, її право на свободу, щастя, розвиток і вияв своїх здібностей – це:

- а) атеїзм;
- б) квазірелігія;
- в) гуманізм;
- г) фрейдизм.

46. Усвідомлення людиною відповідності своїх дій певним нормам. відчуття моральної відповідальності за свої вчинки внаслідок самооцінки, форма вираження моральної самосвідомості особи – це:

- а) свобода;
- б) самовизначення;
- в) самоактуалізація;
- г) совість.

47. Свобода совісті – це:

- а) вибір людиною вектора власного діяння;
- б) філософське вчення, що заперечує можливість достовірного пізнання сутності дійсності, істини;
- в) своєрідний акт (процес) самовизначення людини;
- г) здатність людини діяти (чи не діяти) з власної волі.

48. Господар внутрішньої сутності особи:

- а) Бог;
- б) індивід;
- в) ангел;
- г) чорт.

49. Загальна декларація прав людини проголосила, що:

- а) кожна людина має право на свободу злочину;
- б) кожна людина має право на свободу думки;
- в) кожна людина має право на свободу совісті;
- г) кожна людина має право на свободу вибору релігії.

50. Право на свободу совісті означає право:

- а) мати свою релігію або переконання;
- б) змінювати свою релігію або переконання;
- в) не сповідувати ніякої релігії;

г) на таємницю совісті.

МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ ДО СЕМІНАРІВ

Загальна підготовка до семінару з дисципліни “ Релігієзнавство”

складається з наступних елементів:

- 1) засвоєння конспекту лекції;
- 2) ознайомлення з відповідними розділами підручників, навчальних посібників та іншої рекомендованої літератури, вибір оптимального навчального матеріалу та його засвоєння;
- 3) з'ясування та запам'ятовування визначень основних понять та ретельне опрацювання найважливіших положень теми семінару;
- 4) занотовування (в разі потреби) матеріалу для виступу на семінарі зі стислим повідомленням;
- 5) осмислення та формування висновків із власного аналізу та оцінки досліджуваним явищам.

Виконання запланованих модульних індивідуальних завдань передбачає більш ретельну підготовку до виступу з рефератом або фіксованою доповіддю, базованими на дослідженні додаткової, а саме наукової літератури з обраної проблеми.

Вимоги до оформлення реферату:

- 1) обсяг – 15 сторінок;
- 2) на титульному аркуші – вказати тему та виконувача;
- 3) на наступному аркуші – план реферату;
- 4) на останньому аркуші – усі вихідні дані використаної літератури;
- 5) мінімум кількості використаних літературних джерел – три джерела без урахування підручників та додаткової літератури (тобто три

джерела літератури виключно наукового та науково - популярного характеру),

б) абсолютно необхідна наявність у кінці реферату висновків із розгляду обраної проблеми, які мають містити власний аналіз, коментарі та особисту оцінку існуючих тлумачень предмета дослідження.

Вимоги до оформлення фіксованої доповіді:

- 1) обсяг – 3-5 сторінок тексту;
- 2) не передбачає зазначення плану питань;
- 3) може ґрунтуватися на використанні одного джерела літератури наукового характеру;
- 4) обов'язковим її елементом мають бути власні висновки.

Слід звернути особливу увагу на те, що однією з найважливіших вимог до усіх форм підготовки до семінару є виробка кожним студентом власних поглядів із досліджуваних проблем та їх обґрунтування.

Оптимальним вважається рівень підготовки до семінару, що забезпечує вільну орієнтацію в навчальному матеріалі та творчий підхід до його розуміння.

МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ ДО КОНТРОЛЬНИХ РОБІТ

Контрольну роботу доцільно виконувати у такій послідовності:

1. Осмислити рекомендований план питань, підібрати літературу із зазначеного переліку.
2. Ретельно проробити обрану літературу та законспектувати фрагменти тексту, що відповідають плану теми.
3. Скласти текст роботи обсягом 15 сторінок формату А-4 (тобто у формі реферату), чітко поділити текст відповідно до плану питань.
4. На останньому аркуші зазначити перелік використаної літератури.

Текст потрібно написати розбірливо, цитати мають бути документовані. Бажано висловлювати власні уявлення та оцінки щодо предмета дослідження.

Слід мати на увазі, що контрольну роботу потрібно захистити на консультації викладача курсу, адже її успішний захист є неодмінною передумовою допуску до заліку.

Зміст (план питань) контрольних робіт у цілому збігається з переліком питань до заліку, тому важливо взяти всі їх варіанти як орієнтир для підготовки до заліку.

Тематика контрольних робіт

Тема 1. Релігія як соціокультурний феномен

1. Богословсько-теологічний та філософсько-науковий підходи до визначення сутності релігії.
2. Релігійна свідомість, культ та організація.

Література

- Борунков Ю.Ф. Структура религиозного сознания. – М., 1971.
- Бутинова М.С. Как возникла религия. – М., 1977.
- Дулуман Є.К. Релігія як соціально-історичний феномен. – К., 1974.
- Косуха П.І. Наука про походження релігії. – К., 1976.
- Трофимова З.П. Гуманизм, религия и свободомыслие. – М., 1993.
- Фрэзер Д.Д. Золотая ветвь: Исследование магии и религии /Пер. с англ. – М.: Политиздат, 1986. – 702 с.

Тема 2. Структура та соціокультурні функції релігії

1. Структура сучасних релігій.
2. Соціокультурні функції релігії.

Література

- Борунков Ю.Ф. Структура религиозного сознания. – М., 1971.
- Бутинова М.С. Как возникла религия. – М., 1977.
- Дулуман Є.К. Релігія як соціально-історичний феномен. – К., 1974.
- Косуха П.І. Наука про походження релігії. – К., 1976.
- Фрэзер Д.Д. Золотая ветвь: Исследование магии и религии /Пер. с англ. – М.: Политиздат, 1986. – 702 с.

Тема 3. Проблема виникнення релігії

1. Проблема визначення природи релігії.

2. Богословсько-теологічне та філософсько-наукове розуміння виникнення релігії.

Література

Бутинова М.С. Как возникла религия. – М., 1977.

Дулуман Є.К. Релігія як соціально-історичний феномен. – К., 1974.

Косуха П.І. Наука про походження релігії. – К., 1976.

Осипов О.О. Відверта розмова з віруючими і невіруючими. – К., 1984.

Трофимова З.П. Гуманізм, релігія і свободомыслие. – М., 1993.

Фрззер Д.Д. Золотая ветвь: Исследование магии и религии /Пер. с англ. – М.: Политиздат, 1986. – 702 с.

Ярославський О.М. Як народжуються, живуть і вмирають боги та богині. – К., 1983.

Тема 4. Первісні релігії

1. Головні чинники виникнення первісних форм релігії.

2. Характеристика первісних релігій (тотемізму, фетишизму, магії, анімізму).

Література

Анисимов А.Ф. Этапы развития первобытной религии. – М., 1967.

Бросс Ш. О фетишизме. – М., 1973.

Тайлор Э.Б. Первобытная культура /Пер. с англ. – М.: Политиздат, 1989. – 572 с.

Фрззер Д.Д. Золотая ветвь: Исследование магии и религии /Пер. с англ. – М.: Политиздат, 1986. – 702 с.

Чертихин В.Е. У истоков религии. – М., 1977.

Тема 5. Національні релігії.

1. Поняття національної релігії.
2. Релігії Давнього Єгипту і Месопотамії.
3. Релігії Давньої Греції та Давнього Риму.
4. Релігія давніх слов'ян.

Література

- Бойс М. Зороастризм: веровання и обычаи. – М., 1988.
- Коростовцев М.А. Религия Древнего Египта.- М., 1976.
- Кун Н.А. Легенды и мифы древней Греции.- М., 1989.
- Мифы народов мира. Энциклопедия в 2-х т.- М., 1992.
- Немировский А.И. Мифы древней Эллады. – М., 1992.
- Немировский А.И. Мифы и легенды Древнего Востока. – М., 1994.
- Рыбаков Б.А. Язычество Древней Руси. – М., 1987.

Тема 6. Іудаїзм

1. Виникнення та еволюція іудаїзму.
2. Віровчення, культ та організація іудаїзму.

Література

- Беленький М.С. Иудаизм. – М.: Политиздат, 1974. – 239 с.
- Беленький М.С. О мифологии и философии Библии. – М.: Наука, 1977. – 164с.
- Библейская энциклопедия: ТР. и изд. Архимандрита Никифора. – Репринт.изд. – М.: Тера, 1991. – 902 с.
- Фрззер Д.Д. Золотая ветвь: Исследование магии и религии /Пер. с англ. – М.: Политиздат, 1986. – 702 с.
- Шифман И.Ш. Ветхий завет и его мир. – М., 1985.

Тема 7. Індуїзм

1. Виникнення індуїзму.

2. Віровчення, культова система та організація індуїзму.
3. Вплив індуїзму на культуру Індії.

Література

Гусев Н.В. Индуизм. История формирования. Культурная практика. – М.: Мысль, 1977.- 175 с.

Тема 8. Конфуціанство

1. Виникнення конфуціанства. Конфуцій як засновник конфуціанства.
2. Віровчення, культ та організація конфуціанства.
3. Місце конфуціанства у духовній культурі Китаю.

Література

Васильев Л.С. Культы, религии, традиции в Китае. – М., 1970.

Конфуцианство в Китае: проблемы теории и практики. – М., 1982.

Конфуций. Уроки мудрости: Сочинения. – М., 1999.

Тема 9. Даосизм

1. Виникнення даосизму. Легенди про Лао-цзи.
2. Віровчення, культ та організація даосизму.
3. Соціокультурний вплив даосизму.

Література

Васильев Л.С. Культы, религии, традиции в Китае. – М., 1970.

Тема 10. Синтоїзм

1. Виникнення синтоїзму.
2. Особливості віровчення, культу та організації синтоїзму.
3. Синтоїзм і духовна культура Японії.

Література

Светлов А.И. Путь богов. – М., 1989.

Тема 11. Буддизм

1. Виникнення буддизму.
2. Віровчення, культ та організації раннього буддизму.
3. Дзен-буддизм. Ламаїзм.

Література

- Будда. История о перерождениях. – М., 1991.
- Буддизм. Четыре благородных истины. – М., Харьков, 1999.
- Буддизм: Словарь /Под ред. Н.Л.Жуковской и др. – М.: Республика, 1992. – 287 с.
- Игнатович А.Н. Буддизм в Японии. Очерки ранней истории. – М., 1984.
- Корнев В.И. Буддизм и общество. – М., 1990.
- Кочетов Е.Н. Буддизм.– М., 1983.
- Кочетов Е.Н. Ламаизм. – М., 1973.
- Судзуки Д.Г. Лекции по дзен-буддизму. – М., 1990.

Тема 12. Виникнення християнства

1. Основні чинники виникнення християнства.
2. Віровчення, культ та організації раннього християнства.

Література

- Беленький М.С. О мифологии и философии Библии. – М.: Наука, 1977. – 164с.
- Библейская энциклопедия: ТР. и изд. Архимандрита Никифора. – Репринт.изд. – М.: Тера, 1991. – 902 с.
- Библия.
- Донини А. У истоков христианства. – М., 1979.
- Иудаизм и христианство: Словарь. – М., 1985.

- Косідовський З. Біблійні оповіді. – К.: Політвидав України, 1978. – 396 с.
- Косідовський З. Оповіді Євангелістів. – К.: Політвидав України, 1981. – 259 с.
- Кубланов М.М. Возникновение христианства: Эпоха. Идеи. Искания. – М., 1974.
- Лубський В.І. та ін. Релігієзнавство: Підручник для студ. вищих навч. закладів / Лубський В.І., Теремко В.І., Лубська М.В. – К.: Академвидав, 2002. – 432 с.
- Мень А. Сын человеческий. – М., 1992.
- Свенцицкая И.С. Раннее христианство: страницы истории. – М.: Политиздат, 1987. – 335 с.
- Сумерки богов /Сост. И общ. ред. А.А. Яковлева: Перевод. – М.: Политиздат, 1990. – 398 с.
- Фейербах Л. Сущность христианства. – М.: Мысль, 1965. – 414 с.
- Христианство: Словарь. – М., 1994.
- Христианство: Энциклопедический словарь: В 3-х т. – М., 1995.
- Шифман И.Ш. Ветхий завет и его мир: (Ветхий завет как памятник лит. и обществ. мысли древней Передней Азии). – М.: Политиздат, 1987. – 239 с.
- Янг Дж. Христианство /Пер. с англ. К. Савельева. – М.: Агентство «ФАИР», 1998. – 384 с.

Тема 13. Біблія

1. Історія створення Біблії. Культурне значення Біблії.
2. Уявлення про Бога та потойбічне життя.
3. Біблія про походження світу та людини.

4. Біблія про мораль.

Література

Беленький М.С. О мифологии и философии Библии. – М.: Наука, 1977. – 164с.

Библейская энциклопедия: ТР. и изд. Архимандрита Никифора. – Репринт.изд. – М.: Тера, 1991. – 902 с.

Библія.

Васильев Л.С. История религий Востока: Учеб. пособие для студентов вузов. – М.: Центр, 1996.- 302 с.

Косідовський З. Оповіді Євангелістів. – К.: Політвидав України, 1981. – 259 с.

Крывелев И.А. Библия: историко-критический анализ. – М., 1985.

Свенцицкая И.С. Раннее христианство: страницы истории. – М.: Политиздат, 1987. – 335 с.

Шифман И.Ш. Ветхий завет и его мир: (Ветхий завет как памятник лит. и обществ. мысли древней Передней Азии). – М.: Политиздат, 1987. – 239 с.

Янг Дж. Христианство /Пер. с англ. К. Савельева. – М.: Агентство «ФАИР», 1998. – 384 с.

Тема 14. Православ'я

1. Виникнення православ'я.
2. Особливості віровчення, культу та організації православ'я.

Література

Атеистический словарь. – М.: Политиздат, 1986. – 512 с.

Библейская энциклопедия: ТР. и изд. Архимандрита Никифора. – Репринт.изд. – М.: Тера, 1991. – 902 с.

Історія церкви та релігійної думки в Україні: У 3-х книгах: Навч. посібник для вузів. – К.: Либідь, 1994.

Янг Дж. Християнство /Пер. с англ. К. Савельєва. – М.: Агентство «ФАИР», 1998. – 384 с.

Тема 15. Католицизм

1. Організація церкви католицизму. Ватикан.
2. Специфіка віровчення та культу католицизму.

Література

Атеистический словарь. – М.: Политиздат, 1986. – 512 с.

Библейская энциклопедия: ТР. и изд. Архимандрита Никифора. – Репринт.изд. – М.: Тера, 1991. – 902 с

Історія церкви та релігійної думки в Україні: У 3-х книгах: Навч. посібник для вузів. – К.: Либідь, 1994.

Католицизм: Словарь атеиста. – М., 1991.

Ковальский Я.В. Папы и папство. – М., 1991.

Лозинский С.Г. История папства. – М., 1986.

Православие: Словарь атеиста. – М.: Политиздат, 1988. – 270 с.

Янг Дж. Християнство /Пер. с англ. К. Савельєва. – М.: Агентство «ФАИР», 1998. – 384 с.

Тема 16. Протестантизм

1. Виникнення протестантизму.
2. Ранній протестантизм: лютеранство, кальвінізм, англіканство.

Література

Атеистический словарь. – М.: Политиздат, 1986. – 512 с.

- Библейская энциклопедия: ТР. и изд. Архимандрита Никифора. – Репринт.изд. – М.: Тера, 1991. – 902 с.
- Гараджа В.И. Протестантизм. – М., 1971.
- Історія церкви та релігійної думки в Україні: У 3-х книгах: Навч. посібник для вузів. – К.: Либідь, 1994.
- Православие: Словарь атеиста. – М.: Политиздат, 1988. – 270 с.
- Янг Дж. Христианство /Пер. с англ. К. Савельева. – М.: Агентство «ФАИР», 1998. – 384 с.

Тема 17. Секти у пізньому протестантизмі

1. Загальні риси віровчення та культу пізнього протестантизму.
2. Особливості релігійних систем баптистів, адвентистів, п'ятидесятників, „свідків Єгови” тощо.

Література

- Атеистический словарь. – М.: Политиздат, 1986. – 512 с.
- Библейская энциклопедия: ТР. и изд. Архимандрита Никифора. – Репринт.изд. – М.: Тера, 1991. – 902 с.
- Історія церкви та релігійної думки в Україні: У 3-х книгах: Навч. посібник для вузів. – К.: Либідь, 1994.
- Лешан В.Е. Лици христианского сектанства. – К.: Политиздат Украины, 1988. – 205 с.
- Православие: Словарь атеиста. – М.: Политиздат, 1988. – 270 с.
- Янг Дж. Христианство /Пер. с англ. К. Савельева. – М.: Агентство «ФАИР», 1998. – 384 с.

Тема 18. Порівняльний аналіз віровчення в основних напрямках християнства

1. Спільні риси віровчення в основних напрямках християнства.

2. Специфіка віровчення в напрямках християнства.

Література

Атеистический словарь. – М.: Политиздат, 1986. – 512 с.

Библейская энциклопедия: ТР. и изд. Архимандрита Никифора. – Репринт.изд. – М.: Тера, 1991. – 902 с.

Історія церкви та релігійної думки в Україні: У 3-х книгах: Навч. посібник для вузів. – К.: Либідь, 1994.

Лешан В.Е. Лици християнського сектанства. – К.: Политиздат України, 1988. – 205 с.

Янг Дж. Християнство /Пер. с англ. К. Савельева. – М.: Агентство «ФАИР», 1998. – 384 с.

Тема 19. Культ в основних напрямках християнства:

порівняльний аналіз

1. Загальні риси культу в основних напрямках християнства.
2. Особливості культу в православ'ї, католицизмі, протестантизмі.

Література

Атеистический словарь. – М.: Политиздат, 1986. – 512 с.

Библейская энциклопедия: ТР. и изд. Архимандрита Никифора. – Репринт.изд. – М.: Тера, 1991. – 902 с.

Історія церкви та релігійної думки в Україні: У 3-х книгах: Навч. посібник для вузів. – К.: Либідь, 1994.

Лешан В.Е. Лици християнського сектанства. – К.: Политиздат України, 1988. – 205 с.

Православие: Словарь атеиста. – М.: Политиздат, 1988. – 270 с.

Янг Дж. Християнство /Пер. с англ. К. Савельева. – М.: Агентство «ФАИР», 1998. – 384 с.

Тема 20. Православ'я в Україні

1. Введення християнства в Київській Русі.
2. Еволюція православ'я в Україні.
3. Віровчення, культ та організація православ'я в сучасній Україні.

Література

Атеистический словарь. – М.: Политиздат, 1986. – 512 с.

Библейская энциклопедия: ТР. и изд. Архимандрита Никифора. – Репринт.изд. – М.: Тера, 1991. – 902 с.

Історія церкви та релігійної думки в Україні: У 3-х книгах: Навч. посібник для вузів. – К.: Либідь, 1994.

Православие: Словарь атеиста. – М.: Политиздат, 1988. – 270 с.

Тема 21. Українська греко-католицька церква (УГКЦ)

1. Історія виникнення УГКЦ. Брестська унія.
2. Особливості віровчення, культу та організації УГКЦ.
3. УГКЦ в сучасній Україні.

Література

Атеистический словарь. – М.: Политиздат, 1986. – 512 с.

Історія церкви та релігійної думки в Україні: У 3-х книгах: Навч. посібник для вузів. – К.: Либідь, 1994.

Православие: Словарь атеиста. – М.: Политиздат, 1988. – 270 с.

Тема 22. Буддизм і християнство: порівняльний аналіз

1. Спільні риси буддизму і християнства як світових релігій.
2. Особливі риси буддизму і християнства.

Література

- Атеистический словарь. – М.: Политиздат, 1986. – 512 с.
- Библейская энциклопедия: ТР. и изд. Архимандрита Никифора. – Репринт.изд. – М.: Тера, 1991. – 902 с.
- Будда. История о перерождениях. – М., 1991.
- Буддизм. Четыре благородных истины. – М., Харьков, 1999.
- Буддизм: Словарь /Под ред. Н.Л.Жуковской и др. – М.: Республика, 1992. – 287 с.
- Кочетов Е.Н. Буддизм.- М., 1983.
- Кочетов Е.Н. Ламаизм. – М., 1973.
- Янг Дж. Христианство /Пер. с англ. К. Савельева. – М.: Агентство «ФАИР», 1998. – 384 с.

Тема 23. Віровчення буддизму і християнства

1. Віровчення буддизму.
2. Відмінність християнського віровчення від буддистського.
3. Спільні риси віровчень.

Література

- Атеистический словарь. – М.: Политиздат, 1986. – 512 с.
- Библейская энциклопедия: ТР. и изд. Архимандрита Никифора. – Репринт.изд. – М.: Тера, 1991. – 902 с.
- Будда. История о перерождениях. – М., 1991.
- Буддизм. Четыре благородных истины. – М., Харьков, 1999.
- Буддизм: Словарь /Под ред. Н.Л.Жуковской и др. – М.: Республика, 1992. – 287 с.
- Кочетов Е.Н. Буддизм.- М., 1983.
- Кочетов Е.Н. Ламаизм. – М., 1973.
- Янг Дж. Христианство /Пер. с англ. К. Савельева. – М.: Агентство «ФАИР», 1998. – 384 с.

Тема 24. Культ у буддизмі та християнстві

1. Відмінності в культурі християнства та буддизму.
2. Загальні риси культу двох світових релігій.

Література

- Атеистический словарь. – М.: Политиздат, 1986. – 512 с.
- Библейская энциклопедия: ТР. и изд. Архимандрита Никифора. – Репринт.изд. – М.: Тера, 1991. – 902 с.
- Будда. История о перерождениях. – М., 1991.
- Буддизм. Четыре благородных истины. – М., Харьков, 1999.
- Буддизм: Словарь /Под ред. Н.Л.Жуковской и др. – М.: Республика, 1992. – 287 с.
- Кочетов Е.Н. Буддизм.- М., 1983.
- Кочетов Е.Н. Ламаизм. – М., 1973.
- Янг Дж. Христианство /Пер. с англ. К. Савельева. – М.: Агентство «ФАИР», 1998. – 384 с.

Тема 25. Ислам

1. Виникнення ісламу. Мухаммед як засновник ісламу.
2. Віровчення, культ, організація.
3. Основні напрями ісламу.

Література

- Атеистический словарь. – М.: Политиздат, 1986. – 512 с.
- Ислам: исторические очерки. – М., 1991.
- Ислам: краткий справочник. – М., 1996.
- Ислам: религия, общество, государство. – М., 1974.
- Ислам: Словарь атеиста. – М.: Политиздат, 1988. – 252 с.
- Климович Л.И. Ислам. - М., 1973.

Климович Л.И. Книга о Коране, его происхождении и мифологии. – М.: Политиздат, 1988. – 269 с.

Коран. – М., 1992.

Маудуди Аль. Основы Ислама. – К.: WAMY, 2003. – 80 с.

Пиотровский М.Б. Коранические сказания. – М., 1991.

Ханиф С. Что должен знать каждый об Исламе и мусульманах: Пер. с англ. – К.: Молодь, 1998. – 238 с.

Шейх Али Ат-Тантауи. Общее представление об Исламе: Пер. с араб./Шейх Али Ат-Тантауи. – 2-е изд., уточнен. и доработ. – К.: Ансар Фаундейшн, 2002. – 236 с.

Тема 26. Христианство та іслам

1. Відмінність ісламу від християнства.

2. Спільні риси ісламу і християнства.

Література

Атеистический словарь. – М.: Политиздат, 1986. – 512 с.

Ислам: исторические очерки. – М., 1991.

Ислам: краткий справочник. – М., 1996.

Ислам: религия, общество, государство. – М., 1974.

Ислам: Словарь атеиста. – М.: Политиздат, 1988. – 252 с.

Климович Л.И. Ислам. - М., 1973.

Климович Л.И. Книга о Коране, его происхождении и мифологии. – М.: Политиздат, 1988. – 269 с.

Коран. – М., 1992.

Пиотровский М.Б. Коранические сказания. – М., 1991.

Ханиф С. Что должен знать каждый об Исламе и мусульманах: Пер. с англ. – К.: Молодь, 1998.

Шейх Али Ат-Тантауи. Общее представление об Исламе: Пер. с араб./Шейх Али Ат-Тантауи. – 2-е изд., уточнен. и доработ. – К.: Ансар Фаундейшн, 2002. – 236 с.

Тема 27. Порівняльний аналіз віровчення ісламу і християнства

1. Особливості віровчення ісламу на тлі християнства.
2. Спільні риси віровчень двох світових релігій.

Література

Атеистический словарь. – М.: Политиздат, 1986. – 512 с.

Ислам: исторические очерки. – М., 1991.

Ислам: краткий справочник. – М., 1996.

Ислам: религия, общество, государство. – М., 1974.

Климович Л.И. Книга о Коране, его происхождении и мифологии. – М.: Политиздат, 1988. – 269 с.

Климович Л.И. Ислам. - М., 1973.

Коран. – М., 1992.

Пиотровский М.Б. Коранические сказания. – М., 1991.

Ислам: Словарь атеиста. – М.: Политиздат, 1988. – 252 с.

Маудуди Аль. Основы Ислама. – К.: WAMY, 2003. – 80 с.

Ханиф С. Что должен знать каждый об Исламе и мусульманах: Пер. с англ. – К.: Молодь, 1998. – 238 с.

Шейх Али Ат-Тантауи. Общее представление об Исламе: Пер. с араб./Шейх Али Ат-Тантауи. – 2-е изд., уточнен. и доработ. – К.: Ансар Фаундейшн, 2002. – 236 с.

Тема 28. Подібне і специфічне у культурі християнства і ісламу

1. Подібні риси у культурі двох світових релігій.

2. Відмінності у культурі християнства і ісламу.

Література

Атеистический словарь. – М.: Политиздат, 1986. – 512 с.

Ислам: исторические очерки. – М., 1991.

Ислам: краткий справочник. – М., 1996.

Ислам: религия, общество, государство. – М., 1974.

Ислам: Словарь атеиста. – М.: Политиздат, 1988. – 252 с.

Климович Л.И. Ислам. - М., 1973.

Климович Л.И. Книга о Коране, его происхождении и мифологии. – М.: Политиздат, 1988. – 269 с.

Коран. – М., 1992.

Маудуди Аль. Основы Ислама. – К.: WAMY, 2003. – 80 с.

Пиотровский М.Б. Коранические сказания. – М., 1991.

Ханиф С. Что должен знать каждый об Исламе и мусульманах: Пер. с англ. – К.: Молодь, 1998. – 238 с.

Шейх Али Ат-Тантауи. Общее представление об Исламе: Пер. с араб./Шейх Али Ат-Тантауи. – 2-е изд., уточнен. и доработ. – К.: Ансар Фаундейшн, 2002. – 236 с.

Тема 29. Містика і сучасні нетрадиційні релігії

1. Містика та її історичні форми.

2. Сучасні нетрадиційні релігії.

Література

Алексеенко С. Игры спиритов. – М., 1991.

Атеистический словарь. – М.: Политиздат, 1986. – 512 с.

Буае Ж.Ф. Империя Муна. – М., 1990.

Григоренко А.Ю. Сатана там правит бал: Критические очерки магии. – М., 1991.

- Гуревич П.С. Нетрадиционные религии на Западе и восточные религиозные культы. – М., 1991.
- Магический кристалл: Магия глазами ученых и чародеев. – М., 1992.
- Масонство: В 2-х томах. – М., 1991.
- Митрохин А.Н. Религии «Нового века». - М., 1995.
- Шпренгер Я., Инститориус Г. Молот ведьм. – М., 1992.

Тема 30. Вільнодумство як соціокультурний феномен

1. Секуляризація як соціокультурний процес.
2. Вільнодумство та його історичні форми.
3. Гуманізм як основа спілкування віруючих та невіруючих.

Література

- Атеистический словарь. – М.: Политиздат, 1986. – 512 с.
- Свободомыслие и атеизм в древности, средние века и в эпоху Возрождения. – М., 1986.
- Трофимова З.П. Гуманизм, религия и свободомыслие. – М., 1993.
- История свободомыслия и атеизма в Европе. – М., 1966.
- Косуха П.І. Наука про походження релігії. – К., 1976.
- Осипов О.О. Відверта розмова з віруючими і невіруючими. – К., 1984.
- Рассел Б. Почему я не христианин. – М., 1987.

РОБОЧА НАВЧАЛЬНА ПРОГРАМА

навчальної дисципліни

«РЕЛІГІЄЗНАВСТВО»

для студентів спеціальностей **економічного** напрямку
освітньо-кваліфікаційний рівень – бакалавр

МЕТА: формування розуміння сутності релігійних течій та проблем сучасного релігійного життя.

ЗАВДАННЯ: вивчення основних етапів розвитку релігії та релігієзнавства; засвоєння основного змісту священних писань; набуття вміння застосовувати здобуті знання для аналізу різноманітних суспільних явищ та в ситуаціях світоглядного вибору.

ПРЕДМЕТ: історія виникнення та розвитку релігії.

МІЖДИСЦИПЛІНАРНІ ЗВ'ЯЗКИ: дисципліна базується на фундаменті філософії та має зв'язок з іншими гуманітарними науками.

ЛЕКЦІЙНІ ЗАНЯТТЯ

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 1. (ЗМ1л.). Релігія та суспільство. Форми релігійного життя людини. Еволюція та типи релігій. Локальні релігії. Світові релігії.

ТЕМА 1. Релігія та суспільство. Форми релігійного життя людини. Еволюція та типи релігій.

Поняття релігії. Богословсько-теологічний та філософсько-науковий підходи до дослідження релігії. Психологічна мотивація релігії. Значення релігійного світогляду в життєдіяльності людини та суспільства. Релігійна свідомість (релігійні ідеї, уявлення, почуття, релігійна віра). Релігійний культ. Релігійні організації. Соціокультурні функції релігії (світоглядна, інтегративна, компенсаторна, комунікативна, стабілізуюча та ін.). Свідомість невіруючого. Гуманізм релігії. Загальні риси ранніх форм релігій, особливості їх походження. Сутність та форми прояву фетишизму, тотемізму, магії, культу

предків, анімізму. Соціокультурні функції ранніх форм релігії. Значення ранніх форм релігії для розвитку усіх наступних форм релігії.

ТЕМА 2 Локальні релігії. Світові релігії.

Загальна характеристика національних релігій. Особливості їх походження, віровчення, культу та організації. Релігії Стародавньої Месопотамії та Стародавнього Єгипту. Релігії Стародавньої Індії (ведійська релігія, брахманізм, джайнізм, індуїзм). Релігії Стародавнього Китаю (даосизм, конфуціанство). Релігії Стародавньої Греції та Стародавнього Риму. Іудаїзм. Зороастризм. Синтоїзм. Релігія давніх слов'ян. Загальна характеристика світових релігій. Специфіка їх виникнення, віровчення, культу та організації.

Буддизм. Передумови виникнення буддизму. Легенди про життєвий шлях та вчення Будди. Етико-практична спрямованість буддизму. вчення про чотири шляхетні істини. Шлях подолання страждання. Вчення про нірвану. Основні напрямки буддизму.

Християнство. Походження християнства. Історичні передумови, ідейно-філософські та релігійні джерела виникнення християнства. особа Ісуса Христа. Розкол християнства. Основні напрями християнства. Особливості культу.

Іслам. Виникнення ісламу. Історичні причини, ідейні та релігійні джерела ісламу. Особливості віровчення, культу та організації ісламу. Життя та вчення Мухаммеда. Етично-правова система ісламу. основні напрямки ісламу. Іслам в сучасному світі.

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 2 (ЗМ 2л.). Релігійні конфесії та напрями. Релігія та церква в Україні: історія та сучасність. Релігійні свята та обряди. Принцип свободи совісті.

ТЕМА 3 Релігійні конфесії та напрями. Релігія та церква в Україні: історія та сучасність.

Основні напрями християнства. Православ'я, структура, «символ віри» та догматика православ'я. особливості культу (богослужіння, таїнства, свята). Релігійні організації в межах православ'я.

Католицизм – західний напрям християнства. Особливості віровчення католицизму (біблія, кредо, рішення Вселенських соборів, навчання

римських пап). Особливості культу та обрядові сторони католицької церкви.

Реформація та утворення протестантських церков. Протестантизм як напрямок християнства. Ранній протестантизм: лютеранство, кальвінізм, англіканство. Пізній протестантизм: баптизм, адвентизм, п'ятидесятство, методизм, євангелізм, єговізм. Специфіка віровчення, культу та організації протестантських церков. Релігія в Україні. Запровадження християнства в Київській Русі. Історія розвитку православ'я в Україні. Християнство в контексті історії, культури й сучасності українського народу. Православні церкви в Україні. Проблеми становлення. УАПЦ. Греко-католицизм і римо-католицизм в Україні. Протестантські течії в Україні. Міжконфесійні відносини в сучасній Україні.

ТЕМА 4 Релігійні свята та обряди. Принцип свободи совісті.

Визначення релігійних свят та обрядів. Відношення суспільства до релігійних свят та обрядів. Основні свята Церкви Христової. Церковна служба. Богослужіння. Таїнства. Пам'ятка християнину.

Визначення свободи совісті. Роль дисципліни «Релігієзнавство» для вдосконалення світогляду.

ПРАКТИЧНІ ЗАНЯТТЯ.

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 3 (ЗМ 3 пр.).

ТЕМА 1. Релігія та вільнодумство як соціокультурні феномени. Первісні релігії.

ТЕМА 2. Національно-державні релігії.

ТЕМА 3. Світові релігії.

ТЕМА 4. Роль релігії в житті сучасного українця.

САМОСТІЙНА РОБОТА

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 4 (ЗМ 4 с.)

Опрацювання лекційного матеріалу, складання конспектів, структурно-логічних схем і таблиць.

ТЕМА 1. Релігія та суспільство. Форми релігійного життя людини. Еволюція та типи релігій.

- 1.1 Богословсько-теологічний та філософсько-науковий підходи до дослідження релігії.
- 1.2 Психологічна мотивація релігії.
- 1.3 Значення релігійного світогляду в життєдіяльності людини та суспільства.
- 1.4 Релігійна свідомість
- 1.5 Соціокультурні функції ранніх форм релігії.
- 1.6 Значення ранніх форм релігії для розвитку усіх наступних форм релігії.

ТЕМА 2. Локальні релігії. Світові релігії.

- 2.1 Іудаїзм.
- 2.2 Зороастризм.
- 2.3 Синтоїзм.
- 2.4 Релігія давніх слов'ян.
- 2.5 Етико-практична спрямованість буддизму.
- 2.6 Вчення про чотири шляхетні істини.
- 2.7 Шлях подолання страждання.
- 2.8 Вчення про нірвану.
- 2.9 Основні напрямки буддизму.
- 2.10 Розкол християнства.
- 2.11 Основні напрями християнства.
- 2.12 Особливості культу.
- 2.13 Етично-правова система ісламу.
- 2.14 Основні напрямки ісламу.
- 2.15 Іслам в сучасному світі.

ТЕМА 3 Релігійні конфесії та напрями. Релігія та церква в Україні: історія та сучасність.

- 3.1 Релігійні організації в межах православ'я.
- 3.2 Особливості культу та обрядові сторони католицької церкви.
- 3.3 Пізній протестантизм: баптизм, адвентизм, п'ятидесятцтво, методизм, евангелізм, єговізм.
- 3.4 Специфіка віровчення, культу та організації протестантських церков.
- 3.5 УАПЦ.
- 3.6 Греко-католицизм і римо-католицизм в Україні.
- 3.7 Протестантські течії в Україні.
- 3.8 Міжконфесійні відносини в сучасній Україні.

ТЕМА 4 Релігійні свята та обряди. Принцип свободи совісті.

4.1 Богослужіння.

4.2 Таїнства.

4.3 Пам'ятка християнину.

4.4 Роль дисципліни «Релігієзнавство» для вдосконалення світогляду.

II. Опрацювання додаткової літератури.

ІНДИВІДУАЛЬНА РОБОТА

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 5 (ЗМ 5 інд.).

1. Індивідуальна науково-дослідницька робота (ІНДР) згідно обраної теми. (реферат)
2. Захист роботи.

НАУКОВА РОБОТА

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 6 (ЗМ 6 н.).

1. Публікації.
2. Участь у конференціях.
3. Участь в олімпіадах.
4. Інша наукова робота.

РОБОЧА НАВЧАЛЬНА ПРОГРАМА

навчальної дисципліни

«РЕЛІГІЄЗНАВСТВО»

для студентів спеціальностей напрямку менеджменту
освітньо-кваліфікаційний рівень – бакалавр

МЕТА: формування розуміння сутності релігійних течій та проблем сучасного релігійного життя.

ЗАВДАННЯ: вивчення основних етапів розвитку релігії та релігієзнавства; засвоєння основного змісту священних писань; набуття вміння застосовувати здобуті знання для аналізу різноманітних суспільних явищ та в ситуаціях світоглядного вибору.

ПРЕДМЕТ: історія виникнення та розвитку релігії.

МІЖДИСЦИПЛІНАРНІ ЗВ'ЯЗКИ: дисципліна базується на фундаменті філософії та має зв'язок з іншими гуманітарними науками.

ЛЕКЦІЙНІ ЗАНЯТТЯ

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 1. (ЗМ1л.). Релігія та суспільство. Форми релігійного життя людини. Еволюція та типи релігій. Локальні релігії. Світові релігії.

ТЕМА 1. Релігія та суспільство. Форми релігійного життя людини.

Поняття релігії. Богословсько-теологічний та філософсько-науковий підходи до дослідження релігії. Психологічна мотивація релігії. Значення релігійного світогляду в життєдіяльності людини та суспільства. Релігійна свідомість (релігійні ідеї, уявлення, почуття, релігійна віра). Релігійний культ. Релігійні організації. Соціокультурні функції релігії (світоглядна, інтегративна, компенсаторна, комунікативна, стабілізуюча та ін.). Свідомість невіруючого. Гуманізм релігії.

ТЕМА 2. Еволюція та типи релігій.

Загальні риси ранніх форм релігій. особливості їх походження. Сутність та форми прояву фетишизму, тотемізму, магії, культу предків, анімізму. Соціокультурні функції ранніх форм релігій.

Значення ранніх форм релігії для розвитку усіх наступних форм релігії.

ТЕМА 3. Локальні релігії.

Загальна характеристика національних релігій. Особливості їх походження, віровчення, культу та організації. Релігії Стародавньої Месопотамії та Стародавнього Єгипту. Релігії Стародавньої Індії (ведійська релігія, брахманізм, джайнізм, індуїзм). Релігії Стародавнього Китаю (даосизм, конфуціанство). Релігії Стародавньої Греції та Стародавнього Риму. Іудаїзм. Зороастризм. Синтоїзм. Релігія давніх слов'ян.

ТЕМА 4. Світові релігії.

Загальна характеристика світових релігій. Специфіка їх виникнення, віровчення, культу та організації.

Буддизм. Передумови виникнення буддизму. Легенди про життєвий шлях та вчення Будди. Етико-практична спрямованість буддизму. вчення про чотири шляхетні істини. Шлях подолання страждання. Вчення про нірвану. Основні напрямки буддизму.

Християнство. Походження християнства. Історичні передумови, ідейно-філософські та релігійні джерела виникнення християнства. особа Ісуса Христа. Розкол християнства. Основні напрями християнства. Особливості культу.

Іслам. Виникнення ісламу. Історичні причини, ідейні та релігійні джерела ісламу. Особливості віровчення, культу та організації ісламу. Життя та вчення Мухаммеда. Етично-правова система ісламу. основні напрямки ісламу. Іслам в сучасному світі.

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 2 (ЗМ 2л.). Релігійні конфесії та напрями. Релігія та церква в Україні: історія та сучасність. Релігійні свята та обряди. Принцип свободи совісті.

ТЕМА 5. Релігійні конфесії та напрями

Основні напрями християнства. Православ'я, структура, «символ віри» та догматика православ'я. особливості культу (богослужіння, таїнства, свята). Релігійні організації в межах православ'я.

Католицизм – західний напрям християнства. Особливості віровчення католицизму (біблія, кредо, рішення Вселенських соборів, навчання

римських пап). Особливості культу та обрядові сторони католицької церкви.

Реформація та утворення протестантських церков. Протестантизм як напрямок християнства. Ранній протестантизм: лютеранство, кальвінізм, англіканство. Пізній протестантизм: баптизм, адвентизм, п'ятидесятство, методизм, євангелізм, єговізм. Специфіка віровчення, культу та організації протестантських церков.

ТЕМА 6. Релігія та церква в Україні: історія та сучасність.

Релігія в Україні. Запровадження християнства в Київській Русі. Історія розвитку православ'я в Україні. Християнство в контексті історії, культури й сучасності українського народу. Православні церкви в Україні. Проблеми становлення. УАПЦ. Греко-католицизм і римо-католицизм в Україні. Протестантські течії в Україні. Міжконфесійні відносини в сучасній Україні.

ТЕМА 7. Релігійні свята та обряди.

Визначення релігійних свят та обрядів. Відношення суспільства до релігійних свят та обрядів. Основні свята Церкви Христової. Церковна служба. Богослужіння. Таїнства. Пам'ятка християнину.

ТЕМА 8. Принцип свободи совісті.

Визначення свободи совісті. Роль дисципліни «Релігієзнавство» для вдосконалення світогляду.

ПРАКТИЧНІ ЗАНЯТТЯ.

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 3 (ЗМ 3 пр.).

ТЕМА 1. Релігія та вільнодумство як соціокультурні феномени. Первісні релігії.

ТЕМА 2. Національно-державні релігії.

ТЕМА 3. Світові релігії.

ТЕМА 4. Роль релігії в житті сучасного українця.

САМОСТІЙНА РОБОТА

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 4 (ЗМ 4 с.)

Опрацювання лекційного матеріалу, складання конспектів, структурно-логічних схем і таблиць.

ТЕМА 1. Релігія та суспільство. Форми релігійного життя людини.

- 1.6 Богословсько-теологічний та філософсько-науковий підходи до дослідження релігії.
- 1.7 Психологічна мотивація релігії.
- 1.8 Значення релігійного світогляду в життєдіяльності людини та суспільства.
- 1.9 Релігійна свідомість

ТЕМА 2. Еволюція та типи релігій.

- 2.1 Соціокультурні функції ранніх форм релігії.
- 2.2 Значення ранніх форм релігії для розвитку усіх наступних форм релігії.

ТЕМА 3. Локальні релігії.

- 3.1 Іудаїзм.
- 3.2 Зороастризм.
- 3.3 Синтоїзм.
- 3.4 Релігія давніх слов'ян.

ТЕМА 4. Світові релігії.

- 4.1 Етико-практична спрямованість буддизму.
- 4.2 Вчення про чотири шляхетні істини.
- 4.3 Шлях подолання страждання.
- 4.4 Вчення про нірвану.
- 4.5 Основні напрямки буддизму.
- 4.6 Розкол християнства.
- 4.7 Основні напрями християнства.
- 4.8 Особливості культу.
- 4.9 Етично-правова система ісламу.
- 4.10 Основні напрямки ісламу.
- 4.11 Іслам в сучасному світі.

ТЕМА 5 Релігійні конфесії та напрями.

- 5.1 Релігійні організації в межах православ'я.
- 5.2 Особливості культу та обрядові сторони католицької церкви.
- 5.3 Пізній протестантизм: баптизм, адвентизм, п'ятидесятство, методизм, євангелізм, єговізм.
- 5.4 Специфіка віровчення, культу та організації протестантських церков.

ТЕМА 6 Релігія та церква в Україні: історія та сучасність.

- 6.1 УАПЦ.
- 6.2 Греко-католицизм і римо-католицизм в Україні.
- 6.3 Протестантські течії в Україні.
- 6.4 Міжконфесійні відносини в сучасній Україні.

ТЕМА 7 Релігійні свята та обряди.

- 7.1 Богослужіння.
- 7.2 Таїнства.
- 7.3 Пам'ятка християнину.

ТЕМА 8. Принцип свободи совісті.

- 8.1 Роль дисципліни «Релігієзнавство» для вдосконалення світогляду.

II. Опрацювання додаткової літератури.

ІНДИВІДУАЛЬНА РОБОТА

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 5 (ЗМ 5 інд.).

- 3. Індивідуальна науково-дослідницька робота (ІНДР) згідно обраної теми (реферат)
- 4. Захист роботи.

НАУКОВА РОБОТА

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 6 (ЗМ 6 н.).

- 5. Публікації.
- 6. Участь у конференціях.
- 7. Участь в олімпіадах.
- 8. Інша наукова робота.

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

Васильев Л.С. История религий Востока: Учебн. пособ. для студ. вузов. – М.: Центр, 1996. – 302 с.

Введение в общее религиоведение: Учебник / И.Н. Яблоков, Н.К. Дмитриева, А.И. Красников и др.; Под ред. И.Н. Яблокова – М.: Книжный Дом «Университет», 2001. – 576 с.

Ерышев А.А. Религиоведение: Учебн. пособ. – 2-е изд., перераб. и доп. – К.: МАУП. 2001. – 276 с.

Калінін Ю.А. Харьковщенко Е.А. Релігієзнавство. – К.: Наукова думка, 1997. – 252 с.

Кислюк К.В. Религиоведение: Учебн. пособ. для вузов / К.В. Кислюк, О.Н. Кучер. – 2-е изд., испр. и доп. – Ростов н/Д.: Феникс; Харьков: Торсинг, 2003. – 510 с.

Клецова С.Я. Религиоведение: Учебн. пособ. – Алчевск: ДГМИ, 1997. – 128 с.

Костюкович П.И. Религиоведение: Учебн. пособ. для студ. вузов. – 2-е изд. – Минск: Новое знание, 2002. – 191 с.

Круглов А.А. Основы религиоведения. – Минск: Тетра-Системс, 2002. – 191 с.

Лубський В.І. та ін. Релігієзнавство: Підручник для студ. вищих навч. закл. / В.І. Лубський, В.І. Теремко, М.В. Лубська – К.: Академвидав, 2002. – 432 с.

Миркина З.А., Померанц Г.С. Великие религии мира. – М.: Рипол, 1995. – 400 с.

Настольная книга атеиста /Под общ. ред. С.Д. Сказкина. – 8-е изд., испр. и дополн. – М.: Политиздат, 1985. – 447 с.

- Основы религиоведения: Учебн. / Ю.Ф. Борунков, И.Н. Яблоков, К.И. Никонов и др.; Под ред. И.Н. Яблокова. – 3-е изд., перераб. и доп. – М.: Высш. шк., 2000. – 480 с.
- Павлов С.В., Мезенцев К.В., Любичева О.О. Географія релігій. – К.: “АрТЕК”, 1998. – 504 с.
- Радугин А.А. Введение в религиоведение: Теория, история и современные религии: Курс лекций: Учебн. пособ. для студ. вузов. – М.: Центр, 1996. – 302 с.
- Релігієзнавство: Навч. посібн. для студ. юрид. спец. вузів / В.М. Андріанов, С.А. Бублик, М.М. Ібрагімов, Б.Ф. Чміль; За ред. С.А. Бублика. – К.: Юрінком інтер, 2001. – 495 с.
- Религиоведение: Учебн. пособ. для студ. вузов / М.Я. Ленсу, Я.С. Яскевич, В.В. Кудрявцева и др.; Под ред. М.Я. Ленсу и др. – Минск: Новое знание, 2003. – 445 с.
- Религиоведение: Учебн. пособ. и учебн. словарь-минимум по религиоведению для студ. вузов / Под ред. И.Н. Яблокова – М.: Гардарики, 2002. – 536 с.
- Самыгин С.И., Нечипуренко В.Н., Полонская Н.Н. Религиоведение: Социология и психология религии: Учебн. для студ. вузов. – Ростов н/Д.: Феникс, 1996. – 670 с.
- Токарев С. А. Религия в истории народов мира. – 4-е изд., испр. и доп. – М.: Политиздат, 1986. – 575 с.
- Токарев С.А. Ранние формы религии. – М.: Политиздат, 1990. – 621 с.
- Угринович Д.М. Психология религии. – М.: Политиздат, 1986. – 350 с.
- Форвард М. Религия: Пер. с англ. – М.: ФАИР-ПРЕСС, 2003. – 311 с.
- Ходькова Л.П. Релігієзнавство: Навч. посібн. для студ. вузів. – Львів: Афіша, 2001. – 310 с.

ІНСТРУКЦІЯ

з кредитно-модульної системи контролю знань
з дисципліни «РЕЛІГІЄЗНАВСТВО»
для спеціальностей економічного напрямку і напрямку менеджменту

Термінологія, що використовується щодо кредитно-модульної організації навчального процесу:

- **Кредитно-модульна система організації навчального процесу** – це сукупність організаційно-методичних заходів, що ґрунтуються на поєднанні модульних технологій навчання та залікових освітніх одиниць (залікових кредитів);
- **Заліковий кредит** – це одиниця навчального навантаження, що вимірюється у кредитах (національний кредит – 54 академічних години, кредит ESTS – 36 академічних годин);
- **Змістовий модуль** – це сукупність навчальних елементів, що поєднані за ознакою відповідності певному навчальному об'єктові та подані в освітньо-професійній програмі підготовки фахівців (ОПП);
- **Заліковий модуль** – це задокументована сукупність змістових модулів, що реалізується відповідними формами навчального процесу та підлягає модульному контролю;
- **Навчальна дисципліна** – сукупність залікових модулів, що підлягає підсумковому контролю. Трудомісткість дисципліни визначається заліковими кредитами.

Якість засвоєння модулів (кредитів ESTS) усіх дисциплін оцінюється за 100-бальною шкалою та шкалою ESTS.

Рівень засвоєння	Рейтингова система	Шкала ESTS
Відмінно	91-100	A
Дуже добре	81-90	B
Добре	71-80	C
Задовільно	61-70	D
Достатньо	51-60	E
Незадовільно з можливістю повторної здачі	26-50	Fx
Незадовільно з обов'язковим повторенням курсу	0-25	F

ЗМІСТ МОДУЛІВ З ДИСЦИПЛІНИ «РЕЛІГІЄЗНАВСТВО»

ЗАЛКОВИЙ КРЕДИТ 1.

МОДУЛЬ 1. Теми, що входять до модулю:

ТЕМА 1. Релігія та суспільство. Форми релігійного життя людини.

ТЕМА 2. Еволюція та типи релігій.

ТЕМА 3. Локальні релігії.

ТЕМА 4. Світові релігії.

По даному модулю студент повинен:

Знати: Історію виникнення релігії, різні форми прояву релігійної свідомості, типи релігій за різними ознаками.

Вміти: Розрізняти релігійні уявлення, орієнтуватися в різноманітному релігійному світовому просторі.

ЗАЛКОВИЙ КРЕДИТ 2.

МОДУЛЬ 2. Теми, що входять до модулю:

ТЕМА 5. Релігійні конфесії та напрями.

ТЕМА 6. Релігія та церква в Україні: історія та сучасність.

ТЕМА 7. Релігійні свята та обряди.

ТЕМА 8. Принцип свободи совісті.

По даному модулю студент повинен:

Знати: Релігійні конфесії та напрями світових релігій, історію та сучасний стан релігії та церкви в Україні, аналізувати уявлення особистості, враховуючи принцип свободи совісті.

Вміти: Розуміти сутність релігійних течій та проблем сучасного релігійного життя.

МОДУЛЬ 3. Наукова робота (публікації, участь у конференціях, олімпіадах та інше).

По даному модулю студент повинен:

Знати: Сучасні підходи до вивчення та аналізу проблем релігійного життя в Україні та світі.

Вміти: вільно, аргументовано висловлювати зміст наукової роботи, аналізувати положення та концепції досліджених проблем.

РОЗПОДІЛ КРЕДИТІВ\БАЛІВ

ЗАЛКОВИЙ КРЕДИТ 1.		min	max	
МОДУЛЬ 1		20	40	
Контрольна робота (ЗМ1л + ЗМ6с. т.1)		10	20	
Виступ з доповіддю (ЗМ 3 пр. т.1-2)		10	20	
ЗАЛКОВИЙ КРЕДИТ 2.				
МОДУЛЬ 2		31	52	
Контрольна робота (ЗМ2л + ЗМ бс. т.2-4)		10	20	
Захист реферату(ЗМ 3 пр. т. 3-4)		10	12	
Тестовий контроль знань		11	20	
МОДУЛЬ 3 Наукова робота		-	8	
Сума балів		51	100	
За шкалою ESTS		Є	А	

Студенту, який не набрав необхідної кількості балів хоча б з одного елементу модулю, не зараховується весь модуль.

НАВЧАЛЬНО – МЕТОДИЧНЕ ВИДАННЯ

**Н.Г.Лебедєва
О.Т.Джурелюк
Д.О.Самойленко**

РЕЛІГІЄЗНАВСТВО

НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНИЙ ПОСІБНИК

Редактор Н.М. Дубова
Технічний редактор Н.Б. Трофімова
Коректор Козлова Н.Г.
Оформлення обкладинки І. Решетняк

підписано до друку....